Károli
Könyvek
Jegyzet

Csontos Nóra
Dér Csilla Ilona

PRAGMATIKA A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV OKTATÁSÁBAN

KRE | Károli Gáspár Református Egyetem
L'Harmattan

CSONTOS NÓRA – DÉR CSILLA ILONA

PRAGMATIKA
A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV OKTATÁSÁBAN

Károli Könyvek

jegyzet

A *Magyarnyelv-tanári segédkönyvek*et gondozza: Nádor Orsolya

CSONTOS NÓRA - DÉR CSILLA ILONA

PRAGMATIKA A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV OKTATÁSÁBAN

Károli Gáspár Református Egyetem • L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2019

Felelős kiadó:
Gyenes Ádám, a L'Harmattan Kiadó igazgatója és Horváth Géza, a KRE BTK dékánja

Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: 455-9060
Fax: 455-9062

A kötetet lektorálta: Árvay Anett

A könyvsorozat a *Bethlen Gábor Támogatáskezelő Zrt.* támogatásával valósult meg.

Készült a Magyar Kormány támogatásával

DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-9808-93-5

ISBN 978-963-9808-93-5
ISSN 2677-1071

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó
A kiadó kötetei megrendelheőtk, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu
www.harmattan.hu • webshop.harmattan.hu

TARTALOM

1. BEVEZETÉS

A nyelvészeti pragmatika a nyelv használatának, vagyis a nyelvi tevékenységnek a tanulmányozását foglalja magába (Tátrai 2011, Verschueren 1995, 1999).

A hagyományos meghatározás szerint (Morris 1938: 35) a pragmatika a szintaxissal és a szemantikával szembeállítva értelmezhető. A nyelv vizsgálatának a jelelméleti kiindulópontú megközelítésében a szintaxis olyan kutatási területnek tekinthető, amely a nyelvi jelek közötti kapcsolattal foglalkozik. A szemantika a nyelvi jelek és a világ dolgai, entitásai közötti kapcsolatot tanulmányozza, számára tehát a nyelvi formák jelentésének leírása az alapvető feladat. A pragmatika pedig a nyelvi formák és a nyelvi formák használói közötti kapcsolatot vizsgálja, azaz olyan nyelvészeti részdiszciplínaként jelenik meg, amely a nyelv használatának kérdéseivel foglalkozik.

Átfogó pragmatikai kutatások csak viszonylag későn, a hetvenes években indulnak meg. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a nyelvészet érdeklődése a nyelvi rendszer formális elemzésére korlátozódott, amely nem számolt a nyelv használóinak szerepével. A formális leírás nem fordított figyelmet azoknak a jelenségeknek a magyarázatára sem, amelyek értelmezését a nyelvhasználat bevonásával lehetett volna csak megtenni. Ezeket a kérdéseket egyszerűen pragmatikai problémáknak, kérdéseknek minősítették (l. erről Yule 1996: 6–8, Szili 2004: 11–38). A pragmatika sokáig a „papírkosár" (Bar-Hillel 1971) funkcióját töltötte be: minden olyan kérdés, amely kívül esett a formális nyelvleírás határain, ide került.

A nyolcvanas években már különbséget lehet tenni a pragmatika szűkebb és tágabb értelmezése között. A **szűkebb** felfogás szerint a pragmatika a nyelvi rendszer és a nyelvhasználat kontextusa közötti kapcsolatokat vizsgálja (l. Levinson 1983: 9). A felfogás képviselői a pragmatikát szorosan a grammatikához kötve határozzák meg. A pragmatika **tágabb** értelmezése szerint a pragmatika a nyelvhasználat alapelveinek tanulmányozásaként határozható meg (l. Leech 1983: 4). Képviselői a nyelvi

tevékenység azon feltételeit kutatják, amelyek meghatározzák a nyelvhasználatot mind az alkotó, mind a befogadó oldaláról, de nem feltétlenül nyelvi, pontosabban grammatikai természetűek. Ebben a felfogásban olyan kérdések is megfogalmazódnak, melyek más nyelvészeti részdiszciplínákat is érintenek (pl. szociolingvisztika, pszicholingvisztika, nyelvészeti antropológia). A pragmatikát tehát a grammatika és e nyelvészeti területek között, velük érintkezve határozzák meg.

A kilencvenes években a nyelvészeti pragmatikában alapvetően két megközelítés különíthető el. Az egyik a pragmatikát a fonológiához, a morfológiához, a szintaxishoz és a szemantikához hasonlóan a nyelvészeti részdiszciplínarendszer alkotórészeként határozza meg. Eredetileg a mondatgrammatikák kiegészítése céljából jött létre, így a **moduláris** irányzatok külön alkotórészként illesztik a pragmatikát a grammatikához (l. Reboul–Moeschler 2000). Ezzel szemben az ebben a könyvben is képviselt **holisztikus** felfogás a pragmatikát „esernyőként" (Östman 1988: 28, Tátrai 2006: 31) fogja fel. Ez a metafora arra utal, hogy a pragmatika ebben az értelmezésben a különböző nyelvészeti diszciplínák felett helyezkedik el, tehát olyan szemléletmódként értelmeződik, mely nem a nyelvi egységek azonosítását és meghatározását tekinti feladatának, hanem a nyelvi jelenségeket – ide értve a nyelvi rendszer különböző összetevőit is – a nyelvi tevékenységből kiindulva közelíti meg. Ebben a keretben a nyelvhasználat **társas kognitív tevékenység**ként értelmeződik. A nyelv lehetővé teszi a világ megismerését, az információk átadását, és a személyközi kapcsolatok megteremtését és fenntartását. A pragmatikai szemléletmód a kontextusba történő dinamikus jelentésképzésre fókuszál. A nyelvhasználatot olyan adaptációként értelmezi, amely a kommunikációs igényektől és körülményektől függ (l. bővebben Verschueren 1995: 1–19, valamint Verschueren 1999, Verschueren–Östman 2009).

A nyelvészeti pragmatika két fő kutatási területre osztható (Szili 2004, Boronkai 2009: 19–20, Tátrai 2011: 14). A **mikropragmatika** a nyelvhasználat szűkebb részére: a mondatra és annak közvetlen környezetére fókuszál. Azoknak a nyelvi jelenségeknek a vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, amelyek a nyelv és a kontextusa közötti kapcsolatot biztosítják. Fő kutatási területei: a deiktikus nyelvi elemek, az előfeltevések, a társalgási implikatúrák és a beszédaktusok vizsgálata. A **makropragmatika** a kommunikáló felek interakcióinak kutatására fókuszál. Fő kutatási

témák: udvarias nyelvi viselkedés, kultúraközi kommunikáció, nyelvi manipuláció stb. E két kutatási lehetőség mellett meg kell említeni a **metapragmatikát**, amely a pragmatika által használt elveket határozza meg, például: az együttműködési alapelvet vizsgálja.

Jelen munka a funkcionális nyelvészet háttérfelvetéseit érvényesítve kíván áttekintést nyújtani a nyelvi tevékenység leglényegesebbnek tartott kérdéseiről. Mindeközben folyamatosan reflektál egyfelől a magyar nyelvi tevékenységet jellemző és meghatározó kérdésfelvetésekre, másfelől a magyar mint idegen nyelv tanítása során előtérbe kerülő pragmatikai problémákra. Mindezzel a nyelvtanítás pragmatikai aspektusára, illetve összetevőire kívánja ráirányítani a figyelmet, melyek sok esetben expliciten nem jelennek meg a tankönyvekben. Jelen munkában mind a mikro-, mind a makro-, mind a metapragmatika szempontjai egyaránt fontos szerepet játszanak, hiszen a magyar mint idegen nyelv oktatása során mindhárom terület előtérbe kerül.

Elméleti megközelítése miatt a könyv a nyelvet tevékenységként értelmezi. Ez jobban kiemeli az egymással diskurzust folytatók konstruktív hozzájárulását a nyelv működéséhez, funkcionálásához (Tátrai 2011: 9). A diskurzus fogalma több értelemben használható. Jelen munkában a diskurzus két vagy több ember közötti nyelvi tevékenységet jelenít meg. A terminus általános használatát szintén a kommunikáló felek közötti konstruktív együttműködés indokolja. A diskurzuson belül megkülönböztet prototipikus beszélt és prototipikus írott nyelvi tevékenységet. Előbbire a társalgást, írott változatára a párbeszédet, utóbbira a szöveg terminust alkalmazza, hiszen a szöveg funkcionális megközelítése a szövegalkotó és a befogadó közötti interaktív viszonyt helyezi előtérbe, mely értelmezésben a szöveg egyszerre produktum és produkció, szerkezet és művelet (vö. Tolcsvai Nagy 2001, Tátrai 2011). Ezekhez kapcsolódóan használja a megnyilatkozás fogalmát is. Egy megnyilatkozás addig tart, míg a beszélő / szövegalkotó magánál tartja a szót (vö. Tátrai 2011: 69, vö. még Bahtyin 1988).

2. A NYELVI TEVÉKENYSÉG ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

A pragmatika mint szemléletmód a nyelvet az emberi kommunikáció céljára kialakított gondolkodásmódként, tevékenységként értelmezi. A **nyelv tevékenységként** történő értelemzése tehát az egymással diskurzust folytatók konstruktív hozzájárulását a nyelv működéséhez, funkcionálásához fejezi ki (vö. Tátrai 2011: 9).

A nyelvnek mint tevékenységnek két alapvető funkcióját lehet megkülönböztetni. A **tranzaktív** (**interszubjektív**) funkció alapvetően az információk átadását jelenti. A kommunikáció során a diskurzust folytató felek saját tapasztalataikról adnak át információkat egymásnak. De emellett a nyelvi tevékenységgel, illetve a nyelvi tevékenység során személyközi kapcsolatokat is kialakítanak, tartanak fenn vagy szakítanak meg. A nyelv második alapvető funkciója tehát az **interaktív** (**interperszonális**) funkció.

2.1. VÁLASZTÁS, EGYEZKEDÉS, ADAPTÁCIÓ

A nyelvi tevékenység három, egymással kölcsönös kapcsolatban álló fogalom: a választás, az egyezkedés és az adaptáció segítségével jellemezhető (Verschueren 1995, 1999, vö. még Tátrai 2011). A **választás** azt jelenti, hogy a kommunikációban részt vevők az általuk ismert nyelvi lehetőségek közül kiválasztják a leginkább megfelelőnek vélt megoldást. Az **egyezkedés** során lehetőségük nyílik a megfelelőnek vélt választásaiknak érvényesíteni, illetve megkérdőjelezni beszédpartnerük nem megfelelő választásait. Az **adaptáció** (alkalmazás, hozzáigazítás) pedig annak a képességét jelenti, hogy a kommunikáló felek a kommunikációs igények kielégítése, illetve a kommunikáció sikeressége érdekében azon nyelvi eszközöket alkalmazzák, melyek megfelelnek a saját és beszédpartnerük igényeinek, elvárásainak és az adott kommunikációs körülményeknek.

A három alapvető fogalomnak a nyelvtanulás során kiemelt jelentősége van. A nyelvtanulónak el kell sajátítania azt a nyelvi repertoárt,

amelyből választhat, mindezzel együtt a választási lehetőségek funkcióját meg kell ismernie; képessé kell arra válnia, hogy egyezkedni tudjon, de leginkább el kell sajátítania azokat a stratégiákat, forgatókönyveket, sémákat, cselekvéseket, melyek segítségével az adott kontextuális feltételek között sikeresen kommunikálhat. A nyelvtanulóknak tehát át kell látnia, hogy mit kell tudnia egy adott nyelven végrehajtani, és mit kell tudnia ezeknek a cselekvéseknek az elvégzéséhez (KER 2002: 56). A nyelvtanulás során a nyelvtanuló ezáltal „nem egyszerűen két különböző, egymástól elszigetelt cselekvési és kommunikációs formát sajátít el. A nyelvtanuló többnyelvű és interkulturális lesz. Minden nyelvnek a nyelvi és kulturális kompetenciáját módosítja a többi ismerete, és hozzájárul az interkulturalitás tudatosságához, készségéhez és jártasságához" (KER 2002: 55).

2.2. A BESZÉLT ÉS AZ ÍROTT NYELVI TEVÉKENYSÉG

A beszélt és az írott nyelv közötti különbség abban jelentkezik, hogy különböző a fizikai megjelenésük. A **beszélt nyelv**i megnyilatkozások audiális/akusztikus jellegűek, befogadásuk a hallás segítségével történik. A hangzó beszédhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a szupraszegmentális eszközök használata. A beszélő élhet az intonáció, a hangsúly, a hanglejtés, a szünet, a ritmus és a beszédtempó lehetőségeivel. Ezek befolyásolhatják a hallgató jelentéstulajdonítási lehetőségeit. A szóbeli kommunikáció továbbá kiegészülhet más paranyelvi eszközök alkalmazásával is: a beszélt nyelvi megnyilatkozás értelmezését befolyásolhatják a gesztusok és a mimika (Crystal 2003: 226–227, Tátrai 2011: 78–79, vö. még Gadamer 1984: 276).

Az **írott nyelv** vizuális jellegű, befogadását a látás teszi lehetővé. Az íráskép, vagyis a betűk formája, nagysága, színe és térbeli elrendeződése, továbbá az írásjelek alkalmazása az írott médium sajátja, amely az írott nyelv vizualitásából következik (Crystal 2003: 227–230, Tátrai 2011: 79). Ezek éppúgy hozzájárulnak az írott szöveg jelentésképzéséhez, mint a beszédnél a fentebb felsorolt eszközök.

A beszélt és az írott nyelv összehasonlításakor figyelembe kell venni, hogy az előbbi közvetlen, az utóbbi pedig közvetett interakciót eredményez. A **közvetlen interakció**t (Tátrai 2011: 77) a létrehozás és a befogadás idejének és terének szerves egysége jellemzi. Ez azt jelenti,

hogy a beszédpartnerek nemcsak hallják, hanem látják is egymást, és a verbális és hallható nonverbális jelzések mellett képesek érzékelni a diskurzus megértéséhez hozzájáruló gesztusokat és mimikát. A beszélőnek ugyanakkor nincs annyi ideje beszédének megtervezésére, mint az írás esetében. A beszélt nyelvi tevékenységet tehát alapvető spontenitás jellemzi.

A **közvetett interakció**ban (Tátrai 2011: 77) nem érvényesül a beszélő és a befogadó szituációja közötti szoros egység. A szövegalkotás és -befogadás folyamata aszimmetrikussá válik (Iser 1996), amelynek következtében a szöveg eltávolodik a létrehozásának szituációjától (Ong 1998). A szövegalkotónak ennélfogva a szemtől szembeni kommunikációhoz kapcsolódó lehetőségek hiányával számolva kell érvényesíteni a stratégiáit. Az írott nyelvi tevékenységet tehát alapvetően a tervezettség jellemzi. Akárcsak a beszélt nyelvi tevékenységben, az írott szöveg esetében is diskurzusról van szó, ahol a diskurzus egyik résztvevője a szöveg, a másik pedig a befogadó (vö. Tolcsvai Nagy 2001).

FELADATOK

1. Gyűjtse össze, kezdő szinten milyen beszélt és milyen írott nyelvi diskurzusokkal találkozik a nyelvtanuló! Figyelje meg, ezek a diskurzusok szerkezetileg és tartalmilag mennyiben változnak a nyelvtanulás során!
2. Mind a beszélt, mind az írott nyelvi diskurzusok megjelenhetnek informális vagy formális beszédhelyzetben. Hozzon ezekre példát! Figyelje meg, mennyiben módosulnak a fentebb leírt jellemzők!

3. A KONTEXTUS

A kontextuális tényezők, tehát annak ismerete hogy *ki, kinek, mikor, hol* és *miért, milyen célból* mond vagy ír valamit, szükségszerűen meghatározzák a diskurzusok megalkotását és adekvát értelmezését. A kontextus és összetevői egyfelől a kommunikáció körülményeivel kapcsolatos ismereteket, másfelől ezen ismeretek alkalmazását jelölik (Tátrai 2004, 2011: 51–67).

3.1. A KONTEXTUS ÖSSZETEVŐI

A diskurzusok létrehozását és értelmezését egyrészt az határozza meg, hogy *ki, kinek, mikor* és *hol* mond valamit. A **szituációs kontextus** a személyközi, valamint a tér- és időbeli viszonyok ismeretének megalkotását és feldolgozását foglalja magába. Tehát azt, hogy ki az, aki megnyilatkozik, kinek szól a megnyilatkozás, mi jellemzi a diskurzusban résztvevők időbeli és térbeli, valamint társadalmi és kulturális helyzetét.

(1) *Janka: Mit főzünk vacsorára, Betti?*
Betti: Nem sütünk palacsintát?
Janka: De! Jó ötlet! Csak akkor kell venni néhány dolgot.
Betti: Nem baj, ma még megyek a boltba. Mi kell?
Janka: Hozol egy kiló lisztet, egy liter tejet és hat tojást? (...)
(MagyarOK Tk. 1: 90)

A fenti párbeszéd fordulóiban Janka és Betti a saját nézőpontjukból alkotják meg a megnyilatkozásaikat. A beszélt nyelvi diskurzust jellemző közvetlen beszédhelyzetben (l. bővebben 2.2.) feldolgozzák, hogy mindketten azonos térben és időben vannak. Ennek köszönhetően külön nyelvi eszköz (pl. *itt, ott*) nem utal a térbeli elrendeződésükre, illetve a jelen idő alkalmazását is ez teszi indokolttá. A személyviszonyok is a párbeszéd kontextusában válnak értelmezhetővé: először a T/1 személyű *mi* inklúzív alkalmazása (*főzünk, sütünk*), majd az 'én'-hez képest értelmezhető 'te' (*hozol*) jelenik meg (vö. 5.1.1.). Az igei

személyrag által ugyanakkor nemcsak a megnyilatkozóhoz képesti befogadói szerep válik explicitté, hanem kettejük viszonya is: a tegező forma a beszélő és a hallgatója közötti társadalmi közelséget fejezi ki (l. bővebben 5.1.1.).

A **tematikus kontextus** annak a tudásnak a mozgósítását jelenti, melyek ahhoz segítenek hozzá, hogy megértsük, *miről* szól a megnyilatkozás. A diskurzusok értelmezéséhez a tapasztalati úton már megszerzett és az elmében tárolt tudás is aktivizálódik. Ez a tudás kétféleképpen jellemezhető: egyfelől ismeretekkel rendelkezünk arról, hogy mi micsoda, másfelől arról, mi hogyan történik. A **tudáskeret** 'azokat a tapasztalatokat tartalmazza, melyek a világ egy entitásához, egy összetevőjéhez kapcsolódnak'. Az (1) megértéséhez például aktivizáljuk, mi a vacsora, illetve a palacsinta. A magyar mint idegen nyelvben kitüntetett szerepe van azoknak a tudáskereteknek, melyek szociokulturálisan meghatározottak. Ekképp más tudást hívhat elő egy francia és egy magyar beszélő, mikor a *palacsinta* szót hallja. A két tudáskeret között természetesen vannak átfedések, de azt tekintve, milyen a prototipikus palacsinta tésztája vagy töltelékе, a két ismeret között eltérések is lehetnek. Emellett léteznek olyan tudáskeretek, melyek sokkal inkább egy-egy szociokultúrát jellemeznek. A magyart idegen nyelvként tanulónak annak megértése, hogy például mi a *főzelék*, a *túró*, a *pogácsa*, a *trolibusz*, a *villamos* stb. nagyobb erőfeszítést jelenthet, főként azokban az esetekben, amikor ezeket a dolgokat nem tudja közvetlenül, illetve célnyelvi környezetben megtapasztalni. Ezen nyelvspecifikus jelentéseknek, tudáskereteknek átadása történik meg például az (1)-hez hasonló kontextualizált szövegekben, ahol a kontextusban történő értelmezés során a magyar szociokultúra tudáskeretei is reflexió tárgyává válhatnak.

A diskurzusok megértéséhez ugyanakkor nemcsak tudáskereteket, hanem forgatókönyveket is felhasználunk. A **forgatókönyv** annak a tudását jelenti, hogy 'mi hogyan történik'. Ez a tudás is szociokulturális meghatározottsággal jellemezhető. Annak előhívása például, hogyan zajlik a vásárlás, a nyelvtanulónak (általában) nem okoz gondot. De ahhoz, hogy mi a forgatókönyve például egy magyar vacsorának vagy milyen ismeretek csatlakoznak a magyar iskola, egyetem forgatókönyvéhez, már kulturálisan meghatározott tudásra lehet szükség.

A *Közös Európai Referenciakeret* (2002) egy adott európai társadalomra és annak kultúrájára speciálisan jellemző tudáskereteket és forgatókönyveket (1) a mindennapi élet, (2) az életkörülmények, (3) az interperszonális viszonyok (ideértve a hatalmi és szolidaritási viszonyokat is), (4) az értékrendek és attitűdök, (5) a testbeszéd, (6) a társadalmi szokások és (7) a rituális viselkedés kategóriákba rendezi. A mindennapi élethez tartoznak például az ételek és az italok, az ünnepnapok, a munkaidő és a munka szervezésével kapcsolatos szokások, illetve a szabadidő eltöltésére irányuló tevékenységek. Az életkörülmények kategóriájába az életszínvonalt, a lakáskörülményeket és a jóléti berendezkedés kérdését sorolja. Az interperszonális viszonyok közé tartozik például a társadalom osztályrendszere, felépítése, a nemek és a generációk közötti viszony, a család és szerkezete, a munkahelyi kapcsolatok, politikai és vallási csoportok és a közöttük levő kapcsolat, a faji és a közösségi viszonyok. Az értékrendek és attitűdök a következő tényezők viszonylatában mutathatnak kulturális eltéréseket: társadalmi osztály, foglalkozások, vagyon (jövedelem és örökség), regionális kultúrák, biztonság, intézmények, hagyomány és társadalmi változás, történelem (kiemelkedő történelmi személyek és események), kisebbségek (faji és vallási), nemzeti identitás, politika, művészetek, vallás és humor. A társadalmi szokások interkulturális összetevői például a pontosság, az ajándék, az öltözködési szokások, a tabuk kérdése; az étkezések forgatókönyve, a viselkedési és társalgási szokások, a tartózkodási idő hossza, illetve a búcsúzás forgatókönyve. A rituális viselkedés a következő tudáskeretekben és forgatókönyvekben mutathat kulturális eltéréseket: a vallásgyakorlás formái; a rítusok, a születés, a házasság, a halál témája és megítélése, a közönség viselkedése nyilvános előadásokon és ünnepeken, ünnepségek, fesztiválok, táncok, kocsmák, klubok sajátos forgatókönyvei (vö. KER 2002: 123–124).

A diskurzusok adekvát értelmezéséhez figyelembe kell venni azokat a célokat és szándékokat is, melyek érdekében megnyilatkozunk, tehát azokat az ismereteket, hogy *miért* történik a megnyilatkozás. A megnyilatkozások ugyanis mindig valamilyen emberi, társadalmi **cselekvés kontextusá**ban jönnek létre, ezáltal beleilleszkednek azokba a nem nyelvi természetű cselekvések sorába, amelyek a másik ember viselkedésére vonatkoznak, illetve ahhoz igazodnak (Tolcsvai 2001: 71–73). Az (1) példában a *Nem sütünk palacsintát?* kérdéssel a beszélő azon

szándéka fejeződik ki, hogy vacsorára palacsintát süssenek. A célok és szándékok nyelvi eszközzel történő kifejezésekor több nyelvi eszközből lehet választani, ugyanazt a beszédcselekvést több nyelvi kifejezőeszköz is megjelenítheti. Az ezekből történő választást a kontextuális tényezők határozzák meg. A választás átvezet a stílus, azaz a diskurzusok megformáltságának kérdésébe.

Egy nyelvközösségben a tipikus szituációkhoz kapcsolódva kialakulnak tipikus megformálási módok. Például egy tanár a magyar nyelvi órán egészen másképp formálja mondanivalóját, mint egy magyar egyetemen vagy egy nem nyelvészeknek és nem nyelvtanulóknak szóló ismeretterjesztő előadáson. A kommunikációs helyzetnek megfelelő megformáltság a **stílus** kérdését érinti. Tehát azt, hogyan formáljuk meg a mondanivalót egy adott kontextusban. A stílus ugyanakkor nem csupán forma. Általa megjeleníthetővé válik az a viszonyrendszer, melyben az adott diskurzus elhangzik.

3.2. A KONTEXTUALIZÁCIÓ

Egy adott diskurzus kontextusa nem fogható úgy fel, mint előre adott ismeretek rendszere. A diskurzusok befogadása során megnyilatkozásról megnyilatkozásra aktivizálódik a megértéshez szükséges tudás. Ennek az ismeretanyagnak ugyanakkor csak az a része játszik szerepet a jelentés létrehozásában, mely az adott diskurzusban relevánsnak tekinthető. A **kontextualizáció** folyamatában azokat az ismeretanyagokat mozgósítjuk, melyek az adott kommunikációs körülmények mellett biztosítják a diskurzusok sikeres értelmezését.

A magyar mint idegen nyelvi tankönyvekben a nyelvi eszközök kontextusban történő használatának elsajátítását több dolog is segítheti. A párbeszédek esetében a dramatikus forma (aktuális beszélő névvel történő szerepeltetése) például a szituációs kontextust teszi megfigyelhetővé. A fordulókban szerepeltetett nyelvi eszközök által megjelenített ismeretek elsajátítása ezáltal a beszédhelyzethez, illetve az abban szereplő személyekhez köthetően sajátítható el. Ezzel együtt elmondható, hogy a nyelvi eszközök beszédhelyzethez köthető jelentésének megértése válik lehetővé. A fejezetcímek mint tematikus egységek megnevezései is elősegítik a kontextus megteremtésének, ezáltal a kontextusban zajló jelentésképzés folyamatát. Az étkezés fejezetcím például aktivizálja az

ételekhez, az étteremhez, a főzéshez kapcsolódó, már meglevő tudást. Ezek a nyelvspecifikus vagy nem nyelvspecifikus tudáskeretek és forgatókönyvek a magyar kulturális összetevők elsajátítását, megértését készítik elő. A nyelvtanuló módosításokat hajthat végre a már meglevő tudásán, mely a kontextualizáció folyamatával esik egybe.

3.3. A KÉP SZEREPE A MID-BEN

A beszédszituációk megértését, a kontextus tényezőinek közvetlen feldolgozását a képek, illetve a tankönyvekben szereplő illusztrációk is segítik (Csontos 2013). A kép, illetve az illusztráció a MID-oktatásban és -tankönyvekben a nyelvelsajátítás folyamatát, a kontextusban történő jelentéstulajdonítást, a nyelvi eszközök pragmatikailag is megfelelő használatának megismerését segíti; a kép eseménysorának megteremtése során az oksági magyarázatok elsajátítása egy adott kulturális környezetben, arra jellemezően mehet végbe. Emellett a képi anyaggal szociokulturális ismeretek átadására is lehetőség nyílik.

Alapvetően a képek két fajtáját lehet tehát megkülönböztetni: (1) azokat, melyek a tudáskeretek megértését segítik (l. pl. magyar élelmiszerek, magyar kultúra összetevői, híres épületek, személyek stb.), (2) azokat, melyek a forgatókönyvek megértését, illetve előhívását teszik meg. A MID-tankönyvekben ugyanakkor a kép nem önmagában, hanem szöveggel kiegészülve jelenik meg. Ezáltal a kép illusztrációként funkcionál. A kép és a szöveg kiegészítik egymást a befogadás folyamatában. Ha a kép jeleníti meg a releváns jelentéstartalmat, akkor kezdetben az kerül a figyelem központjába, majd a szöveg. A megértés ebben az esetben tehát a képtől a szöveg felé halad. Ha a szöveg válik központi összetevővé, akkor pedig a folyamat fordítottjáról lehet beszélni.

A MID-tankönyvekben található illusztrációk többféle prototipikus módon közölhetnek ismereteket. A **centrális kép**eknél a tartalmat egyetlen kép közvetíti, mely korlátozódhat egy elemi esemény megjelenítésére, de egy összetett eseménysort is ábrázolhatnak. A **szeriális kép**ek esetében – a képregény mintájára – az eseménysor különböző részeit reprezentálják az egymással oksági kapcsolatban álló képek. Ezeken kívül – főként a (szocio)kulturális tartalmak közvetítésnél – egy, a magyar kultúrára jellemző figurának előtérbe helyezésével is kifejeződhet a közölni kívánt tartalom.

A sematikusság és összetettség különböző fokán álló képek alkalmazását a nyelvi szint, illetve az annak megfelelő elsajátítandó jelentéstartalom határozza meg. A tankönyvekben a képek funkcióját röviden összegezve abban lehet látni, hogy az idegen nyelvű hallgató – mivel a kép nyelvileg nem determinált – a vizuális reprezentáció által aktivizált tudáskeretek és forgatókönyvek előhívásával, egy a kép által aktivizált narratíva megteremtésével képes azon jelentéseket, illetve azon kontextuális körülményeket létrehozni, melyek előkészítik a magyar nyelvi szöveg megértését, de mindezzel együtt a nyelvi eszközök pragmatikailag megfelelő használatának elsajátítását is lehetővé teszik.

A centrális események reprezentációjakor a kép által elindított narráció megteremtése révén a nyelvi reprezentáció kontextualizációja a meglevő tudás előhívásával történik meg. Az üdvözléshez kapcsolódó illusztrációkat látva például a napszaknak megfelelő köszönés mint tudás aktivizálódása által a beszédhelyzet mimetikus megjelenítésében történhet a kontextusnak megfelelő nyelvi eszköz elsajátítása. A nyelvtanulónak a kép és az általa létrehozott narratíva segíthet annak megértésében, hogy például a *Jó éjszakát!* nyelvi eszközt csak elköszönés esetében alkalmazzuk (és persze éjszaka), vagy annak feldolgozásában, hogy a köszönést a magyarban miként alakítják a személyek közötti viszonyok. Hasonló folyamat játszódhat le egy szállodai recepció képét látván. Amennyiben a nyelvtanuló rendelkezik azzal tudással, hogy mi történik egy hotelbe való megérkezéskor, akkor annak forgatókönyve a kép narratívaként történő megteremtésekor verbalizálódik, létrehozva a magyar nyelvi szöveg kontextusát, előkészítve a szituációhoz és egyben a képhez köthető magyar nyelvi dialógus megértését, valamint a beszédhelyzetnek megfelelő nyelvi eszközök elsajátítását.

A kontextusnak megfelelő szemantikai tartalom elsajátításában betöltött szerep az eddigi példákon kívül hangsúlyozottan azokban az esetekben figyelhető meg, mikor a nyelvi eszköz közvetlenül utal a beszédhelyzetre, illetve annak összetevőire. A beszédhelyzet bizonyos összetevőire történő rámutatás imitálása, képi megjelenítése nélkül például a deixis művelete, illetve a deiktikus nyelvi elemek megértése (l. 5.1.) szinte lehetetlen lenne.

A szeriális képeknél, tehát azoknál az illusztrációknál, melyek egy esemény különböző pillanatait jelenítik meg, elsősorban a meglevő forgatókönyvek aktivizálása történik meg. A házi munka szókincsének elsajátításakor alkalmazott illusztrációk segítségével például lehetőség nyílik a takarítás forgatókönyvét előhívni, mely a magyar nyelvi eszközök megértését készíti elő.

A fenti esetekben, akárcsak a tankönyvekben található többi kép esetében sem lehet azonban attól eltekinteni, hogy bizonyos (szocio) kulturális különbségek miatt a hallgató nem azt, illetve nem pontosan azt az eseménysort fogja megteremteni, amit a kép egy magyar számára közvetít. Mikor a kép a hallgató (szocio)kultúrájától eltérő jelentést, figurát, eseményt reprezentál, szintén végbemegy a tudás aktivizálása – például a Parlamentet látva az épület tudáskeretének megalkotását a nyelvtanuló elvégzi –, de a magyar kultúrára jellemző jelentés pontosításai a szövegben mint kommentárban mennek végbe. Ezek a képek ugyanakkor a magyar kultúrára jellemző perspektívát hangsúlyozottan képesek közvetíteni. Ehhez hasonló folyamat mehet végbe azokban az esetekben, mikor – főleg ha a nyelvelsajátítás csupán forrásnyelvi környezetben történik – a nyelvtanuló a magyar kultúra egy olyan részével találkozik (pl. bizonyos ételek), amelyhez csak nagyon alapvető ismeretek kapcsolhatók. Ilyen esetekben a kép, az illusztráció segítheti a tapasztalatszerzést azáltal, hogy valamilyen tudást, tapasztalatot közvetít.

FELADATOK

1. Gyűjtsön tudáskereteket és forgatókönyveket, melyek kulturális eltéréseket mutatnak. Elemezze ezeket! Mely mozzanatukban mutatnak eltéréseket? Hasonlítsa össze a kultúrák közötti eltéréseket és fogalmazza meg, mi lehet az eltérés oka.
2. A kulturálisan eltérő tudáskeretek és forgatókönyvek elemzése után figyelje meg, mennyiben térnek el a magyar tudáskeretektől és forgatókönyvektől! Készítsen feladatokat olyan tudáskeretekhez és forgatókönyvekhez, melyek csak néhány összetevőjükben vagy teljesen eltérnek a magyaroktól!
3. Tekintse át még egyszer a *Közös Európai Referenciakeret* (KER) alapján közölt eltérő tudáskereteket és forgatókönyveket! Vizsgálja meg ezeket aszerint, hogy melyek mutatnak eltérést az európai és más kultúrákban!
4. A magyar mint idegen nyelvi tananyagokban található képek a magyar társadalmi felépítést, szokásokat, hagyományokat, női és férfi szerepeket stb. is szemléltethetik. Figyelje meg a tananyagokban található képeket! Mit közölnek a magyarokról?

4. DISKURZUSOK JELLEMZÉSE

A beszélt és az írott nyelvi tevékenységnek (l. 2.2.) tipikus megjelenési módjai vannak. A beszélt és az írott nyelvi tevékenység megkülönböztetését felhasználva, a két legáltalánosabb **protodiskurzus** (Tátrai 2011: 74) a protitpikus társalgás és a prototipikus szöveg. A közvetlen interakciókban létrejövő, beszélt nyelvi **prototipikus társalgás**t alapvetően a dialogikusság, a megformálás spontaneitása, a műfaji elvárások kisebb mértékű kodifikáltsága jellemzi. A társalgás alapegysége a forduló. Egy forduló addig tart, amíg a beszélő magánál tartja a szót. Egy társalgás legalább két fordulóból áll. A társalgások egymást kölcsönösen feltételező fordulói szekvenciális szerkezetekké, fordulópárokká szerveződnek. Ezek hozzájárulnak a társalgások forgatókönyvének kialakulásához (l. 4.2.). A közvetett interakcióval jellemezhető, írott nyelvi tevékenységet megvalósító **prototipikus szöveg**et ezzel szemben a monologikusság, a megformálás tervezettsége, a műfaji elvárások érvényesítése, nagyobb mértékű kodifikáltsága jellemzi.

Az idegen nyelv elsajátítására jellemző, hogy a beszélt nyelvi diskurzusok esetében először konvencionalizálódott társalgásokat sajátítja el a nyelvtanuló, majd egyre több beszédszituációval és az azt megjelenítő nyelvi eszközökkel találkozva, a spontán társalgásra is képessé válik. Írott nyelvi diskurzusok esetében az irány ennek az ellenkezője. A nyelvtanuló fokozatosan sajátítja el a szövegre, illetve a szövegtípusokra, műfajokra jellemző, konvencionalizálódott, tervezett formát (vö. 12.).

4.1. DISKURZUSTÍPUSOK

A diskurzusok létrehozását és megértését meghatározza, hogy az adott diskurzus milyen diskurzustípusba (műfajba) tartozik (Tátrai 2011: 79, vö. még Hámori 2006, Tolcsvai Nagy 2006). A társalgások és a szövegek típusairól is elmondható, hogy tipikus kontextuális feltételekhez köthetők, bizonyos szerkezeti sajátosságokkal jellemezhetők, az információk átadásának vagy a személyközi viszonyok fenntartásának különböző lehetőségeit teremtik meg. Az írott diskurzusokat ugyan nagyobb

fokú műfaji elvárás jellemzi, de a beszélt nyelvi diskurzusokban is megfigyelhető egyfajta forgatókönyv, mely a társalgások menetét szervezi.

A magyar mint idegen nyelvben az alábbi diskurzustípusokkal ismerkedik meg a nyelvtanuló.

Szóbeli diskurzustípusok: tranzakció / információ(k) átadása, kötetlen társalgás, informális eszmecsere, formális eszmecsere, vita, interjú, tárgyalás, közös tervezés, gyakorlati vagy célirányos együttműködés, telefonbeszélgetés, interjú (pl. állásinterjú), munkahelyi megbeszélések (vö. KER 2002: 89–90).

Írásbeli diskurzustípusok: jegyzetek, emlékeztetők, üzleti, szakmai és magánlevél, elektronikus levelezés, megállapodások, szerződések, közlemények, vázlatok, formanyomtatványok, üzenetek, használati útmutatók, rövidebb/hosszabb újságcikkek, szépirodalmi szövegek, brosúrák, útmutatók, formanyomtatványok, hirdetések, közúti táblák és feliratok, áruismertetők, jegyek (menetjegyek, kulturális események jegyei), kérdőívek, esszék, beszámolók, adatbázisok (hírek, irodalom, általános információk), hírek (vö. KER 2002: 99–100).

4.2. A DISKURZUSOK SZERVEZŐDÉSE

Mind a társalgások, mind a szövegek bizonyos forgatókönyvvel jellemezhetők, szerveződésüknek általános részeit vagy lépéseit lehet elkülöníteni. Emellett a bennük érvényesülő stratégiák is meghatározhatják a diskurzusok menetét.

A nyelvtanuló a társalgások, illetve a szövegek forgatókönyvét (a társalgások forgatókönyvét vö. Boronkai 2009: 72–124), a hozzájuk kötődő stratégiákat, illetve az azokat kifejező nyelvi eszközöket is elsajátítja. A magyar mint idegen nyelvi tankönyvekben és segédanyagokban például az alábbi, konvencionalizált forgatókönyvek jelennek meg a társalgásokhoz/párbeszédekhez kapcsolódóan:

a. üdvözlés – üdvözlés (*Szia! – Szia!*)
b. bemutatkozás – bemutatkozás (*Kovács Nóra vagyok, az új marketingmenedzser. – Bajor Gábor vagyok, az informatikus. Nagyon örülök.*)
c. felköszöntés – válasz, köszönetnyilvánítás – válasz (*Nagyon köszönöm! – Szívesen, Nincs mit*)

d. kérdés – válasz[1] (*Nem sütünk palacsintát? De. / Kér szatyrot? Nem, köszönöm, van nálam.*)
e. állítás – egyetértés / egyet nem értés (*Kényelmes ez a szék. – Szerintem is. / Szerintem kényelmetlen.*)
f. kérés / ajánlat / bocsánatkérés – elfogadás / elutasítás (*Tud segíteni? – Természetesen.*)
g. bók – elfogadás / elutasítás (*Jaj, de jó/szép/csinos a ruhád! – Tényleg tetszik? Pedig már elég régi. / Nekem a te ruhád tetszik.*)

A szóbeli diskurzusokat illetően a tervezés során a beszélgető felek a megfelelő sémákat aktivizálják, felmérik a közöttük levő kommunikációs (pl. adottnak vagy ismertnek vélt információk) és társadalmi távolságot, hogy előkészítsék a megfelelő lépéseket. A kommunikáció során a felek a beszédjog megtartására és átvételére stratégiákat alkalmaznak. A megfelelőnek gondolt információkat összevetik a kapott információkkal, illetve felismerik az új információkat. Ellenőrzik a társalgás mennyire halad a kívánt irányba. Félreértés vagy homályosság esetén magyarázatot kérnek vagy adnak, továbbá kísérletet tesznek a kommunikáció helyreállítására és a félreértések tisztázására. Mindezek mellett a társalgás során élnek a beszédszekvencia, a mellékszekvencia, a közbevetések és a hibajavítások lehetőségeivel (Boronkai 2009: 96–106). A beszédszekvencia a diskurzus szekvenciális rendezettségét megtörő, a társalgásba tematikusan nem illeszkedő lépés, amely a kommunikatív célok megvalósításában nem tölt be releváns szerepet (pl. egy beszélgetés közben: *Várj, kikötődött a cipőfűzőm!*). A mellékszekvencia egy, a társalgás témáját előbbre vivő rész. Célja lehet a megértés biztosítása, a magyarázatok, félreértések tisztázása, vagy a szókeresési folyamatok jelölése. A közbevetések olyan megnyilatkozások, melyek a társalgásszerveződés összehangolásának pillanatnyi zavaráról tanúskodik (pl. a társalgásba ékelt *valami, nem is tudom, mintha, izé, hát* stb.).

Forgatókönyvek az írott nyelvi szövegeket is jellemzik, ezek mentén jönnek létre a fentebb említett (4.1.) írott nyelvi diskurzustípusok.

A forgatókönyvekhez kapcsolódóan fokozatosan elsajátítódnak az informális és formális beszédhelyzetben alkalmazható stratégiák és az azokat megvalósító nyelvi kifejezőeszközök. Emellett a nyelvtanuló

[1] Ebbe a csoportba soroljuk a beszédpartner hogylétével kapcsolatos kérdéseket is.

mind az írott, mind a beszélt nyelvi diskurzusokat tekintve, a diskurzusok forgatókönyveit jellemző lépéseket, tehát az üdvözlést, a felvezető témát, a témaváltásokat, a lezárás előkészítését, a lezárást és az elköszönést, illetve ezek kifejezőeszközeit is megismeri.

A továbbiakban a fejezet a vásárlás forgatókönyvén szemlélteti a fentebb összegzett lépéseket (csak a verbális részre koncentrálva). Ezzel együtt két tankönyvi példán (MagyarOK 1: 91 és 1: 107) mutatja be a társalgás megvalósulását.

1. Kapcsolatteremtés (üdvözlés)
  1.1. Kölcsönös üdvözlés
    1.1.1. Az eladó/vásárló üdvözli a vásárlót/eladót
      Sára: *Jó napot kívánok!*
    1.1.2. A vásárló/eladó üdvözli az eladót/vásárlót.
      Zöldséges: *Jó napot kívánok! Tessék!*

2. Az áruk kiválasztása (felvezető téma, témaváltások)
  2.1. Kérdés, (információ)kérés
  2.2. Válasz, (információ)adás
      Sára: *Négy kiló almát, tizenkét darab tojást, fél kiló hagymát és négy kiló krumplit kérek.*
      Zöldséges: *Tessék.*
      Eladó: *Tudok segíteni?*
      Vásárló: *Nem, köszönöm, csak körülnézek.*
      Eladó: *Csak tessék.*

3. Választási lehetőségek
      Zöldséges: *Melyik krumpliból kér?*
      Sára: *Ebből a krumpliból, itt.*

      Panni: *Van ebből a nadrágból negyvenes méret?*
      Eladó: *Egy pillanat... Igen, van, tessék.*

4. Az egyes választási lehetőségek megvitatása
  4.1. Információkérés
  4.2. Információadás
  4.3. Tanácskérés
  4.4. Tanácsadás
      Sára: *Van szőlő?*
      Zöldséges: *Igen, van. Nagyon finom és édes.*

Sára: *Mennyibe kerül?*
Zöldséges: *650 forint egy kiló.*

4.5. Preferenciára irányuló kérdés
4.6. Preferenciára irányuló válasz stb.

5. Az áru megvizsgálása, felpróbálása, kipróbálása

6. Megegyezés a vásárlásról
Zöldséges: *Még valamit?*
Sára: *Köszönöm, mást nem kérek.*

7. Az áru megvétele
7.1. Megegyezés az áru árát illetően
Eladó: *Akkor megfelel?*
Panni: *Igen.*
7.2. Megegyezés a fizetés módjában
7.3. Fizetés átadása és átvétele
7.4. Az áru (és a számla, nyugta) átadása, átvétele
Sára: *Mennyit fizetek?*
Zöldséges: *Összesen háromezer-háromszáz forint lesz. Tessék.*
Panni: *Tudok kártyával fizetni?*
Eladó: *Természetesen. 12 450 forint lesz. Kér szatyrot?*
Panni: *Nem, köszönöm, van nálam.*
Eladó: *Tessék a blokk.*
Panni: *Köszönöm.*

8. Kölcsönös köszönetnyilvánítás (lezárás előkészítése)
8.1. Az eladó köszönetet mond a vásárlónak.
8.2. A vásárló köszönetet mond az eladónak.
Zöldséges: *Köszönöm.*
Sára: *Én is köszönöm.*

9. Búcsúzás
9.1. Az eladó kifejezi az elégedettségét
9.2. A vevő kifejezi az elégedettségét

10. Elköszönés (lezárás)
10.1. Az eladó elköszön a vásárlótól
10.2. A vásárló elköszön az eladótól.
Sára: *Viszlát!*
Zöldséges: *Viszontlátásra!*

Mint a fenti példából látható, a forgatókönyv nem mindegyik lépése valósul meg, főként A1 szinten. Emellett a forgatókönyv lépéseihez tartozhat bármelyik szakaszban a visszakérdezés (már az A1 szintű társalgásban is megvalósul), de például a ruhavásárlást megvalósító beszédhelyzetekben a bókolás (9.2.) is:

Zöldséges: *Elnézést, hány kilót kér?*
Sára: *Egyet.*

Eladó: *Nagyon jól áll ez a nadrág.*
Panni: *És nagyon kényelmes is.*

FELADATOK

1. A két protodiskurzus mellett léteznek olyan diskurzusok, melyek különböző mértékben jelenítik meg a beszélt, illetve az írott nyelv sajátosságait. Gyűjtsön olyan diskurzustípusokat, műfajokat, melyekben az írott és a beszélt nyelv jellemzői keveredhetnek! Elemezze ezeket a protodiskurzusoknál megadott jellemzők alapján!
2. A vásárlás forgatókönyvének mintájára keressen még a diskurzusokat jellemző forgatókönyveket! Elemezze, ezek miként és mely szinten jelennek meg a nyelvoktatásban!

5. DEIXIS ÉS KOREFERENCIA

A fejezet két egymással szorosan összefüggő jelenséget, a deixist és koreferenciát mutatja be. A deixis a legalapvetőbb bizonyítéka annak, hogy a nyelv és a kontextus közötti kapcsolat a nyelvi rendszerben is kifejeződik. A deixis értelmezéséhez bizonyos diskurzustípusokban figyelembe kell venni egy másik, vele koreferens viszonyban álló diskurzusbeli elemet. A koreferencia jelensége tehát egyfelől a diskurzusok sikeres értelmezéséhez, másfelől a társalgások és a szövegek koherens megalkotásához járul hozzá.

5.1. A DEIXIS

A *deixis* terminus az ógörög grammatikában megjelenő 'rámutatás' értelemben használt *deiktikos* szóra vezethető vissza. A deixis (vö. Tátrai 2011: 126–150) azokat a lehetőségeket jelenti, amelyekkel a diskurzus körülményeire, illetve különböző aspektusaira lehet közvetlenül utalni. A deixis műveletét deiktikus nyelvi elemek jelenítik meg. A deiktikus nyelvi elemek közé azokat a mutató és személyes névmásokat, határozószókat, valamint lexikai és morfológiai lehetőségeket soroljuk, amelyek segítségével a megnyilatkozó közvetlenül tud utalni a beszédhelyzetre, vagyis a diskurzus szituációs kontextusára, illetve annak valamely összetevőjére.

(2) *Ma elmész oda?*

A fenti példában mindhárom szó deiktikus kifejezés. Értelmezésükhöz a beszédhelyzet személyközi, valamint tér- és időbeli viszonyainak feldolgozása szükséges. Tehát annak megértése, ki az aki éppen beszél, valamint térben és időben a hozzá képest értelmezhető befogadó éppen hol helyezkedik el. A (2)-ben a beszélő személyéhez képest értelmezhető a E/2 igei személyrag (*elmész*), mely nemcsak a befogadóra tud közvetlenül utalni, hanem a beszélő és befogadójának társas viszonyára is (tegező forma). A *ma* szintén az aktuális beszélő helyzetéből érthető

meg, az ő jelen idejére mutat rá. A térbeli elrendeződésre az első fordulóban két, egymást feltételező deiktikus nyelvi elem utal, az *elmész* és az *oda*. Az *elmész* alkalmazásával a beszélő utalni tud az ő és a beszélgetőtársának térbeli helyzetére, továbbá arra is, beszédpartnere a mostani helyzetétől távolodni fog. Mindezzel együtt arra a jelentésre is közvetlenül tud utalni, hogy ő nem szándékozik menni (tehát az éppen aktuális térbeli elhelyezkedésétől távolodni) vagy még nem biztos ebben. Ezzel együtt az *oda* is egy térben tőle távol levő pontra mutat rá.

5.1.1. A DEIXIS FAJTÁI

A **társas deixis** azokat a nyelvi műveleteket öleli fel, amelyek a beszédesemény személyviszonyait érinti. Egyfelől ide sorolható a **személydeixis**, mely a résztvevői szerepek megjelenítését végzi el, másfelől az ahhoz szorosan kötődő **attitűddeixis**, mely a résztvevői szerepekhez kapcsolódó társadalmi viszonyokat teszi felismerhetővé.

(3) *Jó napot kívánok, tanár úr! Hol lesz az órája?*

A (3) példában személydeixist a birtokos személyjel (*-ja*) valósítja meg. Ez ugyanis a beszélőhöz képesti befogadó/címzett szerepére képes közvetlenül utalni. A társasdeixist a *jó napot*, a *tanár úr*, és a magázó formát megvalósító E/3 birtokos személyjel (*-ja*) fejezi ki. A magyar nyelvben a személydeixis az igei személyragokon és a birtokos személyjeleken kívül személyes névmások és azok ragozott alakjaival, illetve személyragozott névutókkal is kifejezhető. Az attitűddeixis jellemző kifejező eszközei a tegező és a magázó formák (személyes névmások, igei személyragok, birtokos személyjelek), valamint a különböző felszólító, megszólító (pl. a (3) példában a *tanár úr*) és üdvözlő formák (pl. *jó napot kívánok*).

A személydeixis legalapvetőbb esetei a beszélő/megnyilatkozó jelölésére szolgáló E/1 és a befogadót/címzettet jelölő második személyű (magázás esetében harmadik személyű) nyelvi eszközök. Az első ('én', 'mi') és második ('te', 'ti'), illetve harmadik személyű (jelen esetben csak az 'ő', 'ők') nyelvi formák alkalmazása között alapvető különbség van. A harmadik személyűek ugyanis csak az első és a második személyűekhez képest értelmezhetők. Vonatkozhatnak tehát bárkire, aki nem részese a beszédeseménynek, nem tölti be a megnyilatkozó és a címzett

szerepét, de jelen van a beszédeseményben (a beszélőn és a címzettjén kívül álló harmadik személy). Szólni érdemes még arról, kit jelölhet a 'mi'. Csak a „királyi többes" esetében beszélhetünk ugyanis arról, hogy itt valóban az 'én' többes számáról van szó. Ezenkívül elkülöníthető a 'mi' inklúzív használata. Ebben az esetben a többes szám első személy a megnyilatkozó 'én' mellett a címzett(ek)et is magában foglalja (*mi, nyelvészek* egy nyelvészeti konferencián). Valamint az exklúzív használata, amikor viszont a címzett kimarad a 'mi'-ből, a 'mi' csakis az 'én'-re és egyéb, harmadik személyekre vonatkozik (*mi, nyelvészek* egy nem nyelvészeknek szóló előadáson). Emellett a 'mi' jelölheti az általános alanyt is (*Nem tudhatjuk, mi fog történni*).

A többes szám második személynek is több alkalmazási lehetősége van. A 'ti' vonatkozhat több címzettre, de van olyan esete is, amikor a címzetten kívül más, a beszédeseményen kívüli személyt vagy személyeket is jelöl.

Az attitűddeixis jellegzetes nyelvi kifejezései a magyarban – mint arról már volt szó – a tegező és a magázó formák. E deiktikus kifejezések a megnyilatkozó(k) és a címzett(ek) között fennálló egyenrangú vagy alá-, illetve fölérendelt társadalmi kapcsolatot, valamint a közöttük levő társadalmi közelséget / távolságot jelenítik meg (l. bővebben 8.). A magázást kifejező, fentebb említett nyelvi lehetőségekkel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy az *Ön/Önök* névmás mellett megjelenhet a *maga/maguk* névmások, illetve a tetszikelés.

A magyar mint idegen nyelvi tankönyvekben a társas deixist megjelenítő nyelvi eszközök, és azoknak pragmatikailag megfelelő alkalmazásának kérdése elsősorban az attitűddeixis elsajátíttatásában mutat különbséget. Az *ő* személyes névmással együtt általában véve az *Ön* forma elsajátítása is megtörténik. A tankönyvekben az *Ön* mellett olykor a *maga* is feltűnhet. A *MagyarOK Tk. 3.* például az *Amit magyaroktól hallhat / Amit használatra javaslunk* nyelvhasználati összefoglalójában az *Ön* mellett szerepelteti a *maga* személyes névmást is, de alkalmazását – rövid szöveges magyarázattal indokolva – nem javasolja (MagyarOK Tk. 3: 58). A szerzők hasonlóképpen járnak el a szintén az attitűddeixis megvalósítására szolgáló *tetszik* + inf. esetében. Ezt a formát is az *Amit a magyaroktól hallhat* megjegyzés alá teszik, használatát csak idős emberekkel való kommunikációban javasolják (MagyarOK Tk. 3: 59, MagyarOK Mf. 3: 47).

A napszakhoz igazodó köszönési formák, illetve azoknak a szituációs kontextushoz kötődő alkalmazása, továbbá a megszólítások használata a tankönyvekben eltéréseket mutatnak. A *Halló, itt Magyarország I.* tankönyvben például az 1. leckében csak a *Jó napot kívánok!* és a *Szervusz!* jelenik meg, majd csak a 4. leckében történik meg a kontextuális tényezőkhöz történő egyéb nyelvi formák elsajátítása (*Szia!*, *Jó reggelt kívánok!*, *Viszontlátásra!*). A *Lépésenként magyarul 1.*-ben viszont az első fejezet előtti bevezetőben sematikus ábra (egy kisegér) segítségével megtörténik a nemektől független köszönési formák napszakhoz, funkcióhoz kötődő (kapcsolat felvétele, elköszönés) ismertetése, továbbá a *Szia!* többes számú alakja is megjelenik (l. 2004: 7–8). A *MagyarOK 1.* tankönyv 2. fejezetében (*Találkozás, Köszönés, bemutatkozás*) a sematikusság is háttérbe szorul: az üdvözlő formák nemhez kötöttek és explicitté válik az is, melyik minősül a magyarban formálisnak és melyik informálisnak, mely nyelvi eszközt lehet találkozás alkalmával, melyet búcsúzáskor használni. A képek alapján például egyértelműen kontextuális tényezőkhöz köthetők a *Csókolom!* és a *Kezét csókolom!* formális üdvözlések, de emellett a formai alternatívák (pl. *Jó éjszakát kívánok! / Jó éjt! / Jó éjszakát!* vagy *Viszontlátásra! / Viszlát!*) is megjelennek.

A **térdeixis**[2] a beszédesemény fizikai világát juttatja kifejezésre. A térdeixis tipikus fajtája a **helydeixis**, mely a beszédeseményben szereplő személyek és dolgok elhelyezkedését, mozgását jelöli.

(4) *Itt eszel vagy elmegyünk egy étterembe?*

A (4)-ben az *itt* és az *elmegyünk* fejezik ki a helydeixist. Az *itt* a megnyilatkozó aktuális helyzetére képes közvetlenül rámutatni. Az *elmegyünk*kel pedig az ő helyzetétől történő távolodás jelenik meg, tehát az, hogy a beszélő – a befogadójával együtt – távolodni kíván.

A helydeixist kifejező deiktikus nyelvi eszközök a magyarban bizonyos helyhatározószók (*közel, távol, kint, bent* stb.), a határozószói névmások (*itt, ott, ide, oda* stb.), továbbá egyes igék is (*jön, megy, érkezik, indul*).

---

[2] A térdeixis meglehetősen összetett és nyitott kategória a pragmatikában. A társadalmi, az időbeli és a diskurzusbeli viszonyok deiktikus kifejezése, de emellett a módra, állapotra, minőségre, mennyiségre mutató névmások is értelmezhetők a térdeixis keretében (vö. Tátrai 2011: 135–139).

A térdeixishez kapcsolódóan érdemes még a módra, állapotra, mennyiségre, minőségre mutató névmásokat mint deiktikus nyelvi elemeket megemlíteni. Ezek a diskurzus különböző körülményeire tudnak közvetlenül utalni.

Az **idődeixis** a megnyilatkozás idejére, illetve az ahhoz képest értelmezhető események idejére történő utalást jelenti. A (4) példában az aktuális beszélő idejéhez – tehát a beszédidőhöz – viszonyítva két esemény jelenik meg: az evés (az *eszel* igealak által) és a menés (az *elmegyünk* igealak által). A két igealak jelen ideje azt jelöli, hogy mindkettő a beszédidőhöz közeli időben valósul meg. A két eseményt egymáshoz viszonyítva viszont az mondható el, hogy az *evés* esik egybe a beszédidővel, a *menés* cselekvése ehhez képest a jövőben valósul meg.

Az időt jelölő grammatikai formák tehát aszerint alkalmazhatók, hogy az események a beszélő idejéhez képest mikor kezdődnek, mennek végbe vagy történnek meg. A jelen időt alapesetben akkor alkalmazzuk, mikor az esemény ideje a beszédidővel esik egybe. A jelen időben levő igealakok egymáshoz viszonyítva ugyanakkor megadhatnak egy olyan időszerkezetet, melyben egy jelen idejű alak egy másikhoz képest jövő időt vagy utóidejűséget fejez ki (l. (4) példa). A múlt idő alkalmazása abból az okból motivált, hogy egy esemény a beszédidőhöz képest a múltban zajlott le vagy kezdődött el. A több grammatikai formával megvalósítható jövő időt pedig akkor alkalmazzuk, mikor a beszédidőhöz viszonyítva az esemény a jövőben fog lejátszódni.

Az idődeixis tipikus kifejező eszközei a határozószók (*most, holnap, tavaly* stb.), a mutató névmások (*ilyenkor, olyankor, ekkor, akkor* stb.), ragos vagy névutós névszók (*ötkor, karácsonyig, ebéd előtt, munka után* stb.), valamint az igeidőt jelölő nyelvi lehetőségek.

Végezetül a **diskurzusdeixis** azokat a lehetőségeket öleli fel, melyek segítségével a diskurzus bizonyos részeire történő rámutatás valósulhat meg.

(5) *Fentebb a deixis jelenségéről lehetett olvasni.*

Az (5)-ben a *fentebb* határozószóval a diskurzus részére közvetlenül utalni. A mutató névmások (*ez, az*) és ragozott alakjai (pl. *ezt, azt, ebben, abban*) önmagában is funkcionálhatnak diskurzusdeixisként, de kiegészülhetnek nominális szerkezettel is (*ez az asztal, abban a feje-*

zetben). Továbbá az olyan jelzős szerkezetek, mint *a következő kérdés, a fenti idézet, az alábbi gondolat*, illetve ezek főnevesült formái (pl. *a továbbiakban*), valamint bizonyos határozószók (*alább, fentebb*) is a diskurzusdeixist kifejező deiktikus nyelvi elemeknek tekinthetők.

A fentebbi példák és elemzések arra is felhívják a figyelmet, hogy a deiktikus nyelvi eszközök palatális (magas) és veláris (mély) alakpárjai (pl. *ez, az, így, úgy, ide, oda, itt, ott* stb.) lehetőséget adnak a közel(ebbi) – távol(abbi) szembeállítás kifejezésére.

5.1.2. A deiktikus nyelvi elemek értelmezése

Mint az a példákból és a hozzájuk fűzött magyarázatokból is látható, a deixis, illetve a deiktikus nyelvi elemek az ún. **deiktikus centrum**ból (l. Levinson 1983: 63–64) válnak érthetővé. A deiktikus centrum az aktuális beszélő *én, itt, most*-jával írható le. A központi személy alapesetben tehát az, aki megnyilatkozik. Hozzá viszonyítva jelenhet meg a második személyű címzett vagy címzettek, valamint a harmadik személyű szereplők. A központi hely alapesetben az a hely, ahol a beszélő a megnyilatkozás ideje alatt tartózkodik. Ehhez képest jelennek meg a helyviszonyok, illetve a diskurzus különböző részeire is ebből a pozícióból történik reflektálás. A központi idő pedig az az idő, amikor a beszélő megnyilatkozik. Ehhez viszonyítva jelennek meg a diskurzusban a múltbeli, a jelen idejű és jövőbeli események (a diskurzusdeixis esetében is ez lép működésbe: e deiktikus nyelvi elemek ahhoz képest értelmezhetők, hogy a beszélő – szöveg esetében a szövegalkotó –, illetve befogadója metaforikusan hol helyezkedik el, hol „tart" a megnyilatkozásban).

A beszélő ugyanakkor saját deiktikus centrumát részlegesen vagy teljesen áthelyezheti a beszédesemény más résztvevőjére.

(6a) *Ideadná a könyvet?*
(6b) *Odaadná a könyvet?*

A két mondat az *ide* 'vmi közeledik vkihez' / *oda* 'vmi távolodik vkitől' helydeixist megvalósító deiktikus nyelvi elemekben tér el. A (6a)-ban az aktuális beszélő deiktikus centrumából kiindulva alkotja meg a megnyilatkozását. Az ő személyéhez képest értelmezhető a személy- és attitűddeixist kifejező, a beszédpartnerét jelölő magázó forma, a

jelen idő alkalmazása – idődeixist megvalósító deiktikus nyelvi elemként – szintén annak köszönhető, hogy a kérés mint esemény a beszélő idejével esik egybe, továbbá az ő elhelyezkedése motiválja az *ide* alkalmazását: a könyvet magához képest közelíteni szeretné. A (6b)-ben utóbbi *odá*ra történő módosítása azzal magyarázható, hogy a beszélő a deiktikus centrumát részlegesen a hallgatóra helyezi át. A beszélő tehát úgy láttatja a könyv mozgását, mint az valakitől távolodik. A deiktikus centrum részleges átadásának oka a kérés és az azzal együtt járó udvariasság kifejezése (l. 8.).

5.2. A KOREFERENCIA

A beszélt nyelvi diskurzusokban a deixis a beszédhelyzet feldolgozásával érthető meg. Az írott nyelvi szövegekben viszont nincs mód közvetlenül tapasztalni a diskurzus elhangzásának körülményeit. Ezért a deiktikus nyelvi elemek egy, a szövegben szereplő koreferens nyelvi elem feldolgozásával érthetők meg. A koreferencia (vö. Tolcsvai Nagy 2001: 180–238) tehát azt jelenti, hogy két nyelvi eszköz ugyanarra a szövegvilágbeli (Tolcsvai 2001: 121–125) dologra vonatkozik, egyiket a másik segítségével értjük meg.

(7a) *Nem szeretek félni, ezért nem szeretem a horrorfilmeket.* (MagyarOK Mf. 2: 52)
(7b) *Azért nem szeretem a horrorfilmeket, mert nem szeretek félni.* (MagyarOK Mf. 2: 52)

A koreferenciának alapvetően két fajtáját lehet megkülönböztetni. Az **anaforikus viszony**ban – vagy ahogy például a *MagyarOK* tankönyvcsalád második része megnevezi – a **visszautalás**ban egy, a szövegben szereplő nyelvi elem egy korábbi nyelvi eszközön keresztül, annak segítségével érthető meg. Tehát egy nyelvi elem visszautal egy másik nyelvi elemre. A (7a)-ban az *ezért* visszautal az első tagmondtaban megjelenő jelentésre, a második tagmondat jelentése ezen keresztül érthető meg. Ebben az esetben az *ezért* **anafora**ként működik, mely visszautal az **antecedens**re, az első tagmondatra.

A **kataforikus viszony**ban az utalás iránya épp ennek a fordítottja. Az **előreutalás**kor egy nyelvi elem előreutal egy később megjelenő elemre vagy elemekre. A (7b)-ben az *azért* az utalószó funkcióját

is betöltve, előre utal a második tagmondatban kifejtettekre. Ebben a koreferens viszonyban az előreutaló elem **katafora**ként működik, mely a **posztcedens**én keresztül érthető meg.

A példákból is látható, hogy a koreferencia jelensége a tagmondatok (clause) és a mondatok között érvényesül. A tagmondaton belüli szám- és személybeli utalások az **egyeztetés** kérdéskörébe tartoznak. Például:

(8a) *Péter szereti a mákos tésztát.*
(8b) *Péter szereti a mákos tésztát. Ma is azt eszik.*

A (8a) példában a *szeret* ige személyben és számban egyeztetve van *Péter*rel. A (8b) első mondatában ugyanez figyelhető meg. A második mondat *azt* eleme viszont már visszautal, tehát koreferens viszonyban van a *mákos tésztá*val, akárcsak az *eszik* ige igei személyragja *(-ik) Péter*rel.

A magyar nyelvben az anaforikus, tehát a visszautaláson és a kataforikus, tehát az előreutaláson alapuló koreferens viszonyt az igei személyragok (9a), a birtokos személyjelek (9b), a névmások és ragozott alakjai (9c), továbbá lexikai elemek (9d) valósíthatják meg. A lexikai elemek a koreferens viszonyban lehetnek szinonimák (pl. *fiú – srác*), hipero- és hiponimák (egymással fölé- és alárendelt viszonyban lévő szavak, pl. a (9d) példában a *bútor – asztal*), illetve a fogalmi jelentésű szó újraemlítésével is megvalósítható a koreferencia.

(9a) *Péter későn ér haza. De még megnézi a filmet a tévében.*
(9b) *A nővérem 28 éves. Barna haja van.*
(9c) *Ma végre mindent megcsináltam: kitakarítottam, ebédet főztem, kimostam a ruhákat.*
(9d) *Az asztal a szoba közepén van. Ez a bútor nagyon régi.*

A (9a) példában az igei személyrag (*-i*) a korábban említett főnévre (*Péter*) utal vissza. A (9b)-ben a birtokos személyjel (*-a*) ugyanezt a funkciót tölti be. Ebben a példában az antecedens a *nővérem*. Ezzel kapcsolatban azt is érdemes megjegyezni, hogy a magyar mint idegen nyelv oktatásában ilyen esetekben még egy, névmási elem (jelen esetben a *neki*) is megjelenhet. A tankönyvekben ez az elem több esetben zárójelben található, hiszen a birtokos személyjel – akárcsak az igei személyrag – közvetlenül tud utalni a személyre, megvalósítva a koreferencia műveletét. A (9d)-ben a koreferencia szintén a vissza-

utaláson alapul: a *bútor* anaforaként visszautal egy korábban említett elemre (*asztal*), mely így a koreferens viszonyban antecedensként működik. Ezen folyamatoknak ellentétes iránya figyelhető meg a (9c)-ben, ahol a *mindent* névmás fogalmi kifejtést csak később, a második tagmondatban kap. Ezért a *mindent* katafora, melynek posztcedensei a következő tagmondatban található cselekvések megnevezései.

A koreferens viszonyban szereplő mutató névmások esetében sajátos funkciómegoszlás mutatható ki. Prototipikus esetben a palatális (magas) hangrendű mutató névmás és ragozott alakjai az anafora, a veláris (mély) hangrendűek pedig a katafora szerepét töltik be.

FELADATOK

1. Gyűjtsön minél több példát a deixis fajtáira és a koreferenciára a magyar mint idegen nyelvi tananyagokból! Figyelje meg, a nyelvoktatás során ezek mikor kerülnek szóba, illetve hogyan épülnek egymásra! Készítsen különböző nyelvi szinteken alkalmazható feladatokat a két jelenséghez!
2. Gyűjtsön nyelvi példákat az attitűddeixisre a magyar nyelvhasználatból! Elemezze, ezek közül melyek, milyen szinten jelennek meg a nyelvoktatásban! Érveljen, forrásnyelvi, illetve célnyelvi oktatás során melyeket lehetne még bevonni a nyelvoktatás folyamatába!
3. A 2. feladathoz kapcsolódóan elemezze, melyik nyelvi elem alkalmazható informális és melyik formális beszédhelyzetben!

6. GRICE TÁRSALGÁSI MAXIMÁI ÉS IMPLIKATÚRAELMÉLETE

6.1. AZ EGYÜTTMŰKÖDÉSI ALAPELV ÉS A TÁRSALGÁSI MAXIMÁK

Grice „A társalgás logikája" című tanulmányában fogalmazta meg társalgási maximáit és az ezekhez szorosan kapcsolódó implikatúraelméletét. Az amerikai filozófust elsősorban a „természetes" és a „nem természetes", azaz a **kontextusfüggetlen** és a **kontextusfüggő jelentés** különbsége foglalkoztatta, vagyis az a kérdés, hogyan vagyunk képesek az utóbbiakat létrehozni és megérteni. Egyszerűbben fogalmazva a kimondott és a valójában közölt (implikált) jelentések közti különbséget igyekezett megragadni és az utóbbiak értelmezésének módját megrajzolni.

Véleménye szerint az emberek a társalgások során egy általános elvet, az ún. **Együttműködési Alapelvet** (**Cooperative Principle, CP**) követik, amely szerint a résztvevők hozzájárulása a társalgáshoz olyan kell legyen, amilyet azon a helyen, ahol megjelenik, annak a beszélgetésnek elfogadott célja vagy iránya elvár, melyben éppen részt vesznek. Grice hangsúlyozza, hogy a társalgást a **célirányos,** racionális viselkedés egy sajátos eseteként vagy változataként tekinti, ahol a cél nem más, mint a lehető leghatékonyabb információcsere. A beszélgető felek azt feltételezik egymásról, hogy csak olyat mondanak egymásnak, ami megfelel az adott helyzetnek és célnak, ha pedig mégsem, annak többletjelentése van.

Az Együttműködés Alapelvet **négy maxima** részletezi, amelyek közül több egy szupermaximát és azt részletező almaximákat is tartalmaz. Az alábbiakban ezeket mutatjuk be, először összefoglalóan, majd nyelvi példákkal kísérve.

A mennyiség maximája

1. Hozzájárulásod legyen a kívánt mértékben informatív (a társalgáspillanatnyi céljai szempontjából).
2. Hozzájárulásod ne legyen informatívabb, mint amennyire szükséges.

A minőség maximája: Próbáld hozzájárulásodat igazzá tenni!
1. Ne mondj olyasmit, amiről úgy hiszed, hogy hamis.
2. Ne mondj olyasmit, amire nézve nincs megfelelő evidenciád.

A viszony (relevancia) maximája: Légy releváns!

A mód maximája: Légy érthető!
1. Kerüld a kifejezés homályosságát!
2. Kerüld a kétértelműséget!
3. Légy tömör (kerüld a szükségtelen bőbeszédűséget)!
4. Légy rendezett!

A **mennyiség maximá**ja, ahogyan Grice maga is megfogalmazta, a társalgás során nyújtandó információmennyiségre vonatkozik, amelynek helyzettől függően van egy optimális mennyisége. Így például ha valaki útbaigazítást kér tőlünk (*Elnézést, meg tudná mondani, merre van a Szigony utca?*), és mi segíteni tudunk, jellemzően néhány mondattal felelünk (*Persze, a következő saroknál forduljon jobbra, majd a második kereszteződésnél kanyarodjon be balra!*). Ha ennél hosszabban beszélünk, annak többféle üzenete lehet, pl. nem tudjuk pontosan, hol van a Szigony utca vagy nem tudjuk jól elmagyarázni, esetleg más célunk van ezzel a beszélgetéssel (pl. ismerkedés, félrevezetés).

A **minőség maximájá**nak betartása a legfontosabb, hiszen ez a központi maxima: ha nem teljesül az igazat mondás feltétele, a többi maxima teljesítése is lényegtelenné válik (tehát tulajdonképpen afféle előmaximaként működik). A füllentések, hazugságok, ferdítések természetesen sok esetben nem derülnek ki, a nyilvánvaló valótlanságok (például ha valakiről olyasmit állítunk, ami nyilvánvalóan, szó szerint értve nem lehet igaz rá, például azt mondjuk, hogy *Y egy gonosz féreg, Z viszont egy angyal*) azonban fontos funkcióval bírhatnak, például metaforikus jelentésűek – ezekkel a következőkben, az implikatúrák létrehozása kapcsán foglalkozunk részletesebben.

A **viszony (relevancia) maximá**ja a társalgás témájával kapcsolatos: annak módosítását legitim módon kell végrehajtani, de ennek részleteit Grice nem dolgozta ki (pl. hogyan oldják meg a témaváltást a beszédpartnerek). A hirtelen témaváltások kommunikációs zavart okozhatnak, de ez jellegükön múlik: a beszélgető felek általában a kontextusban

keresik a váltás okát. Így ha a főnöküket a folyosón kritizáló kollégák egyike hirtelen, bármiféle előzetes jelzés nélkül vált témát és egy új mozifilmről kezd beszélni, feltételezhető, hogy a megelőző téma vált hirtelen szalonképtelenné, pl. hallótávolságba került a főnök vagy valamelyik bizalmasa.

Legitim módon természetesen számos módon meg lehet változtatni a témát, ennek egyik szokásos kivitelezése a témaváltó diskurzusjelölők használata, pl. *Jut eszembe, Beszéljünk másról! Még arról akartam beszélni, hogy....*

A **mód (modor) maximá**ja alapvetően a társalgáshoz történő hozzájárulás világossá tételére és kellő tempóban való végrehajtására vonatkozik.

6.2. IMPLIKATÚRÁK

Grice elméletének sarokköve az a felismerés, hogy a hétköznapi társalgások során sokszor megszegünk a maximák közül egyet vagy többet, és ezáltal **implikatúrák**at hozunk létre. Az implikatúrák olyan mögöttes közlések, amelyeket a beszélők nyelvileg nem jelenítenek meg, nem mondanak expliciten ki, de a diskurzusba odaértenek, és amelyeket kontextuális tényezők tesznek világossá. Az implikatúrákat a beszélők nyelvi közlésének jellege, azok társalgási maximákhoz való viszonya váltja ki, amelyeket a helyzeti információkkal együttesen lehet relevánsként értelmezni. Ami tehát a megnyilatkozói oldalon implikatúraként jelenik meg, az a befogadói oldalról (pragmatikai) **következtetés (inferencia)** lesz (és bár nyilvánvalóan lehet különbség a beszélő szándékolta implikatúra és a befogadó következtetése között, a továbbiakban az egyszerűség kedvéért együttesen említjük a kettőt).

A maximák be nem tartására vonatkozóan Grice többféle módot is ismertet. Így a maximákat meg lehet sérteni (ez esetben a megnyilatkozó valószínűleg félrevezeti a befogadót); ki lehet bújni alóla, jelezve, hogy valamilyen ok miatt nem tudjuk vagy akarjuk követni; ütközhetnek is maximák, gyakran akkor, ha a beszélőnek nincs elég információja az adott tárgyról. Implikatúrákat (társalgási fajtájúakat) azonban csak úgy lehet létrehozni, ha a beszélő **nyilvánvalóan megszeg** (illetve **megsért**) egy vagy több társalgási maximát, hiszen a beszédpartnere azt feltételezi, hogy követi az Együttműködési Alapelvet, tehát a maximaszegés okaként implikált tartalmat keres.

Néhány példa implikatúrák létrehozására maximaszegéssel:

a. A: – *Képzeld, felvettek a Harvardra!* B: – *Ja, és én vagyok a dalai láma.* Itt B beszélő a viszony és a minőség maximáját szegte meg; az implikatúra, illetve inferencia: *Nem hiszem el, hogy felvettek oda.*)
b. A: – *Gyere el velem este moziba!* B: – *Tanulnom kell a holnapi zárthelyire.* B megint a relevancia maximáját szegte meg; implikatúrája, illetve a feltehető inferencia a következő: *Nem tudok elmenni veled ma este moziba.*
c. Reggel, iskolába-munkába készülő család, az apa a lassan öltözködő gyereknek a következőt mondja: – *Fél nyolc van!* A megszegett maxima itt egyfelől a mennyiségé, másfelől a viszonyé, hiszen csak kontextuális információkból érthető meg, hogy az apa miért közli az időt és miért épp azt közli (azért, mert ebben a helyzetben nagyon fontos, hiszen 8-kor kezdődik a tanítás és már előtte be kell érni az iskolába), vagyis az implikatúra/inferencia: *Elkésel az iskolából, ha nem öltözöl gyorsabban!*

Grice két fő implikatúratípust különböztet meg: a **konvencionális**, illetve a **társalgási implikatúrák**at. Lényeges, hogy csak az utóbbi esetében beszél maximaszegésről, hiszen az előbbi típusnál a megnyilatkozásban elhangzó egyes nyelvi elemek konvencionális jelentése idézi elő az implikatúrát magát. Az *Ő angol, tehát bátor* esetében a tehát jelentése hordozza azt az implikatúrát, miszerint *az angolok bátrak.* Ugyanezen ok miatt a megkövült metaforák, pl. egyes kedveskedő kifejezések (*nyuszikám, angyalka, szívem*) is tekinthetők konvencionális implikatúrának.

Ezzel szemben a társalgási implikatúrák sosem a megnyilatkozás konvencionális jelentésének részei, hanem kontextuális információkból következtethetők ki. Két fajtájuk van: **az általánosított társalgási implikatúrák**, amelyek a beszélgetés szokványos menete alapján, az események konvencionális lezajlását, sztereotipikus rendjét feltételezve áll elő. Így az *Ide tudnád adni a sót?* kérdés közvetett kérésként értelmezendő (*Kérlek, add ide a sót!*), miközben a benne lévő nyelvi egységek konvencionális jelentése alapján a befogadó képességét firtatjuk (vö. 7.2., a Searle-nél hozott vonatos példával). A **partikuláris (alkalmi)**

társalgási implikatúrák viszont csak a kontextus egyedi vonásainak ismeretében következtethető ki. Grice sokat idézett példáját említve:

> „Tegyük fel, hogy A és B egy közös barátjukról, C-ről beszélnek, aki jelenleg egy bankban dolgozik. A azt kérdezi B-től, hogy megy C-nek a munka, s B azt feleli, hogy *Hát elég jól, szerintem; szereti a kollégáit, s még nem csukták börtönbe*. Ennél a pontnál A joggal tudakolódhat arról, hogy mit implikált B, mit sugallt, vagy egyenesen mit értett azon, hogy C még nem került börtönbe? A válasz olyasmi lehet, hogy C olyan ember, aki nehezen áll ellen a foglalkozásából származó csábításnak, hogy C kollégái nagyon kellemetlen és csalásra hajlamos emberek s így tovább. Lehet persze, hogy egyáltalán nincs szükség arra, hogy A mindez iránt tudakolódjon B-től, mivel a válasz előre világos lehet a kontextusból. Úgy gondolom, hogy az világos, hogy amit B implikált, sugallt a példában, eltér attól, amit B mondott, ez utóbbi ugyanis egyszerűen az volt, hogy C még nem került börtönbe." [Pléh Csaba fordítása, Pléh – Síklaki – Terestyéni 1997: 215]

Grice szerint a fenti esetben a beszélő a relevancia maximáját szegte meg, hiszen irrelevánsnak tűnik C új munkája kapcsán a becstelenségéről mint témáról beszélni.

Grice tisztában volt vele, hogy maximái nem fedik le a társalgások minden releváns aspektusát, így erkölcsi, esztétikai, de mindenekelőtt az udvariassági szabályok megadására is szükség lenne – ez utóbbit, mint majd látni fogjuk, Leech fogja „helyette" megtenni, akinek udvariassági elmélete tökéletesen illeszthető Grice társalgási maximáihoz (l. 8.1.). Az udvariassági elvek követése ugyanakkor implicit módon mégis szerepel Grice társalgási maximái között: az udvariasság értelmezhető olyan társalgási implikatúraként, amely a minőség maximáját szegi meg, hiszen szó szerint értve nem igaz, amit a beszélő mond. De érintheti a modor maximáját is: például egy meghívás elutasítása számos módon történhet, az explicit nemet mondástól a füllentéseken át a hosszas magyarázat adásáig. Nemcsak egyén-, de kultúrafüggő is, hogy a nemet mondás pontosan mely maximák megszegésével jár együtt.

Néhány szó erejéig érdemes kitérnünk Grice metaforával kapcsolatos gondolataira is, több okból is: egyrészt mert a legtöbb értelmezés szerint

a központi minőségi maxima megszegésével kapcsolatos jelenségről van szó, másrészt mert a hétköznapi nyelvhasználatban is rendkívül gyakori jelenségről van szó. Grice a *Te vagy a hab a kávémon* példával illusztrálta, hogy a metaforák szó szerint értve nem igazak, egészen pontosan az ellentétük lenne nyilvánvalóan igaz (*Te nem vagy hab*). Nem feltétlenül áll azonban, hogy minden metafora megszegné a fenti maximát: Grice úgy fogalmazott, hogy a beszélő a figuratív nyelvhasználat során **csak úgy tesz, mintha semmibe venné a kérdéses maximát**, de valójában nem sérti azt meg: a létrehozott implikatúra igaz és összhangban van a társalgási maximákkal (Zvolenszky 2006).

FELADATOK

1. Az implikatúra melyik fajtájára példák az alábbiak?
   1) Szülő a gyermekének: – *Kicsi bogaram!*
   2) *Tamás szegény, de boldog.*
   3) *„Amott ül egy túzok magában."*
   4) Nő a férfinak a magától becsukódó ajtó előtt állva: – *Tudná tartani az ajtót?*
2. Mely maximá(ka)t szegik meg az alábbi esetekben a megnyilatkozók/befogadók és milyen társalgási implikatúrákat hoznak ezáltal létre?
   1) A: – *Olvastad Merle „Francia história" sorozatát?*
      B: – *Imádom a történelmi regényeket.*
   2) A: – *Feri jön Siófokra?* B: – *Megbetegedett az édesanyja.*
   3) A: – *Hoztál nekem is reggelit?* B: – *Elmosogattad az esti romhalmazt?*
   4) A (miután megtudta, hogy bizalmas titkait Matilda elmesélte egy közös ismerősüknek): – *Ó, Matilda igazi barát.*

7. A BESZÉDAKTUSOK

7.1. AUSTIN ÉS A BESZÉDAKTUS-ELMÉLET MEGSZÜLETÉSE

A pragmatika születését sokan a **beszédaktus-elmélet (Speech Act Theory)** létrejöttéhez kapcsolják, vagyis John L. **Austin** oxfordi filozófusnak 1955-ben a Harvard Egyetemen tartott William James előadásai során ismertetett elgondolásához, a nyelv cselekvésközpontú felfogásához. A beszédaktus-elmélet felszámolja azt a régi dichotómiát, amely szembeállítja a szavak és a tettek világát egymással, hangsúlyozva, hogy a kettő szervesen összefügg: a szavak használata maga kommunikációs tett, **a nyelv: cselekvés**.

Ennek részeként rámutat az analitikus filozófia „leíró tévedésére", vagyis arra az elgondolásra, hogy az állítások a világ, a dolgok pillanatnyi állását írják le, tényt állapítanak meg, amelyekről aztán eldönthető, hogy aktuálisan igazak-e vagy hamisak (vagyis igazságérték rendelhető hozzájuk). Mint Austin kifejti, ezek a konstatív ténykifejezések (**konstatívumok**) csak a megnyilatkozások egyik típusát képezik. A másik típust az ún. **performatívumok** (performatív megnyilatkozások/mondatok) adják, amelyek – őt idézve:

> „(A) semmit sem »írnak le« vagy »állapítanak meg«, az ég világon nem számolnak be semmiről, nem »igazak vagy hamisak«; és
>
> (B) a mondat kimondása önmagában egy cselekvés elvégzése vagy annak része, és ezt a cselekvést *rendszerint* nem úgy írnánk le, mint valaminek a kimondását." (Austin 1990: 32).

Hogyan értsük tehát azt, hogy a mondat kimondása egy cselekvés része? Austinnak a házasságkötéssel kapcsolatos példáját és érvelését használva: ha az anyakönyvvezető és/vagy a pap kérdésére az oltár előtt azt feleljük, hogy „Igen, akarom", akkor nem beszámolunk a házasságkö-

tésről, hanem éppen a részesei vagyunk. A megnyilatkozás tehát egyben egy cselekvés elvégzése.

Austin kedvelt példáinak egy jó része ceremoniális, formálisabb aktusokhoz kapcsolódik, így például egy hajó kereszteléséhez (*Ezt a hajót Queen Elizabeth-nek nevezem el!*) vagy végrendelkezéshez (*A karórámat fivéremre hagyom*), de vannak köztük olyan hétköznapi események is, mint a fogadás (pl. *Fogadok egy ötösbe, hogy holnap esni fog!*), az ígéret (*Ígérem, hogy elhozom*) vagy a tanácsadás (*Azt tanácsolom neked, hogy...*).

A performatív megnyilatkozásokban ún. **performatív igék** és kifejezések (pl. *felszentelem, hadat üzenek, elnevezem, akarom*) szerepelnek, amelyek néhány közös vonással jellemezhetők: egyes vagy többes szám első személyűek, kijelentő mód jelen idejűek, cselekvő igeneműek és gyakran társulnak olyan határozókkal, mint az ezennel vagy ezúton (pl. *A rám ruházott hatalomnál fogva ezennel házastársakká nyilvánítom Önöket*).

Austin a performatívumok egyik osztályozásában megkülönböztetett egymástól **implicit** és **explicit** változatokat. **Explicit performatívumoknak** nevezte azokat, amelyek ki vannak bontva, és jellemzően annak az aktusnak (fogadás, ígéret, végrendelkezés) az elnevezésére használjuk őket, amelyeket épp végrehajtunk (*fogadom, ígérem, ráhagyom* stb.). Az **implicit performatívumok** azonban nem tartalmazzák a kérdéses aktusra vonatkozó performatív igét. Az ígéret példáján szemléltetve: *Ott leszek!* vs. *Ígérem, hogy ott leszek!* Felmerül a kérdés, hogy mi teszi lehetővé, hogy válasszunk a két megoldás között, mikor melyiket használjuk. A válasz azonban bonyolult, mert ez az adott beszédaktustól, a nyelvtől, a kultúrától és a kontextustól is függhet. Austin szerint az implicit performatívumok bizonytalanok lehetnek, mert nem világos, hogy pontosan mit is akart velük a megnyilatkozó megvalósítani. Érvelését a *Menj!* példáján keresztül illusztrálta: ebből az imperativusi alakból nem világos, hogy éppen parancsolás, kérés, utasítás, tanácsolás vagy könyörgés történik-e (vö. *Parancsolom/kérlek/utasítalak, hogy menj ki!*). Ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy a konkrét kontextus ismeretében ez a bizonytalanság rendszerint redukálódik, főleg olyan helyzetekben, ahol a beszédpartnerek közötti társadalmi vagy hatalmi távolság nagyobb.

Ahogy említettük, maga a beszédaktus is meghatározhatja, hogy az kifejezhető-e implicit formában, így a fogadásnál erre van mód (***Fogad-***

junk** egy százasba, hogy nem tudsz meginni egyszerre egy liter tejet!* vs. *Egy százasba, hogy nem tudsz meginni egyszerre egy liter tejet!*), de a hivatalos gratulációk esetében már nehezebb elképzelni olyan alakot, amelyben nem szerepel performatív ige vagy másféle utalás magára a beszédaktusra (Gratulálok** a díjához! Én is csatlakozom a **gratulálók** seregéhez*). Ettől függetlenül tapasztalhatunk olyan eseteket, ahol mégsem hangzik el explicite az alak, főleg, ahol a résztvevők között informálisabb a viszony, így például diploma vagy doktorátus megszerzésekor történő gratulációkkor elhangozhatnak olyan alakok is, amelyekből hiányzik a performatívum: *Nagyszerű voltál a védésen! Csak így tovább!* De ezek a ritkább esetek, más beszédaktusok esetében pedig az implicit alak alkalmazása a jellemzőbb (így a már említett utasítások esetében, pl.: *Hozzák be a gyanúsítottat! Igazolja magát! Mutassa be a személyi igazolványát!*).

A performatív megnyilatkozásokhoz nem rendelhető igazságérték, tehát nem igazak vagy hamisak, hanem **sikerültek** vagy **nem sikerültek**. Az utóbbi, azaz a „nem sikerült" esetben Austin ún. **balfogások**ról beszél, amelyeknek hat típusát különíti el. A hat típust egy-egy szabály elleni vétség hozza létre. Austin ugyanis a beszédaktusokat konvencionális eljárásoknak tartja, amelyeket adott feltételek, előírások mentén lehet csak kivitelezni. Ezeket a beszédaktusok érvényességi feltételeinek (másutt: szerencsefeltételek, sikerességi feltételek) is nevezik. Lássuk, melyek ezek!

(A1) Léteznie kell egy elfogadott **konvencionális eljárás**nak, melynek során adott személyeknek meghatározott körülmények között bizonyos szavakat kell kimondaniuk.

(A2) Az érintett **személyeknek és körülményeknek alkalmasak**nak kell lenniük az előhívott konkrét eljárás felidézésére.

(B1) Az eljárást minden résztvevőnek **helyesen kell végrehajtania**.

(B2) Az eljárást minden résztvevőnek **maradéktalanul végre kell hajtania**.

(Γ1) Amennyiben az eljárást végrehajtó személyeknek bizonyos gondolatokat, érzéseket vagy szándékokat tulajdonítanak, vagy a résztvevőktől meghatározott magatartásformákat várnak el, akkor az eljárás szereplőinek és felhasználóiknak **valóban gondolniuk, érezniük, illetve szándékolniuk kell az említett gondolatokat, érzéseket, illetve szándékokat**, és a megfelelő magatartásra is hajlandóságot kell mutatniuk.

(Γ2) És később **ténylegesen így is kell viselkedniük**.

Austin lényeges különbséget lát az A–B, illetve a Γ típusú szabályok között, ezért is jelölte eltérő ábécével a két csoportot: ha az előbbiek közül szegünk meg egyet, akkor a szóban forgó cselekvés maga nem valósul meg (pl. a házasságkötés). Ezeket **mellélövésnek** nevezte el. Az Γ-szabályok nem teljesülése esetén azonban az aktus maga megvalósul, de az eljárással visszaél valaki, ezért ezeket **visszaélések**nek hívja.

Most lássunk a hat szabály megszegésének egyes eseteit!

Az A típusú balfogásokat Austin **téves felidézések**nek nevezi. Ha közülük az (A1) feltétel nem teljesül, akkor vagy nem létezik a kérdéses eljárás, vagy nem használható a megkísérelt módon. Ha pedig az (A2), akkor **téves alkalmazás**ról van szó, mert az eljárás létezik, de a szándékolt módon nem bonyolítható le. A B esetekben az eljárás alkalmas, csak a kivitelezése, végrehajtása sérül, ezért ezeket **téves végrehajtásoknak, érvénytelenített aktusok**nak nevezi. Ezen belül a (B1) esetben **botlás**ról, (B2) szabály sérülése esetén pedig **fennakadás**ról beszélhetünk. A Γ-szabályok megszegése **kinyilatkoztatott, de üres aktusok**at hoz létre. Jellemző módja az, amikor a résztvevők az aktust nem őszintén hajtják végre. (A1 és Γ2 szabály megszegésére Austin saját bevallása szerint nem talált jó elnevezést.)

Most már konkrét eseteket is hozhatunk a szabályok megszegésére:

(A1): Austin kulturális eltérésekkel szemléleti ennek a szabálynak a megszegését: ha például egy eljárási kódot kérdőjelezünk meg, nem ismerjük azt el, vonatkozzék az akár házasságra vagy párbajra. Például a mohamedán kultúrában a verbális kinyilatkoztatás (*Elválok tőled.*) hagyományosan elegendő lehet egy házasság felbontásához, más kultúrákban azonban nem.

(A2): Hiába szeretne valaki utasításokat adni a másiknak, ha a másik úgy gondolja, hogy az előbbinek nincs felhatalmazásra rá, vagy a szerepéből fakadóan (ha például a kisgyerek parancsolgatna a szülőnek), vagy a körülményekből adódóan (ha a munkahelyi főnök a munkahelyén kívül osztana feladatot a beosztottnak). Ezek a kontextuális tényezők is természetesen erősen kultúrafüggőek lehetnek: a már említett főnökség jellemzői teljesen eltérőek lehetnek pl. Japánban, mint egyes nyugat-európai országokban, és ugyancsak egészen másként értelmeződik egy alvilági csoportban.

A (B1) feltétel nem teljesül, ha például egy beiktatás során nem tökéletesen hangzik el az eskü szövege. Ez történt Barack Obamának, az Amerikai Egyesült Államok volt elnökének esetében is 2009-ben, akivel egy új alkalommal ismét elmondatták az elnöki eskü szövegét. Eredetileg

nem ő, hanem a szöveget előtte hangosan elmondó John Roberts bíró tett egy szót nem megfelelő helyre. Bár a szakértők úgy vélték, ennek a tévesztésnek nincs jogi hatása, „elővigyázatosságból" mégis megismételtették az esküt Obamával – vagyis úgy tűnik, némi relevanciája mégis volt az eljárás hibátlan kivitelezésének.

A (B2) elhibázására jellegzetes eset, ha az aktus valamilyen okból kifolyólag nem tud befejeződni. Például bizonyos amerikai egyházi esketések során használatos fordulat a következő: *Ha bárki tud olyan okról, amiért ez a frigy nem köttethet meg, az most szóljon, vagy hallgasson örökre*. Abban ez esetben, ha valaki a kötendő házasság ellen indokot tud felhozni (pl. a leendő férj már házas, a leendő ara csak a zöldkártya miatt menne férjhez), akkor az nem jön létre.

Ennél triviálisabb eset, amikor azért szakad félbe egy eljárás, mert pl. valamely fizikai körülmény meghiúsítja azt (a lánykérést el kell halasztani, mert a szabadtéri helyszínen hirtelen vihar támad).

Végezetül nézzük meg a visszaélések körét! A (Γ1) megszegését tükrözi az az eset, amikor pl. az ígéretét az ígéretet tevő fél valójában nem gondolja komolyan, a (Γ2)-ét pedig az, amikor komolyan gondolta ugyan az ígéretét annak pillanatában, mégsem teljesíti, amit megfogadott, mert később meggondolta magát.

Austin a beszédaktusokat három aspektus – a lokúció, az illokúció és a perlokúció – mentén vélte jellemezhetőnek. Pontosabban egy beszédaktus során szerinte három aktus megy végbe:

1. a **lokúciós aktus**, azaz egy megnyilatkozás bizonyos jelentéssel és hangsorral való kimondása;
2. az **illokúciós aktus**, amelynek során a lokúciós aktussal jelölt cselekvést tesszük meg;
3. valamint a **perlokúciós aktus**, amikor is valaminek a mondása révén elérünk valamit, jellemzően a befogadó félben hatást váltunk ki.

Így a bocsánatkérés példáján szemléletve (Terestyéni 2014):

1. lokúció: *Ne haragudj, nem akartalak megbántani!* – mondta A B-nek.
2. illokúció: A bocsánatot kért B-től.
3. perlokúció: A kiengesztelte B-t.

Austin a beszédaktusokat megkísérelte csoportokba rendezni, ezek azonban valójában inkább igecsoportosítások, mint aktustípusok:

- **ítélkezők**, pl. felment, olvas, tekint, értelmez, becsül, besorol, elemez;
- **végrehajtók**, pl. kinevez, kiközösít, degradál, hagyományoz, sürget, bejelent, semmissé tesz, fellebbez;
- **elkötelezők**: ígér, felvállal, aláír, szerződik, szavato, pártfogol, elnevez;
- **viselkedők**, pl. bocsánatot kér, köszönetet mond, üdvözöl, elvitat;
- **bemutatók**, pl. állít, tagad, informál, kérdez, szán, értelmez, belekezd.

Bár az eddigiek alapján úgy tűnhet, hogy csak a nyelvi közlések egy részek kapcsolható beszédaktusokhoz, létezik egy olyan elgondolás is, mely szerint tulajdonképpen minden konstatív mondat is értelmezhető úgy, mintha egy rejtett performatív hipermondat (*Én mondom, hogy...*) állna mögötte, például: *Én mondom, hogy ma nem esik az eső.*

7.2. SEARLE: A BESZÉDAKTUS-ELMÉLET ÁTDOLGOZÁSA

Austin tanítványa, John R. Searle, három meghatározó ponton is átalakította és továbbfejlesztette mestere elgondolásait.

Az első ezek közül az volt, hogy úgy vélte, a beszédaktust részét alkotó három aktus közül az illokúciós aktus a lényeges, mert ez adja a tényleges beszédaktus célját. Ez mindig két részre bontható fel: a **propozicionális tartalmat jelölő** (ezt p-nek rövidítette) és az **illokúciós erőt jelölő rész**re/indikátorra (F). Ilyen módon minden beszédaktus képlete így adható meg: F(p).

Például az *Ígérem, hogy megszabadítalak a terheidtől* mondatban az *ígérem* az F, a *megszabadítalak* pedig a p rész.

Searle második újítása az **indirekt (közvetett)** és **direkt (közvetlen) beszédaktusok** megkülönböztetése volt. Ez nem azonos Austin explicit és implicit beszédaktusaival, mivel itt nem a performatív ige meg(nem) jelenésén van a hangsúly, hanem a szándékolt és a szó szerinti jelentés eltéréséről az egyik és azonosságáról a másik esetben. Vagyis az indirekt

beszédaktusoknál más a felszíni jelentés, mint a ténylegesen szándékozott értelem. Tehát a szó szerint kifejezett illokúció a **másodlagos illokúció**, a szándékolt pedig az **elsődleges illokúció.** Vegyük a következő példákat!

Ha a *Nagy itt a huzat* közlést nem a *huzat* konstatálásának céljára használom – és jellemzően nem arra szoktuk –, hanem azért, hogy jelezzem, engem zavar ez a légmozgás és fázom, de messze ülök az ajtótól, és egy hozzá közelebb álló csukja be helyettem, akkor a szándékolt jelentés a 'Kérlek, csukd be az ajtót', vagyis egy kérés lesz. Ugyanígy a *Tudja, hogy mikor jön a következő vonat?* kérdés jellemzően nem a megkérdezettnek arra a képességére vonatkozik, hogy valóban tudja-e ezt az információt (ez csak a másodlagos illokúció), hanem ismételten egy udvarias kérés, hogy mondja meg, mikor jön a következő vonat (elsődleges illokúció).

Searle az indirekt beszédaktusokat azért tartja problematikusnak a beszédaktus-elméletben, mert illokúciós indikátorukkal nem állnak összhangban, így pl. a tud a kéréssel. Láthatjuk tehát, hogy az indirekt beszédaktus esetében közvetett a kapcsolat a forma és a funkció között.

Természetesen a beszédaktusok sokszor direkt formát öltenek, így az a következő vonat indulásával kapcsolatos információra valóban kérést kifejező illokúciós erő indikátorral is meg lehet valósítani: ***Kérem,*** *mondja meg nekem, mikor indul a következő vonat!*

A direktség foka összefüggésben állhat kulturális szokásokkal (pl. mennyire lehetek explicit egy kérés esetében), azon belül a szívességkérés fokával és annak megítélésével, s ugyanígy a megkérdezett féllel való kapcsolat jellegével, pl. a *Mondd meg, mikor jön a vonat!* kérést (megfelelő intonációval) nekiszegezhetem egy jó ismerősömnek, barátomnak a sértődés következménye nélkül, de egy vadidegennek nem, mert rendkívül udvariatlanul hatna. Lényeges, hogy az indirekt beszédaktusok megértéséhez mindig szükség van kontextuális ismeretekre (az adott kultúra szokásai, az adott helyzet egyes tényezői) (vö. 3.).

Searle szerint az alakzatok (metafora, irónia, túlzás stb.) esetében is a közlés jelentése és a szándékolt jelentés szisztematikusan eltér egymástól, tehát ilyen módon tekinthetők indirekt beszédaktusoknak.

A harmadik jelentős átdolgozás a beszédaktusok klasszifikációját érte Searle rendszerében, ugyanis ő már az illokúciós erő felől rendezte ezeket. Az általa létrehozott öt csoport a következő:

1. **asszertívumok (reprezentatívum)**: A beszélő propozicionális hozzáállását fejezik ki az adott tényállásról. Például: kijelentés, leírás, osztályozás, magyarázat, dicsekvés, eskü;
2. **direktívumok**: A beszélő valamilyen változást akar elérni a világban, jellemzően azon vágyát fejezik ki, hogy a címzett szándékait befolyásolja. Például: utasítás, parancs, kérés, könyörgés, javaslat, figyelmeztetés, tiltás;
3. **komisszívumok:** a beszélő szándékát, jövőbeli viselkedését rögzítik, a címzett vágyaira irányul. Például: ígéret, fogadalom, felajánlás, megállapodás, jótállás, terv, eskü;
4. **expresszívum:** cél a beszélő érzelmeinek kifejezése, a címzett érzelmeinek befolyásolása. Például: bocsánatkérés, köszönetnyilvánítás, gratuláció, felköszöntés, részvétnyilvánítás;
5. **deklaráció**: a beszélő jogosítványait kívánja érvényesíteni, változást előidézni a világban annak megváltozott reprezentációjával. Például: elbocsátás, letartóztatás, felavatás.

A beszédaktusok tehát kommunikatív cselekvések típusai, amelyeknek számos fajtájuk van és számos nyelvi forma kifejezheti őket (Tátrai 2017). A kérés beszédaktusának néhány, a magyarban szokványos formáján szemléltetjük, milyen sokféle alakot ölthet egy direktívum (vö. még 9.3. és 9.4.).

Vinnéd egy kicsit helyettem ezt a bőröndöt?
Tudnád vinni egy kicsit a bőröndömet?
Szeretném, ha vinnéd egy kicsit a bőröndömet.
Kérlek, vidd egy kicsit a bőröndömet!
Segítenél vinni egy kicsit a bőröndömet?
Dögnehéz a bőröndöm.
Megszakadok ezzel a bőrönddel.
Jól telepakoltam ezt a bőröndöt.
Hú, azt hittem, ennél azért erősebb vagyok.

FELADATOK

1. Melyik searle-i beszédaktus-kategóriára példák az alábbiak?
   1) *Ezennel kinevezlek miniszterelnök-segédhelyettesnek.*
   2) *Hálásan köszönjük a segítségedet!*
   3) *Már megint sokan megbuktak mondattanból.*
   4) *Jó lenne, ha bevásárolnál.*
   5) *Isten éltessen nagyon sokáig!*
   6) *Ki fogok találni valamit erre vonatkozóan.*

8. AZ UDVARIASSÁG PRAGMATIKÁJA

Az udvariasság nemcsak a nyelvészeti pragmatika egyik legmeghatározóbb, de legnépszerűbb témája is (Culpeper 2011). Az udvariasság egy nyelvi és nem nyelvi viselkedéses részt is magában foglal, amelyeken keresztül az emberek interperszonális viszonyaikat fenntartják, azt jelezve egymásnak, hogy tekintetbe veszik a többiek azzal kapcsolatos érzéseit, hogy miként bánjanak velük. Az udvariasság társas cselekvés és gyakorlat, amelynek során a szereplők közös értékeket erősítenek meg, és viselkedésük tükrözi, hogy az adott szituációban mit tekintenek helyénvalónak (Kádár 2017).

8.1. LEECH UDVARIASSÁGI MAXIMÁI

A Grice korábban említett elméletében szereplő Együttműködési Alapelv (Cooperation Principle, CP) (l. 6.) alapvetően a résztvevők együttműködését garantálja. Ebben a keretben az udvariasság egy vagy több maxima megszegésével áll elő, például a Mennyiség maximájának kihasználásával, ha terjengősebben adunk át egy rossz hírt a másiknak (Kádár 2017). Grice említ ugyan egy „Légy udvarias!" maximát is, de azt nem társalgási maximának tartja, mivel az utóbbiakat szűkebben értelmezi, és csak a beszélgetés céljával összefüggő szabályokat sorolja közéjük. Az előbbi elképzelés tehát továbbértelmezése Grice idevágó elgondolásának.

A Grice-féle megközelítésből kinövő legmeghatározóbb udvariasságelmélet Geoffrey N. **Leech** (1983) nevéhez fűződik. Grice kiválóan rávilágított arra, hogy miként fejezik ki az emberek közvetetten magukat, vagyis hogyan és milyen implikatúrákat használnak (ettől még követve a CP-t); az indirektség miértjére azonban számos válasz adható, és az udvariasság egy igen meghatározó szempont ezek közül. Leech a CP-hez az **Udvariassági Alapelv**et (Politeness Principle, PP) adja hozzá, amely azt mondja ki, hogy „Minimalizáld (ha minden más változatlan) az udvariatlan gondolatok kifejezését!" és „Maximalizáld (ha minden más változatlan) az udvarias gondolatok kifejezését!". A PP-t 6 (+1) udvari-

assági maxima pontosítja, amelyek a következők (Leech 1983, Boronkai 2009, Nemesi 2000, Szili 2007):

1. **A Tapintat Maximája** (Tact Maxim): Minimalizáld a partner költségét, maximalizáld a partner hasznát!
2. **A Nagylelkűség Maximája** (Generosity Maxim): Minimalizáld az én használt, maximalizáld az én költségét!
3. **Az Elismerés/Jóváhagyás Maximája** (Approbation Maxim: Minimalizáld a partner leszólását, maximalizáld a partner dicséretét!
4. **A Szerénység Maximája** (Modesty Maxim): Minimalizáld az én dicséretét, maximalizáld az én leszólását!
5. **Az Egyetértés Maximája** (Agreement Maxim): Minimalizáld a nézeteltérést a partnerrel, maximalizáld az egyetértést a partnerrel!
6. **Az Együttérzés/Rokonszenv Maximája** (Sympathy Maxim): Minimalizáld az ellenszenvet a partnerrel kapcsolatban, maximalizáld az rokonszenvet a partnerrel!

Mint látható, az egyes maximák párba állíthatók (1 és 2, 3 és 4, 5 és 6) a szerint, hogy az adott szempontot illetően a megnyilatkozó vagy a befogadó oldala kerül előtérbe. A 7., **Fatikus Maxima** (Phatic Maxim) a beszélgetésben beálló csend elkerülésére vonatkozik: Kerüld a csendet, tartsd szóval a partnert!

További két egyéb elvvel is kiegészül a leechi rendszer: a **Polyanna-elv** (Polyanna Principle) szerint a kellemes témák preferálása és a kellemetlenek kerülése legyen szempont, míg az Érdekesség Elv (Interest Principle) azt mondja ki, hogy lehetőleg váratlan, izgalmas témákról beszéljünk a partnernek. Ez az elv egyértelmű kapcsolatba hozható azzal az **Extravagancia Maximá**val (korábbi megközelítésekben az expresszivitásra törekvéssel), amelyet Haspelmath fogalmazott meg (1999), és amely azt mondja ki, hogy „Beszélj úgy, hogy észrevegyenek!". Bár úgy tűnik, hogy míg ez a maxima a megnyilatkozó énmegjelenítésével kapcsolatos, addig az **Érdekesség Elv** esetében a beszédpartner figyelmének lekötése a lényeges, valójában – ahogyan az első hat leechi maxima esetében is – egyazon érem két oldaláról van szó. Az Extravagancia Maxima azért is kiemelt figyelmet érdemel, mert sokak szerint nem egy periférikus nyelvhasználati elvről, hanem a nyelvi változások egyik hajtóerejéről van szó: ha újfajta, meglepőbb kifejezéseket használunk, az mozgásba hozhatja a nyelvi rendszer egyes részeit.

Leech még két ún. magasabbrendű elvet is említ, amelyek nem illeszkednek az udvariassági maximák sorába, hanem tulajdonképpen azok felfüggesztéseit jelentik (hasonlóan a grice-i maximák megszegéséhez). Az **Irónia Elv** (Irony Principle) szerint, ha már mindenképpen sértőn fogalmazunk, mondandónk ne álljon direkt ellentmondásban az Udvariassági Alapelvvel, legyen indirekt a megfogalmazás és a valódi közlési szándék implikatúraként levezethető. Így például ha a kétbalkezes ismerősömnek, miután összetörte a kedvenc dísztárgyamat, azt mondom, hogy *Hát ez ügyes volt!*, a megnyilatkozás szó szerinti olvasata semmiképpen nem bántó. Ami ironikussá teszi, az az intonáció, amit használok, illetve azok a kontextuális tényezők, amelyeket mindkét fél ismer (a dísztárgy összetört, az összetörésben az ismerősöm részt vett), és amelyek ismeretében aligha vonható le az a következtetés, hogy az ismerősöm ügyes volt. Az **Ugratás Elv** (Banter Principle) szerint a partnerrel való összetartozást fejezzük ki nyilvánvalóan udvariatlan és nyilvánvalóan hamis állítással. Ha például azt mondja egy fiú a legjobb barátjának, aki vadonatúj napszemüvegében feszít, hogy *De béna szemüveged van!*, azzal Leech szerint nem megbántani akarja, hanem épp kapcsolatuk közvetlenségét juttatja kifejezésre.

Mindkét magasabb rendű elvben közös, hogy első pillantásra inkább tűnnek udvariatlansági elvnek, semmint udvariasságinak, de van egy jelentős különbség köztük: míg az irónia valóban kifejezhet sértést (illetve annak különböző fokozatait), az ugratás mögötti szándék ellentétes előjelű, ugyanis a baráti, közösségi összetartozást erősíti (legalábbis Leech szerint). A kettő tehát mintha egymás fordítottja lenne: az irónia a felszínen udvarias, a mélyben egyáltalán nem az, míg az ugratás a felszínen udvariatlan, de a mélyben nincs bántó szándék.

Látható, hogy az előbbi két elv esetében Leech az udvariasságot és az udvariatlanságot elválasztó tényezőket igyekezett megragadni. A későbbiek során, az arculatelmélet tárgyalása után még visszatérünk az udvariatlanság fogalmára.

8.2. BROWN ÉS LEVINSON ARC(ULAT)ELMÉLETE

A másik meghatározó udvariasságelmélet Brownnak és Levinsonnak a Goffman-féle „arc" (*face*), „arcmunka" (*face-work*) és „arcvédés"/„homlokzatóvás" (*face-saving*) fogalmaira építő pragmatikai **arc(ulat)elmélete**

(további terminusként a „homlokzat"-ot is szokás a leggyakoribb „arc" és „arculat" mellett használni). Erving Goffman szociálpszichológus az **arc**ot olyan, társadalmilag jóváhagyott tulajdonságokkal jellemezhető énképként határozta meg, amelyet egy társas helyzetben magukról a résztvevők mutatnak, és amelyhez érzelmileg is kötődnek. Goffman szerint az ember a többi résztvevő arca iránt is táplálhat érzéseket, de a csoportszabályok és a helyzet határozza meg, hogy az egyén az érzelmeit a saját és a többiek arca között hogyan osztja meg (Goffman 2008). Alapvető elvárás az emberi csoportokban, hogy a tagok ne csak a saját arcukra ügyeljenek, hanem a többiekére is, tehát alapértelmezésben mindenki védi a saját arcát, de a többiekét is – ez rendszerint a kommunikáció feltétele, s ritkán a célja. Az embereknek az az alapvető törekvése, hogy az arcukat megőrizzék (ne veszítsék el), jellemzően azt takarja, hogy ne mutassanak rossz arcot és ne szégyenüljenek meg. Az **arcmunka** (*face-work*) és **az arc megőrzése** (más terminológiával: a homlokzat megóvása) voltaképpen ugyanazt takarja: olyan folyamatokat, amelyek révén azt a benyomást tartjuk fenn másokban, hogy nem vesztettük el az arcunkat, összhangban vagyunk vele. Az arc megőrzésére vonatkozó tudást szokás **tapintatnak, szociális jártasság**nak nevezni, és az ilyen cselekedetek közé tartozik például a higgadt viselkedés.

Goffman arcfogalmát Brown és Levinson (1987) két, egymással összefüggő aspektusra bontotta: a negatív és a pozitív arcra. A **negatív (távolító, tartózkodó) arc**ot úgy határozták meg mint a territoriális, személyes terület fenntartására vonatkozó alapvető igényt, jogot a zavartalansághoz, cselekvési szabadságot, előírásoktól mentességet. A **pozitív (közelítő) arc** pedig azt a pozitív önképet takarja, amelyet mások elismernek, jóváhagynak, ez tehát a másokkal való kapcsolatot hangsúlyozza, s nem az elkülönülést, mint a negatív arc.

Ehhez szorosan kapcsolódik **a pozitív és negatív udvariasság** fogalomkettőse: az előbbi a másik fél pozitív arcának, vagyis a többiekkel való összetartozási szándékának tiszteletben tartását jelenti (pl. úgy kezeli, mint egy csoport tagját, egy barátot, akinek a személyiségvonásait ismeri és kedveli), az utóbbi pedig a partner negatív arcának, az ahhoz kapcsolódó elvárásainak teljesítését jelenti, vagyis meghagyja a másik függetlenségét, cselekvési szabadságát. Mint Brown és Levinson megjegyzi, a negatív udvariasság alapvetően az elkerülésre alapoz, formális(abb), a beszélő saját énjének a háttérbe szorításával jár. A kínálás példáján szemléltetve a kétféle udvariasság megjelenését:

Együnk egy sütit! (pozitív udvariasság) vs. *Kérne egy kis süteményt, ha megkínálom?* (negatív udvariasság).

Látható, hogy az előbbi két fogalom a hallgató/befogadó arcának milyenségére koncentrál, nem a megnyilatkozóéra. Mivel azonban kölcsönösen tekintettel vannak egymásra, együttműködnek, s így mindkettejük arca megőrződik. Az udvariasság tehát ebben az elméletben az arc megőrzésével kapcsolódik össze.

Brown és Levinson elgondolása szerint bizonyos cselekvések, aktusok – köztük a verbális és nonverbális kommunikáció – **eredendően arcfenyegetőek**, vagyis természetüknél fogva szembemennek a hallgató/befogadó aktuális arcához kapcsolódó igényekkel. Ezek az ún. **arcfenyegető aktusok** (*face-threatening acts*, FTAs). Mind a pozitív, mind a negatív arcot fenyegető aktusok léteznek, ezeket foglalja össze az alábbi felsorolás (Brown & Levinson 1987):

I. **A pozitív arcot fenyegető aktusok**: azok, amelyek azt mutatják, hogy a megnyilatkozó nem törődik a befogadó érzéseivel, igényeivel:
   a. Azok az aktusok, amelyek azt mutatják, hogy a megnyilatkozó **negatív véleménnyel** van a befogadó pozitív arcának valamely aspektusáról (pl. személyes vonások, javak, hiedelmek, értékek):
      - csalódások, kritikák, megvetés kifejezése, panaszok, vádlások, sértések;
      - ellenvetések, egyet nem értések, kihívások.
   b. Azok, amelyek azt mutatják, hogy a megnyilatkozó **nem törődik (vagy közömbös)** a befogadó pozitív arcával:
      - erőszakos érzelmek kifejezése (amelyek félelmet vagy zavart kelthetnek a befogadóban);
      - tiszteletlenség, tabutémák említése, amelyek az adott kontextusban nem megfelelőek;
      - rossz hírek említése a befogadóval kapcsolatban, jó hírek említése a megnyilatkozóval kapcsolatban (öndicsőítés);
      - megosztó vagy érzelmes témák szóba hozása, pl. politika, rasszok, vallás;

- az együttműködés feltűnő hiánya egy tevékenységben, pl. hirtelen félbeszakítása a másik beszédének, nemtörődömség;
- státusjelölő megszólítások és azonosítások használata a kezdeti találkozáskor.

II. **A negatív arcot érintő arcfenyegető aktusok**:

a. Aktusok, amelyek **valaminek a megtételével kapcsolatban gyakorolnak nyomást** a hallgatóra/befogadóra:
   - parancsok, kérések;
   - tanácsok, javaslatok;
   - emlékeztetések;
   - fenyegetések, figyelmeztetések, kihívások.

b. **Aktusok, amelyek pozitív jövőbeli aktusokra vonatkoznak**, és olyasfajta nyomást gyakorolnak a befogadóra, hogy **fogadja el vagy utasítsa el azokat**, és valamiféle **adósságot, tartozást** vonnak maguk után:
   - ajánlatok;
   - ígéretek.

c. Aktusok, amelyek a **megnyilatkozó** valamilyen **vágyát, igényét** fejezik ki a **befogadó javaira** vonatkozóan, miáltal az utóbbi azt gondolhatja, hogy meg kell védenie a megnyilatkozó vágyainak tárgyát vagy oda kell adnia neki:
   - dicséret, irigység vagy csodálat kifejezése;
   - erős (negatív) érzelmek kifejezése a befogadó irányában (pl. gyűlölet, testi vágy).

A szerzők felhívják arra a figyelmet, hogy a két csoport egyes osztályai átfedhetnek, vannak ugyanis olyan arcfenyegető aktusok, amelyek valójában mind a pozitív, mind a negatív arcot fenyegetik. Ilyenek pl. a panaszok, a félbeszakítások, a fenyegetések, az erős érzelemkifejezések vagy a személyes információk kérése.

A szerzők szerint racionális okokból kifolyólag az emberek alapvetően kétféle gyakorlatot követhetnek: vagy elkerülik az arcfenyegető aktusokat (arcuk kölcsönös sérülékenysége miatt), vagy nem kerülik el, de ekkor igyekeznek minimalizálni a fenyegetést. Ennek során háromféle **igény/vágy** viszonylagos súlya alapján mérlegelnek és döntenek:

a. azon vágy alapján, hogy az arcfenyegető aktus tartalmát kommunikálják;
b. azon vágy alapján, hogy hatékonyak vagy sürgetőek legyenek;
c. azon vágy alapján, hogy (bármilyen mértékben) a befogadó arcát hangsúlyozzák.

Az arcfenyegető aktusok létrehozásának két nagyobb stratégiájáról beszélnek (Brown & Levinson 1987; Szili 2007):

III. **Mikrofonba (on record) stratégiák:** ebben az esetben a résztvevők felek számára világos, hogy pontosan milyen kommunikatív szándék vezette a beszélőt az aktus megtételére, pl. *Megígérem, hogy holnap eljövök* (ígéret explicit megfogalmazása). A mikrofonba stratégia kivitelezése történhet:
   a. **pőrén** (without redressive action, baldly): ekkor a legközvetlenebb, legvilágosabb módon és egyértelműen fejezi ki a beszélő a vágyát, nem tartva a befogadó megtorlásától, haragjától vagy sértődésétől, ugyanis kontextuális körülmények miatt ettől nem is kell tartania, mert pl. veszélyhelyzet áll fenn (*Busz!!!* – figyelmeztetés balesetveszélyre), vagy eleve nem kell a hallgató arcának sérülésétől félnie, mert nem követel tőle áldozatot, pl. *Gyere be!* (ajtón beinvitálás), *Ülj le!* (hellyel kínálás), vagy mert a beszélő sokkal erősebb hatalmi pozícióban van, mint a hallgató (pl. *Oszolj!* – parancsadás).
   b. **orvoslással** (with redressive action): az orvosló aktusok biztosítják a hallgató arcának megőrzését, különböző módokon ellensúlyozva annak megsérülését, így létezik:
      - **orvoslás pozitív udvariassággal** (with redressive action, positive politeness): a pozitív udvariasság megközelítés alapú, így a beszélő azt érzékelteti, hogy saját vágyai legalább részben egybeesnek a hallgató vágyaival; pl. ilyen nyelvi eszköz a hallgató iránti érdeklődés fokozása (*És hogy vagy ma?*), a tréfálkozás, az ajándékozás (együttérzést, szimpátiát stb.), az optimizmus kifejezése, az egyetértés keresése vagy a közös alap feltételezése.

- **orvoslás negatív udvariassággal** (with redressive action, negative politeness): a negatív udvariasság elkerülés alapú, így formális(abb), korlátozottabb nyelvhasználati értelemben, mint a pozitív udvariasság alakzatai; legjellemzőbb megnyilvánulási formái a **konvencionális közvetettség**hez kapcsolhatók, pl. *Elnézést, ide tudná adni a sót?* (kérdés formájú kérés). További ide sorolható nyelvi eszközök egyebek között: elnézéskérés (*Bocsánat, ha tolakodónak tart, de meg szeretném kérni valamire*), pesszimizmus (*Ön alighanem nem ér rá hétvégén, de meghívnám egy fogadásra*), személytelenítés (az én és a *te/maga/Ön* névmások kerülése, pl. *Sajnos nem lehet mindenkinek munkát biztosítani*), vagy a tiszteletadás kifejezése (*Professzor úr, lehetne egy kérdésem?*).

IV. **Mikrofon mellé (off record) stratégiák:** ez esetben egynél több lehetséges szándék is vezethette a beszélőt az aktus megtételére. Brownék példája, *A fenébe, kifogytam a készpénzből, elfelejtettem ma bemenni a bankba* esetében a beszélő kérhet pénzt kölcsön a beszédpartnerétől ezzel a megnyilatkozásával, de nem okvetlenül, attól is függ ez, a másik hogyan érti a közlését. Az ilyen nyelvi jelenségek közé sorolják a szerzők egyebek között a célzásokat, a retorikai kérdéseket, az ironikus és metaforikus megnyilvánulásokat, amelyek esetében a tényleges jelentés egy bizonyos fokig **egyezkedésen** alapul. Brown és Levinson alapvetően Grice mód, minőség és relevancia maximájának megszegési módozatait sorolja a mikrofon mellé stratégiák közé, így az előbb már említett nyelvi eszközök mellett még az előfeltevést (relevancia), a tautológiát, az ellentmondást (minőség), a homályosságot, túláltalánosítást és az ellipszis használatát (mód).

A magyarban – egyebek mellett – alapvető udvariassági stratégia annak eldöntése, hogy magázó (*maga, Ön*) vagy tegező formákat használjunk-e beszédpartnerünkkel, esetleg kikerüljük ezeket személytelen, általános szerkezetek révén (pl. *Mikor kezdődik az (Ön/maga) előadása? / Mikor kezdődik az előadásod? / Mikor kezdődik az*

előadás?). Ezeket a megoldásokat nem kapcsolhatjuk egyértelműen csak a negatív vagy pozitív archoz és udvariassághoz, de a tegezés szorosabb összefüggést mutat a pozitív arccal. Magázás helyett tegezést használni mindenképpen erősen arcfenyegető, de ennek is igaz lehet a fordítottja is: a felajánlott tegezés (pertu) visszautasítása is lehet udvariatlan.

8.3. AZ UDVARIATLANSÁG

Az udvariatlanság megítélése és leírása a pragmatikában változott az évek során. Míg kezdetben az udvariasság ellentéteként fogták fel, később egy hármas rendszerezés része lett: a helyénvaló, azaz megfelelő (és ilyen értelemben semleges), valamint az udvarias (ilyen értelemben pozitív) nyelvhasználat mellett a negatív irányba eltérő megnyilatkozásokat tartják udvariatlannak (Sárosi 2017). Culpeper (2005, 2011) szerint akkor beszélhetünk udvariatlanságról, ha a beszélő **szándékosan** kommunikálja a befogadó arculatának megtámadását, és/vagy ha a befogadó ezt így érzékeli. Ezt később azzal egészítette ki, hogy az udvariatlanság mindig az adott helyzetre vonatkozó elvárásokkal halad szembe és a résztvevők bántónak érzékelik.

Az interkulturális pragmatikában kiemelten fontos az udvariatlanság kérdése, mivel ha a megnyilatkozó nincsen tisztában az adott kultúra udvariassági elvárásaival, a befogadó minden jó szándéka ellenére is udvariatlannak vélheti megnyilvánulásait (vö. a szociopragmatikai hibákról írottakkal a 11. fejezetben).

Felmerül a kérdés, hogy minden nyelvhasználati helyzetben releváns-e az udvariasság szempontja, valóban mindig igazodunk udvariassági normákhoz? Elképzelhetők ugyanis olyan szituációk, amelyekben a konvencionálisan udvariatlannak vélt nyelvi közlések eltérő értelmezést kapnak, ilyenek a már fentebb is említett katonaságnál vagy a börtönben használt parancsok, sértések.

FELADATOK

1. Mely leech-i udvariassági maximákat szegik meg, illetve mely magasabbrendű elveket követik a megnyilatkozók az alábbi példákban?
   A) A (a földön heverő törött tányérokra nézve): – *Ügyesen elmosogattál.*
   B) Egyik testvér a másiknak: – *Tök büdös a cipőd!*
   C) Barátnők egymás között beszélgetve: – *Most mondd, mire számítottál tőle, tudtad, milyen, nem?*
   D) Öltönyös férfi egy interjú kezdetén: – *Sikeres üzletemberként csakis termékem pozitív fogadtatására számítok.*
   E) A (egyik jóbarátjának): – *Na gyere, te marha, elviszlek és megitatlak!*
2. Az alábbi esetek melyik, az arcfenyegetéshez kapcsolódó stratégia (pl. mikrofonba, pőrén) követéséről árulkodnak?
   A) Barátok egymás közt: – *Elmondhatatlanul hiányoztál!*
   B) Szülő a tanítónak: *Tanárnő, lehet, hogy ez nem jó ötlet, de az ünnepség után az osztályban is tarthatnánk a megbeszélést.*
   C) Szülő a figyelmetlen gyereknek, aki a járda szélén egyensúlyoz: – *Busz!!!*
   D) Barátok beszélgetnek: – *Ezt skubizd, mit hoztam neked a vásárból!*

9. UDVARIASSÁG- ÉS BESZÉDAKTUS-VIZSGÁLATOK A MAGYARBAN

A magyar nyelvre vonatkozó empirikus beszédaktus-vizsgálatok közül háromra térünk ki röviden: a kérésekre, az elutasításokra és a bókok adására és fogadására. Az idevágó kutatási eredmények jól használhatóak a magyar mint idegen nyelv oktatásában is. Közös bennük, hogy diskurzuskiegészítő teszteken alapultak, nem gyűjtött korpuszokon, így elsősorban azt tükrözik, hogy a nyelvhasználók hogyan idézik fel a saját nyelvhasználatukat, miként jelenítik azt meg (szemben azzal, hogy milyen a tényleges nyelvhasználatuk). A diskurzuskiegészítő kérdőívben különböző szituációkba kell az adatközlőknek képzelniük magukat, és nyelvileg reagálniuk a párbeszéd hiányzó részében. Például:

> *Utasítsa vissza a 13 éves unokaöccse meghívását!*
> *Unokaöccse: Eljössz velem az állatkertbe?*
> *Ön: ....*
> (Szili 2004).

E kutatások mintája az 1980-as években indult CCSARP (Cross-cultural Study of Speech-Act Realization Patterns) projekt volt, amely interkulturális pragmatikai különbségeket igyekezett feltárni nyolc nyelvben (héber, dán, orosz, angliai angol, amerikai angol, ausztrál angol, kanadai francia, német), különböző beszédaktusokban (Blum-Kulka – House és Kasper 1989).

9.1. AZ ELUTASÍTÁS BESZÉDAKTUSA A MAGYARBAN

Az egyet nem értések kifejezése, illetve a nemet mondás beszédaktusa szorosan összefügg a későbbiekben bemutatandó kérésekkel, annak egyik lehetséges válaszpárja. Interkulturális szempontból lényeges szempont, hogy a közvetlen elutasítás, az explicit nemet mondás a magyarban igen udvariatlannak számít, amit egyes kelet-ázsiai kultúrák nyelvi gyakorlatával szokás párhuzamba állítani.

Brown és Levinson említett rendszerében (8.2.) a pozitív arcot fenyegető aktusok között szerepel az elutasítás, erősen arcfenyegető voltát egyfelől az adja, hogy a nyelvhasználónak nincs ideje felkészülni a kellemetlen válasz adására. Másfelől pedig azért, mert az elutasítás valamilyen mértékben mindenképpen támadni fogja a kérő fél arcát és a sajátunkat is, a károkat legfeljebb enyhíteni lehet.

Szili 220 magyar adatközlő válaszát elemezve megállapította, hogy a magyarok elsősorban három fő stratégiát használnak a Beebe és szerzőtársai (1990) felvázolta 13-féle változatból. Ezek előfordulásuk gyakorisági sorrendjében a következők:

- indirekt formák kategóriáján belül szerepel a **magyarázkodás**, amikor a beszélő a nemleges válasza mögötti okokat (kifogásokat) tárja fel (*Nem tudok elmenni, vizsgám lesz, arra kell készülnöm*). Ez az egyetlen stratégia, ami önállóan is megjelenhet elutasításként, például: – *Eljönnél velem táncolni? – Este tanulnom kell.*
- direkt formákon belül ez a **tagadást** magát jelenti valamilyen formában (*nem; nem tudom megcsinálni; nem lehet, nem alkalmas).* Nem performatív tagadásról van szó, azaz nem olyan formákat használunk, mint *ezt megtagadom, elutasítalak.* Ez utóbbi formákat csak speciális formális helyzetekben (pl. fegyverhasználat megtagadás) használják.
- az indirekt formákon belül **a sajnálat kifejezése** fontos stratégia, mert jelentősen enyhíti a nemet mondás erejét (***sajnos****, nem tudok ott lenni;* ***sajnálom****, de a családom más programot talált ki nekem*). A magyarban ezt a vizsgált többi nyelvhez képest gyakrabban használják, sokszor lexikai fokozókkal is erősítve erejüket (*igazán sajnálom*).

A bemutatott három stratégiának megfelelő formákat a leggyakrabban egymással kombinálva használják a beszélők, egy tipikus példán szemléltetve: [*Nagyon sajnálom* (3)], *ma fontos megbeszélésem van* (5), *nem tudok elmenni* (2).

Nem igaz tehát, hogy a magyarok nem mondanak nemet, inkább úgy fogalmazhatnánk, hogy ha lehet, kerülik a direkt formákat, és ha nemet mondanak, az elutasítás arcfenyegető erejét mindenképpen enyhítik más stratégiák alkalmazásával. Jellemzően sajnálkozással és családi okokra vagy munkahelyi kötelességekre történő hivatkozással.

9.2. DICSÉRETEK (BÓKOK) ÉS FOGADÁSUK

Bár a dicséretek, bókok adása önálló beszédaktusként is tárgyalható (ahogyan a kérés is a visszautasítás vagy a kérés teljesítése nélkül), mégis szerencsésebbnek tartjuk a dicséretekre adott reakciókkal együtt tárgyalni, mert szomszédsági párt alkotnak és jobban értelmezhetőek együtt.

A dicséret, bókolás eredendően az előkelő társadalmi osztályokon belül, a legmagasabb státusúak üdvözlésére és hatalmának értékelésére született meg. A későbbiek során jelentős nemi eltéréseket mutatott: a dicséretek zömét elsősorban nők adják és nők kapják, a férfiak inkább a nőket dicsérik, egymást csak kis mértékben. A bókok témája is eltér a nemek mentén: a nőket elsősorban külső megjelenésükért dicsérik, a férfiakat valamely tulajdonkért (Holmes 1995). A legtöbb dicséretet az azonos státusú barátok esetében találták.

A dicséret fő funkciójaként a szolidaritás kifejezését, valamint a társadalmi kapcsolatok ápolását szokás megnevezni, éppen emiatt igényel választ is.

A bókolásban, de főként a rá adott reakciókban jelentős interkulturális különbségek figyelhetők meg. Az angol kultúrában egyszerre illik követni két elvet: **a bókolóval való egyetértését** (*Szerintem is szép*), illetve az önfényezés, öndicséret kerülését, a szerénység kifejezését (*Á, nem volt drága*), ami viszont az első elv ellenében hat. Az amerikai nyelvhasználatra a bókok elfogadása a legjellemzőbb, akárcsak a németre, a szerénységi elvet követő visszautasítás él inkább a francia, a perzsa és a kínai kultúrában. Az is nagy eltéréseket mutathat, hogy a dicséret kinek szólhat, Japánban inkább a feljebbvalóknak, semmint a családtagoknak. Kérdéses, hogy ez mennyire hozható összhangba azokkal az elképzelésekkel, amelyek szerint a mediterrán és keleti kultúrákra inkább a pozitív udvariasság jellemző, a nyugatiakra a negatív. A bókkutatások alapján úgy tűnik, hogy éppen fordított a helyzet: a nyugati társadalmak előtérbe helyezik a bókolóval való egyetértést, ami épp a pozitív arc igényeinek felel meg. A keletieknél viszont nem érzik helytelennek az egyet nem értést, és az sem gond, ha megsértik a bókoló pozitív arcát. Az ellentmondás a már említett szerénységi elv követésével magyarázható, amely egyes európai és keleti kultúrákban meghatározóbb, hozzátéve, hogy az elmúlt évtizedekben sok változás történt e téren is, a kínai kultúrában különösen (Chen 2010).

A magyarban Holmes (1988) rendszerezéséből kiindulva a külsővel, fizikai adottságokkal, egyéni képességekkel, készségekkel, tulajdonnal, illetve teljesítménnyel kapcsolatos bókokra adott válaszokat illetően Szili (2004) három lehetséges fő stratégiát nevezett meg:

I. **Az elfogadásét**: ezen belül a magyarok
   - elfogadják és megerősítik a bókot (*Szerintem is tök menő*);
   - megköszönik a bókot (*Köszönöm, jólesik*);
   - kifejezik örömüket (*Örülök, hogy bejön neked*);
   - viszonozzák a bókot (*De kedves tőled!*);
   - tréfálkoznak (*Sokat is ugráltam a tükör előtt, hogy megtaláljam a tökéletes szerelést*).

II. **A visszautasításét**: ezen belül a beszélők
   - lefokozó kifejezéseket használnak (*Ez a vacak?*);
   - zavarukat fejezik ki (*Zavarba hozol*);
   - minősítik a bókot (*Ez már túlzás azért!*);
   - egyet nem értést fejeznek ki (*Szerintem meg nem*).

III. **Az elterelését**: amin belül:
   - másra hárítják a bókot (*A húgom vette*);
   - elterelő magyarázatot adnak (*Egy vidéki plázában árulták*);
   - igyekezetet fejeznek ki (*Egész hétvégén erre tanultam*);
   - figyelmen kívül hagyják témaváltással (*Ettél már valamit?*);
   - kételyüket fejezik ki (*Á, nem hinném*).

A magyarok bókokra adott változatos reakciói közül a köszönet volt a legmeghatározóbb, valamint a bók viszonzása és lefokozása. Szili felfigyelt arra az – elsősorban magyar nőkre jellemző – ellentmondásra, hogy épp a teljesítményükre adott bókokra adták a leginkább a lefokozó, becsmérlő válaszokat, nem pedig olyan esetekben, amikor a külsejüket vagy az adottságaikat dicsérték, pedig az előbbiek elsősorban a saját szorgalmukon, kitartásukon múlnak, míg az utóbbiak velükszületett jellemzők. Ez utóbbi azt mutatja, hogy a bókolást illetően inkább a pozitív udvariassághoz kapcsolódó stratégiákat követünk.

9.3. KÉRÉSSTRATÉGIÁK A MAGYARBAN

Mint láttuk, Brown és Levinson rendszerében a (szívesség)kérés a negatív arcot fenyegető aktus, mivel a befogadóra nyomást gyakorol, a kérést vagy teljesítenie kell vagy el kell utasítania (vö. 8.2.).

Szili (2004) a kérés beszédaktusával kapcsolatos vizsgálatában a külső és belső kontextuális tényezők mentén alakította az egyes kérdőív-szituációkat. Külső kontextuális tényezőkhöz sorolta a beszédpartnerek közti szociális távolságot (ismerős/közeli kolléga vs. ismeretlen hallgató), hatalmi viszonyt (főnök, tanár vs. hallgató), az azokhoz kapcsolódó jogokat és kötelezettségeket, a belső kontextuális tényezőkhöz pedig a hallgatóra háruló kérés súlya, valamint a beszélő kirovó szerepének foka. Ez utóbbiak egyes helyzetekben az elkért/kölcsönkért tárgyak értékével (pl. autó, mobil, toll) függtek össze. Például:

> Önnek tollra lenne szüksége. Kérjen egyet!
> a. a barátjától
> b. az Ön mellett ülő (ismeretlen) kollégájától/iskolatársától
> c. a tanárától/főnökétől.

(A teljes kérdőívet l. Szili 2004: 119–120).

A kérés beszédaktusának megvalósításához kapcsolódóan ún. kérésstratégiákról beszélhetünk, Blum-Kulka és szerzőtársai (1989) kilenc különböző **stratégiát** különböztetett meg. Úgymint:

1. Származtatott mód (mood derivable): a legközvetlenebb stratégia. A kérés illokúciós erejét a megnyilatkozásban megjelenő grammatikai mód, mégpedig leginkább a felszólító mód határozza meg. Emellett annak funkcionális megfelelői, például a főnévi igenév, némely elliptikus mondatszerkezet is képviselhetik: *Jegyeket, bérleteket! Ne tessék dohányozni!*

2. Explicit performatívum (explicit performative): a beszélő szándéka explicit módon, az illokúciót megtestesítő igével jelenítődik meg. Kérésről lévén szó, esetünkben a *kér* a megfelelő performatív ige: *Kérlek, segíts; Kérem a tollat.*

3. Beágyazott performatívum (hedged performative): a kérés szándékát jelölő ige módosult formában jelenik meg benne, modális igével, egyéb – *kell, akar* – elemekkel: *El kell, hogy kérjem a tollad, Elkérhetem/elkérhetném?, El szeretném kérni/el akartam volna kérni.*

4. Származtatott lokúció (locution derivable): az illokúciós szándék a lokúció jelentéséből bontható ki benne: *Engem is elvisz?, El tetszik vinni?* ('vigyen el').

5. Akaratnyilvánítás (want statement): ez a megnyilatkozásfajta a beszélő azon szándékát fejezi ki, hogy a propozícióban bennfoglalt esemény végbemenjen: *Fel szeretném váltani ezt a százast, Szeretnék telefonálni a mobiloddal.*

6. Javaslattevő forma (suggestory formula): *Mi lenne, ha kitakarítanánk?, Mi a véleményed egy kis pihenőről?* Diplomatikus, úgynevezett hallgatóorientált alak.

7. Előkészítő (preparatory) stratégia: a konvencionálissá rögzült alakzatok tartoznak ide, melyek valójában az elutasítástól való ódzkodásunk bizonyítékai. A kérő fél az angol szakirodalom szerint három konvencionális alakkal „készítheti elő hallgatóját". Ellenőrizheti annak képességét, pontosabban azt, hogy el tudja-e végezni a kérésben foglaltakat: *El tudna vinni?, Fel tudná váltani?* Tesztelheti hajlandóságát: *Elvinne?, Nem vinne el?*

8. Erős célzás/utalás (strong hint): az illokúciós erő ebben az esetben nem vezethető le közvetlenül a lokúcióból, ami azért tartalmazza a szándékolt aktus lényeges elemeit. Általában az előfeltételek meglétét puhatoljuk így ki az előző stratégiától eltérően nem konvencionális módon: *Van apród?* (pénzfelváltás előtt), *Ön is az iskolába megy?* (autóba kéredzkedéskor). Számottevően a felnőtteknél az utolsó két szituációban jelenik meg.

9. Gyenge célzás (mild hint): a lokúció nem tartalmaz a végrehajtandó aktusról lényegi momentumokat. A hallgatótól jóval nagyobb munkát kíván a megfejtése, minthogy a megnyilatkozás kontextuális jelentésének mélyére kell hatolnia: *Jó sokan fürödhettek itt.* ('Piszkos a fürdőszoba, takarítsd ki'!) Nem véletlen tehát, hogy a legritkább stratégiatípus (l. Szili 2004: 107–109).

A magyarban Szili szerint (2004) ezek közül három játszik meghatározó szerepet, amelyek – gyakoriságuk sorrendjét követve – az alábbiak:

1-es stratégia: a legközvetlenebb, az ún. **származtatott mód**, jellemzően a felszólító mód (***Adj** egy zsebkendőt!*), vagy annak funkcionális megfelelői, pl. a főnévi igenév (*Ne tessék **szellőztetni**!*), elliptikus szerkezetek (***Jegyeket, bérleteket*** [kérem felmutatni]*!*). Ennek négy alfaját különböztethetjük meg: a) direkt felszólítás (***Vigyél** haza!*); b) udvarias

direkt felszólítás (***Légyszi,*** ***adj*** *egy tollat!*); c) hallgatóorientált személytelen felszólítás (***Legyen szíves átülni!***) és d) magázó személytelen felszólítás (***Tessék kimenni!***).

7-es stratégia: **előkészítő stratégia**, konvencionális formulák (*tud*, feltételes mód használata), amelyek az elutasítástól való félelmünket tükrözik, pl. *El tudna vinni a Margit-hídig? Be tudná csukni az ablakot?* Az alstratégiák a következők: a) a befogadó képességét firtató ige (*tud*) feltételes módú használata infinitivusszal (***Tudna kölcsönözni*** *egy tollat?*); b) a befogadó hajlandóságára utaló feltételes módú forma (***Kinyitná*** *az ablakot?*); c) engedély kérése a hallgatótól ható képzős kijelentő vagy feltételes módú igealakkal (***Ihatnék?***) vagy a *megengedi, hogy...?* formulával (***Megengedi, hogy*** *használjam a telefonját?*).

3-as stratégia: **beágyazott performatívum** használata, azaz a kérést jelölő ige (*elkér, kér*) modális vagy más segédigével (*kell, akar, szeret*) kombinálva jelenik meg (*Szeretném kölcsönkérni az autódat; El kell kérnem a tolladat*).

Interkulturális szempontból lényeges, hogy a magyarban a legközvetlenebb formákat tartalmazó 1. stratégia a meghatározó (a többi 8 vizsgált nyelvhez képest mennyiségileg kiemelkedőbb), a konvencionális formák pedig egy kicsit kevésbé (*Megigazítaná?*), ez azonban nem azt jelenti, hogy a magyarban a „nyers" imperativusi formák udvariasabbnak minősülnek, mint más nyelvkben, hanem hogy ezeket más stratégiáknak megfelelő formákkal kombinálva használjuk nagyobb számban (***Kérlek,*** *adj egy zsepit! Adjon egy tollat,* ***legyen szíves!***). Szili hangsúlyozza, hogy az is fontos, hogy az imperativus a magyarban más jellemzőkkel bír, mint egyes más nyelvekben, tartalmilag gazdagabb (személyre, számra, tárgyra utal).

9.4. A KÉRÉS MEGJELENÉSE A MID-BEN

A fejezet a kérést előtérbe helyezve mutatja be, hogy a magyar mint idegen nyelvi tankönyvek hogyan jeleníthetik meg a beszédaktusfajtát.

A magyar mint idegen nyelv tankönyveiben a kérés beszédaktusa és a kérésstratégiák (9.3.) kezdetben az azt megjelenítő nyelvi / grammatikai eszközök tanításánál, azoknak alárendelve jelennek meg. E grammatikai eszközök:

1. tárgyeset / tárgyrag tanítása (*kér vmit*),
2. főnévi igenév (*tud* + inf., *szeretne*[3] + inf.: *szeretnék olvasni / szeretnék kérni*, *legyen szíves/légy szíves* + inf.),
3. *-hat/-het* képző (pl. *Elkérhetem a tollat?*),
4. feltételes mód, *tud* + feltételes mód + inf., *-hat/-het* képző + feltételes mód (pl. *Segítene?*, *Tudna segíteni?*, *Kérhetnék egy kis segítséget?*),
5. felszólító mód (pl. *Nyissa ki a száját!*, enyhítő stratégiával: *Legyen szíves, nyissa ki az ablakot!*).

A kezdő tankönyvek a kéréshez kapcsolódó nyelvtani formákat általában jól begyakoroltatják, azonban a funkciójukat, a kontextus összetevőihez igazított alkalmazásukat (mikor melyik használható, kinek melyiket lehet mondani) alig teszik reflexió tárgyává. A tankönyvcsaládok közül a *Lépésenként magyarul* és a *MagyarOK* mutat ebben a kérdésben eltérést. A *Lépésenként magyarul* a szinonim(nak tűnő) nyelvi eszközök gyakoroltatása közben több esetben kontextushoz is köti a kérést megvalósító grammatikai eszközöket, ezzel explicitté téve a grammatikai eszköz funkcióját, illetve azt, mely grammatikai eszközök tekinthetők – az adott szituációban – valóban szinonimnak. A *MagyarOK* explicitté teszi a kérés esetében (is) az adott nyelvi eszköz funkcióját is. Továbbá ez az egyetlen tankönyv, mely az udvarias kérést megvalósító *-hat/-het* + feltételes módnál (pl. *Felolvashatnám ezt a verset?*) rögzíti, hogy amennyiben a megnyilatkozás alanya nem az 'én' vagy a 'mi', nem alkalmazható a *-hat/-het*, helyette a *tud* 'képességet kifejező' igét alkalmazzuk (Pl. *Tudnál / Tudna adni egy tollat?* és nem **Adhatnál / *Adhatna egy tollat*) (l. MagyarOK Tk. 2: 163–164, MagyarOK Mf. 2: 114).

A fejezet a továbbiakban három tankönyvben (*MagyarOK*, *Lépésenként magyarul*, *Halló, itt Magyarország*) vizsgálja a kérés megjelenését. A vizsgálatban egyfelől közli, milyen sorrendben jelennek meg a kérést megvalósító nyelvi eszközök, ezen eszközökhöz milyen feladatok kapcsolódnak, a kapcsolódó feladatok mennyire mutatják be a nyelvi forma funkcióját. Az elemzés végén arra reflektál, hogy a

[3] Már kezdő tankönyvekben megjelenik (l. pl. MagyarOK Tk. 1.), a diskurzusokban/feladatokban a szeretne ige után álló főnévi igenév kerül előtérbe

magyar nyelvben leginkább használatos stratégiák közül (Szili 2004) a tankönyvek melyeket helyezik előtérbe.

9.4.1. MagyarOK

A *MagyarOK 1.* tankönyvben a kérés először a tárgyrag tanításához kapcsolódóan, az 5. fejezetben, a *vásárlás, étterem* témaköröknél kerül szóba. A tankönyv a tárgyrag gyakoroltatása közben az explicit performatívumot alkalmazza, például: *Egy sört kérek, Egy pohár fehérbort kérek szépen, Akkor kérek egy kiló szőlőt is* (MagyarOK 1: 91, 93). A kérdésre adott válasszal, illetve visszakérdezéssel is kiegészülnek a párbeszédek és a feladatok, például:

> *- Akkor kérek egy kiló szőlőt is.*
> *- Elnézést, hány kilót kér?*
> *- Egyet.*
> *- Tessék. (...)* (MagyarOK Tk. 1: 91).

A fenti dialógushoz kapcsolódóan megjelenik még az erős célzás is (*Van szőlő?*). Valamint az éttermi szituációban a *szeretnék* + inf. akaratnyilvánítás is (*Asztalt szeretnék foglalni*).

A *MagyarOK* 2.-ben a kérés beszédaktusa a 3., a 6. és a 7. fejezetben jelenik meg. A 3. fejezetben a *-hat/-het* képzők tanítása során az **engedélykérés** funkciójához kapcsolódik. A munkafüzet nyelvtani összefoglaló táblázatában (MagyarOK Mf. 2: 45) és a *Laci engedélyt kér* című feladatban (MagyarOK Mf. 2: 46) találkozhatunk kéréssel. A nyelvtani táblázatban a forma mellett a *-hat/-het* funkcióit is közlik a szerzők, úgymint ajánlat, javaslat (*Megállhatunk egy kicsit, ha akarod*); lehetőség (*A múzeumban kipróbálhatjuk a fakírágyat*) és **engedélykérés**, beleegyezés (*Használhatom a tollad? Persze, hogy használhatod* – ebben az esetben a kérés a rá adott válasszal együtt jelenik meg).

A 6. fejezet a feltételes módot vezeti be (l. MagyarOK Tk. 2: 146–148, MagyarOK Mf. 2: 100–103). A forma tisztázása után külön táblázatba jelennek meg a feltételes mód funkciói, köztük az udvarias kérdések és kérések nyelvi funkció (MagyarOK Mf. 2: 101). A feladatok ennél jobban szűkítik a feltételes mód kéréshez kapcsolódó funkcióját, hiszen minden feladat célja a **szívességkérés**. A tankönyvi összefoglalóban a határozott ragozáshoz kapcsolódóan a *Megtennéd, hogy... / Megtenné,*

hogy... udvarias kérést kifejező nyelvi szerkezet is megjelenik a feltételes módú igealakokkal együtt (pl. *Megnéznéd a számítógépemet? Megtennéd, hogy megnézed a számítógépemet?*). A kérések az azokra adott pozitív (*Persze, Mindjárt, egy pillanat*) és negatív (*Sajnos nem tudom + inf., mert...* és *Ne haragudj / Ne haragudjon, de nem tudom + inf, mert...*) válaszlehetőségekkel is kiegészülnek.

A 7. fejezet (*A szállodában*) az eddig elsajátított nyelvi eszközök összekapcsolását végzi el. Például szituációkhoz kötve gyakoroltatja a feltételes mód / *legyen szíves* + inf. szerkezetet (*Kitöltené ezt a bejelentőlapot? = Legyen szíves kitölteni ezt a bejelentőlapot!*). *Udvarias kérések és kérdések* feladatnál a *-hat /-het*, a feltételes mód és a *tud* segédige feltételes módú alakja + inf. formákhoz kapcsolódóan mind a tankönyv, mind a munkafüzet két fontos dologra hívja fel a figyelmet. (1) Az udvarias kérések **első személy**ben (E/1 és T/1) a *-hat/-het* képzővel (*Elkérhetem a tollat?*), illetve a *-hat/-het* + feltételes móddal (*Elkérhetném a tollat?*) hozhatók létre. A feltételes móddal kiegészülő alakok udvariasabbak. De amennyiben **más embert kérünk meg** valamire, akkor az udvarias kérést feltételes móddal (*Adna egy tollat?*) vagy a *tud* ige feltételes módú alakjával + inf. lehet kifejezni (*Tudna adni egy tollat?*). A *tud* ige alkalmazása opcionális. (2) Az első személyben alkalmazott nyelvi eszközöket csupán **engedélykérés**re használjuk.

9.4.2. Lépésenként magyarul

A *Lépésenként magyarul 1.* tankönyvben a kérés különböző formái a tankönyvben a 2., a 17., 18., 31., a 36. és a 39. leckékben jelennek meg. A 2., a 17. és a 18. leckében a kérést megvalósító megnyilatkozások a tárgyrag elsajátításához kapcsolódnak, például:

– *Kérek egy kiló epret és egy fél kiló kenyeret.*
– *Tessék. 875 Ft-t kérek.*

A 31. leckében a főnévi igenév képzésével ismerkedhet meg a nyelvtanuló. Ehhez kapcsolódóan a *szeretne* + inf., majd a *légy szíves / legyen szíves* + inf. kontextusban történő gyakoroltatásával a kérés beszédaktusának elsajátítása is előtérbe kerül. Például a fejezet 11. feladata: *Párosítsa a képeket a mondatokkal!* Az itt szereplő udvarias kérések: *Elnézést,*

szeretnék telefonálni!, Elnézést, szeretnék leszállni!, Jó napot kívánok! Nagy Éva vagyok, Gyurival szeretnék beszélni, Elnézést szeretnék kérni egy szalvétát (Lépésenként magyarul 1: 120). Szintén a kontextusban történő nyelvi funkcióra összpontosít ebben a fejezetben az a feladat (12.), amikor a nyelvtanuló a két elsajátított szerkezetet (*szeretne* + főnévi igenév, pl. *Szeretnénk kérni a számlát. Külön szeretnénk fizetni* és a *légy szíves / legyen szíves* + főnévi igenév, pl. *Legyen szíves hozni még egy sört!*) egy harmadikkal: a *tud* + főnévi igenévvel (pl. *Elnézést, tud hozni egy angol nyelvű étlapot?, Tud adni egy tollat?*) bővítheti. Mindhárom, a kérés nyelvi funkcióját megvalósító formát a könyv szituációkhoz kötve, egyszerre gyakoroltatja (Lépésenként magyarul 1: 121).

A 39. leckében a nyelvtani törzsanyag a *-hat/-het*, amit a könyv az **engedélykérés**sel kapcsol össze. A nyitó párbeszéd témája is az engedélykérés, Robi a 14 éves gyerek kér engedélyt az apjától:

> – *Apa, elmehetek este diszkóba?*
> – *Nem. Te még csak 14 éves vagy. Miért akarsz te diszkóba menni?*
> – *Mert mindenki meg diszkóba.*
> – *Ha nagyobb leszel mehetsz diszkóba.*
> – *De Sanyi is megy.*
> – *Igen, de ő már 20 éves.*
> – *Na, jó. De moziba elmehetek, ugye?*
> – *Persze, moziba elmehetsz.*
> – *Köszi. És kaphatok egy kis pénzt a mozijegyre?* (Lépésenként magyarul 1: 167).

Mint az a példából látható, nemcsak a *-hat/-het* képzővel létrehozott engedélykérés, hanem az arra adott pozitív (*Persze*) és negatív válasz (*Nem. Te még csak 14 éves vagy*) is elsajátítható a párbeszédből.

A *-hat/-het* képző funkciójához kapcsolódóan a fejezet a *Ki mondja? Hol? Miért?* feladatában (4. feladat) az engedélykérés kontextusban történő megvalósulását, a *Kérdezzen vagy válaszoljon!* (5. feladat) az engedélykérést, illetve a rá adott pozitív és negatív választ gyakoroltatja (Lépésenként magyarul 1: 168–169). Majd a következő feladatokban (6.1. és 6.2.) a kontextusnak megfelelő engedélykérést a *szeretne* + inf. felhasználásával lehet gyakorolni. Mindhárom feladat tehát az engedélykéréshez kapcsolódik, megvalósulásában viszont két nyelvi eszközt

alkalmaz. A feladatok így arra reflektálnak, a megadott beszédhelyzetekben *-hat / -het* képző szinonim viszonyban áll a *szeretne* + inf. szerkezettel.

A *Lépésenként magyarul 2.* című tankönyvben az 1. részhez képest a *Hogy is mondjam...* alfejezettel egészül ki, melyben a korábban megtanult, illetve az elsajátításra kerülő nyelvtani formák funkcióira, pragmatikai aspektusára reflektál a könyv. A 7. leckében ezen alfejezet témája a kérés. Az 1. feladat az elsajátított nyelvi formák kontextushoz igazított alkalmazását gyakoroltatja: változatos nyelvi formákkal kifejezett kéréseket (pl. felszólító mód, *-hat/-het*, feltételes mód stb.) kell a képen látható beszédhelyzethez rendelni. A következő feladatban mondatokat kell átalakítani, ezzel a tankönyv a már megismert nyelvi eszközök szinonim jelentésére hívja fel a figyelmet. A beszédhelyzetek: egy toll elkérése, pénz felváltása, táska megfogása egy pillanatra. Az itt szereplő szinonim nyelvi eszközök: *légy szíves* + felszólító mód, *tud* + inf., *tud* + feltételes mód + inf., feltételes mód. Pl. *Légy szíves vidd le a szemetet!, Le tudod vinni a szemetet?, Le tudnád vinni a szemet?, Levinnéd a szemetet?* (Lépésenként magyarul 2: 155). A harmadik feladat az udvariasság nyelvi funkciójára koncentrál: felszólító módú, direkt (és nem udvarias) kérdéseket kell átalakítani udvarias kérdéssé a feltételes mód és a *tud* + feltételes mód + inf. segítségével. A feladat nem hívja fel a figyelmet arra, hogy a mondatok pragmatikailag nem egyenértékűek, de az udvarias kérést megvalósító két nyelvi lehetőség közötti szinonimitás a feladat által megjelenik (vö. MagyarOK 2). A 3. és 4. feladat a kérés megalkotását és udvarias elutasítását (elutasítás + magyarázat) gyakoroltatja.

9.4.3. Halló, itt Magyarország!

A *Halló, itt Magyarország I.* tankönyvben kérés különböző formái a tankönyvben a 3., a 11. és a 16. leckékben jelennek meg. A kérés először a tárgy tanításához kapcsolódóan kerül szóba. Az itt szereplő párbeszédeket, feladatokat a könyv mindig a grammatikai eszköz elsajátításának rendeli alá. Például a 3. leckében:

– *Tessék!*
– *Kérek egy füzetet és egy borítékot.*
– *Még valamit?*

– *Egy doboz gyufát is. Mennyit fizetek?*
– *Egy füzet, egy boríték, és egy doboz gyufa – az 65 forint.*
– *Tessék. Köszönöm.*
–*Én köszönöm.* (Halló, itt Magyarország 1: 26)

A 11. leckében, a *Vendégségben* témakör keretében újra előkerül a kérés. Szintén kis szituációk keretében gyakoroltatja a direkt kérési stratégiát, újra a vásárlás témakörén. Itt szintén az explicit performatívum jelenik meg. Például:

– *Mit iszol?*
– *Egy kis sört kérek.*
– *Barnát vagy világosat?*
– *Inkább világosat.* (Halló, itt Magyarország 1: 82)

A 16. lecke témaköre a tömegközlekedés. A címben megjelenő kérés: *Jegyeket, bérleteket kérem!* kérési stratégiája a legközvetlenebb (származtatott mód), ebben az esetben a kérés illokúciós erejét a felszólító mód és a *kér* ige használata adja. Például:

– *Jegyeket bérleteket kérem ellenőrzésre.*
– *Tessék.*
– *Köszönöm.* (Halló, itt Magyarország 1: 116)

A 16. leckében a kéréshez kapcsolódóan a *-hat/-het* képző is megjelenik. Funkciójára a könyv ugyan nem hívja fel a figyelmet, a beszédszituációkból ez kikövetkeztethető. A formát és a funkciót a tankönyv szituációk segítségével gyakoroltatja (vö. Halló, itt Magyarország 1: 17).

A *Halló, itt Magyarország II.* tankönyv 4. leckében az útbaigazítás beszédszituációjában két nyelvi eszköz jelenik meg: a *Legyen szíves* + inf. és az *Elnézést kérek!* +*-hat/-het* képző. Az 5. fejezetben a közvetlen felszólítással kifejezett kérés kontextusban történő működése és ennek udvarias formája figyelhető meg a fejezetet kezdő dialógusban: *Hívja mentőket és a rendőrséget! / Mondja el, legyen szíves, mi történt* (Halló, itt Magyarország 2: 37). A kontextusnak megfelelő forma elsajátítását talán némiképp zavarhatja, hogy az elsőt egy járókelő, a máso-

dikat pedig egy rendőr mondja. Az udvarias kérés tehát ahhoz került, aki élhetne a közvetlen felszólító formával. A 6. leckében némiképp módosul a beszédhelyzetnek és főként a szituációs kontextusnak megfelelő forma alkalmazása: a nyelvtani részben a kórházi személyzet állító mondatait kell felszólító módba tenni (l. Halló, itt Magyarország 2: 49). Szintén a beszédhelyzethez történő igazítás válik problematikussá a 7. leckében, ahol a tanácskérés felszólító móddal fejeződik ki (*Adj tanácsot!*), valamint a nyelvtani részben található szituációkban sem adekvát a közvetlen felszólító mód alkalmazása (pl. vendég a pincérnek: *Hozzon egy üveg bort!*, utas a taxisofőrnek: *Álljon meg!*) (vö. Halló, itt Magyarország 2: 52, 54).

A tankönyvekben tehát a következő kérésstratégiák jelennek meg:

1. akaratnyilvánítás (*szeretne vmit*/inf.),
2. explicit performatívum (*kér vmit*),
3. előkészítő stratégia (*tud* + inf., *tud* + feltételes mód + inf., *-hat*/*-het*, *-hat*/*-het* + feltételes mód, feltételes mód, *megtenné, hogy...*)
4. beágyazott performatívum (*szeretne kérni*)
5. származtatott mód (felszólító mód és ellipitikus szerkesztés: *Jegyeket, bérleteket!*)
6. erős célzás (pl. *Van szőlő?*).

A kérés nyelvi kifejezőeszközei nem tekinthetők ekvivalensnek: a kontextus, illetve a kérés funkciója erősen meghatározza melyik formát mikor lehet/kell használni. A szinonim szerkezetekre a tankönyvek általában jól reflektálnak, a funkciókhoz történő rendelés, a nyelvi eszközök alkalmazása közötti különbségek ugyanakkor csak kevés esetben válnak explicitté.

FELADATOK

1. Melyik kérésstratégiára példák az alábbi megnyilatkozások?
   A) *Szeretném használni a tolladat, ha szabad.*
   B) *Mit szólnál, ha most kínait főznénk vacsorára?*
   C) *El kell kérnem a bicódat egy körre.*
   D) *Van tüzed? És cigid?*

2. A kérés elemző bemutatásának mintájára vizsgálja meg a bocsánatkérés és a bókolás, illetve a rájuk adott válaszok megjelenését a magyar mint idegen nyelvi tananyagokban!
3. *Elnézést, ne haragudj, bocsánat, bocsi...* Gyűjtsön példákat a felsorolt nyelvi eszközökre! Figyelje meg, melyiket mikor használjuk! Milyen nyelvi kifejezőeszközökkel tudná még bővíteni a sort? A magyar mint idegen nyelvi tananyagokban melyik szinten, milyen szituációban, milyen funkcióban jelennek meg ezek a kifejezések?

10. A NYELVTANULÓ KOMPETENCIÁI

A nyelvtanuló számos kompetenciával bír, amelyeket az alábbi fő csoportokba sorolhatjuk:

A) **általános kompetenciák**, úgymint:
- tényszerű ismeretek (világról szóló ismeretek, szociokulturális ismeretek, interkulturális tudatosság);
- készségek és jártasságok (gyakorlati készségek és jártasságok, interkulturális készségek és jártasságok);
- egzisztenciális kompetencia (attitűdök, motiváció, értékek, meggyőződések, kognitív stílusok, személyiségtényezők); valamint
- tanulási képesség (nyelvi és kommunikációs tudatosság, általános fonetikai tudatosság és készségek, tanulási készségek, heurisztikus készségek).

B) **kommunikatív nyelvi kompetenciák**, amelynek három komponense van:
- a nyelvi kompetenciák (lexikális, grammatikai, szemantikai, fonológiai, helyesírási, helyes kiejtési kompetencia);
- a szociolingvisztikai kompetenciák; továbbá
- a pragmatikai kompetenciák (KER 2002).

Könyvünk témája szempontjából a két utóbbi nyelvi kompetencia hangsúlyos. A pragmatika szemléletmódként történő felfogásából következően a kettőt együttesen kezeljük **szociopragmatikai kompetencia** néven, mivel alapvetően ugyanazokhoz a nyelvi jelenségkörökhöz kapcsolódnak. Ezek a következők: a nyelvhasználat társadalmi kontextusával kapcsolatos ismeretek és készségek (a társadalmi viszonyok nyelvi jelölésmódjai, pl. üdvözlési és megszólítási formák), az egyes írott és beszélt nyelvi műfajokra vonatkozó ismeretek és készségek, valamint a társalgási és a beszédaktusokhoz kapcsolódó stratégiáknak, illetve az udvariassági szokásoknak az ismerete és használata.

11. A PRAGMATIKAI KOMPETENCIA HIÁNYOSSÁGAI: PRAGMATIKAI HIBÁZÁSOK ÉS FÉLREÉRTÉSEK

A magyar mint idegen nyelv oktatása során tapasztalható nyelvi hibázásoknak többféle típusa különíthető el. Bár nem mindig lehet egyértelműen egymástól elválasztani őket, alapvetően kétfélék: **grammatikai hibák**, valamint **pragmatikai hibák** jelenthetnek meg a tanulók írott és beszélt nyelvi produktumaiban.

A pragmatikai hiba („pragmatic error", más terminussal: pragmatikai félresiklás, „pragmatic failure", az utóbbihoz l. Thomas 1983, magyar vonatkozásaihoz pedig: Maróti 2003, Bándli 2014) a pragmatikai kompetenciával való összefüggésében tárgyalandó, hiszen az előbbi az utóbbiban meglévő hiányosságokra utal. A megnyilatkozó ilyenkor nem azt mondja, illetve írja le, amit valójában közölni szándékozott, hanem valami mást, de ennek és hatásának nincs a tudatában, csak partnere esetleges jelzéseiből következtet a hibázásra. A befogadó szemszögéből nézve a megnyilatkozói szándék félreértése vagy nem értése következik be. Pragmatikai hibázások esetében tehát a kommunikációs partnerek bármelyike vagy mindegyike okozhatja a félreértést (Bándli 2014).

Míg a grammatikai hibák esetében egyértelmű(bb), hogy nyelvi vétségről, nyelvtudásbeli hiányosságról van szó, a pragmatikai hiba a partner számára sokszor nem nyelvi színezetűnek tűnik, tehát nem a másik nyelvtudására vonatkozóan von le negatív következtetést belőle, hanem a személyiségével kapcsolatban, például hogy udvariatlan, sértő, túl bizalmaskodó vagy erkölcstelen, a megnyilatkozó pedig csak a kommunikációs zavart érzékeli.

A pragmatikai hibákon belül két fő típus különíthető el, lényeges különbség köztük, hogy az első alapvetően nyelvi jellegű, a második inkább a megfelelő nyelvi viselkedés kulturális különbségeivel magyarázható (Thomas 1983: 99):

I. **Pragmalingvisztikai hiba** (pragmalinguistic failure): ha a megnyilatkozó közlésének **pragmatikai ereje/hatása** (pragmatic

force) szisztematikusan eltér attól az erőtől, amelyet a célnyelv anyanyelvi beszélői az adott közléshez kapcsolnak. Jellemzően ilyenek a köszönésformák közvetlenül lefordított változata, pl. az angol *hello*-nak a magyarban *helló*-ként történő használata.

II. **Szociopragmatikai hiba** (sociopragmatic failure, Leech 1983): a célnyelv társas feltételeihez kapcsolódó hiba, melyet a megnyilatkozó eltérő hiedelmei okoznak; az adott célnyelvi kultúrával/nyelvvel kapcsolatosak, jellemzően szokás- és értékrendbeli különbségekkel függ össze, így például azzal, hogy milyen témákról illik és nem illik beszélni adott helyzetben, adott embereket milyen jogok illetnek meg. Általános jótanács minden interkulturális szakkönyvben, hogy eltérő kultúrájú emberekkel beszélgetve lehetőleg kerüljük a vallási, politikai, faji témákat, akkor is, ha ezekről a saját kultúránkban esetleg nyílta(bba)n is lehet beszélni.

Thomas (1983) egy harmadik fajta hibát is említ a nyelvi hibák és a pragmatikai félcsúszások mellett:

III. **Társas (szociális) hibák** (social errors): ezek a világgal kapcsolatos hiedelmek eltéréseiből adódnak, például hogyan illik egy nőnek, illetve egy férfinak az adott helyzetekben viselkednie, mennyiben térhet el ezektől.

A továbbiakban a két fő pragmatikai hibatípus egyes altípusaira térünk ki, példákkal kísérve.

A pragmalingvisztikai hibák típusai:

a. **A tanítási helyzetből fakadó hibák:** az órai nyelvtanulási helyzetek során a nyelvtanulók téves következtetéseket vonhatnak le egyes formák, szerkezetek gyakoriságára és megfelelőségére vonatkozóan, sokszor citált példa a „natúr", azaz további kiegészítő formákat nem tartalmazó felszólító magyar igealakok (pl. *Csukják be a könyvet!*) gyakoriságának és hétköznapi helyzetekben való használhatóságának különbsége. A mindennapi élethelyzetekben a *Csukja be az ablakot!* vagy az *Adjon egy tollat!* kérésként nem udvarias, inkább parancsként hat, ha nem tesszük mellé a *kérem*, legyen szíves alakokat (Erdősi 2008).

b. **Pragmalingvisztikai transzferből fakadó hibák**: ezek a fajta hibázások számtalanfélék lehetnek, mivel a forrásnyelv bármely nyelvi jellegzetességének (lexikális összekapcsolódások, prozódia, beszédaktus típusa stb.) célnyelvre történő átültetése, illetve jelentésének túláltalánosítása, esetleg az alakok alul- vagy túlhasználata is okozhatja. Jellegzetes típusa, amikor a nyelvtanuló tükörszerűen lefordítja a forrásnyelvi alakot a célnyelvire, amely nem agrammatikus, de pragmatikailag mégis helytelen: A magyar nyelvben köszönésformaként elterjedt *Helló!* mind üdvözléskor, mind búcsúzáskor használatos, az angolban azonban csak az előbbi során (Csatlós 2014).

A szociopragmatikai hibák típusai:

a. **A szabad hozzáférésű dolgok/információk körének különbségeiből fakadó hibák** (Goffman 1967): eltérő, hogy az egyes kultúrákban mely dolgok, javak és milyen mértékben hozzáférhetők, így az ezekről való társalgás, illetve a tolakodás mértéke is más-más megítélés alá esik: azoknak a dolgoknak, információknak az esetében, amelyekhez, úgy gondoljuk, jogunk van hozzáférni, közvetlenebb nyelvi formákat használunk, mint amelyekre ez nem áll, pl. vendégségben vagy egy idegen otthonában az evés-ivás, a mosdóhasználat, illetve a személyes tárgyak kézbe vétele különböző mértékben tiltott/engedélyezett (pl. levehetek-e egy könyvet a polcáról és belelapozhatok, vagy erre külön engedélyt kell kérnem, esetleg megkérdeznem sem illendő).
b. **A tabuk különbségeiből fakadó hibázások:** óvatosan kell kezelni minden tőlünk eltérő kultúrában az olyan témákat, amelyekre vonatkozóan nem ismerjük a pontos használati szabályokat, illetve nem tudjuk, milyen tabuk övezik azokat. Mint fentebb már utaltunk rá, tipikusan ilyenek a vallási és a szexuális élet kérdései, de sok helyütt a saját politikai és pénzügyi nézetek firtatása sem illendő, ahogyan az adott kultúrával való viccelődés sem (kivéve, ha azt a kultúra képviselője maga teszi).
c. **A viszonylagos hatalom és szociális távolság eltéréseiből eredő vétségek:** az előzőekhez hasonlóan ezeknek a jelenségeknek is kultúránként eltérő a megítélése; jellemző példa erre

a tanár szerepe és az intézményi hierarchiában betöltött helye. Egy olyan kultúrában, ahol a tanár elsősorban tekintélyszemély (és kevésbé szakértő vagy partner), problémát jelenthetnek a más kultúrájú diákok túlságosan közvetlen nyelvhasználati formái (Hofstede – Hofstede 2008). Ugyancsak itt említendők meg a tegezés és magázással kapcsolatos vétségek az olyan nyelvekben, amelyekben létezik a tegező és a magázó formák megkülönböztetése.

d. **Az értékítéletek különbségéből fakadó hibák:** ebben az esetben az olyan értékek, mint az őszinteség, szavahihetőség, ütköznek az udvariassággal, tapintatossággal; így ha például tönkretettük valakinek az értékes tulajdonát, a károkozás az adott kultúrában csak egyéni szégyennel jár vagy társadalmival is, milyen esetekben kell megmondani az igazat és mikor szabad eufemisztikusan fogalmazni stb. E pontnál tehát két lényeges dologra kell tekintettel lenni: az első az, hogy más kultúrákban más pragmatikai alapszabályok működhetnek, a második pedig, hogy az egyes kultúrák az olyan viszonylagos értékeket, mint az udvariasság vagy érthetőség, eltérően rangsorolhatják (Thomas 1983). Fontos, hogy ebben az esetben kommunikatív értékekről van szó, és nem spirituális vagy morális értékekről.

FELADATOK

1. Milyen eredetű pragmatikai tévesztésekre példák az alábbiak?
   A) Diák óra közben a tanárnak: – *Tanár, mi lesz a házi feladat?*
   B) Külföldi egy magyar beszédpartnernek: – *Igaz, hogy a magyarok nagyon sokat isznak?*
   C) Diák óra közben a tanárnak: – *Tanár úr, adj nekem is egy tollat!*

12. TÉMÁK (TUDÁSKERETEK, FORGATÓKÖNYVEK), STRATÉGIÁK ÉS DISKURZUSTÍPUSOK A *KÖZÖS EURÓPAI REFERENCIAKERET*BEN

A *Közös Európai Referenciakeret* (2002) részletesen közli, mely tudáskeretek és forgatókönyvek, illetve ezekhez kapcsolódóan mely diskurzustípusok (szóbeli és írásbeli) és mely stratégiák ismerete várható el az egyes szinteken.

A1 szint: a nyelvtanuló személyét érintő alapvető, egyszerű kérdések feltevése, illetve megértése és megválaszolása az előirányzott cél. Az ehhez kapcsolódó témák: lakóhely, ismerősök, a nyelvtanuló tulajdonában levő tárgyak. A nyelvtanuló közvetlen szükségletével vagy nagyon ismerős témákkal kapcsolatban egyszerű megállapítások képes tenni. Le tud írni számokat és dátumokat, saját nevét, nemzetiségét, címét, korát, születési idejét, képes kitölteni egyszerű (pl. szállodai) bejelentőlapot, meg tud írni egy rövid, egyszerű képeslapot. Szavakat, illetve szócsoportokat össze tud kapcsolni alapvető lineáris kötőszavakkal, pl. *és, de* (KER 2002: 43, továbbá vö. KER 2002: 34, 90–98,100).

A2 szint: a társas (interperszonális) kapcsolatokat fenntartása és annak kifejezése előtérbe kerül. A diskurzus forgatókönyvei közül az üdvözlés – üdvözlés (a kontextusnak megfelelő megszólítással) és érdeklődés a beszélőpartner hogyléte felől, reagálás az új információkra. A nyelvtanuló munkahellyel és szabadidős tevékenységgel kapcsolatos kérdések fel tud tenni és meg tud válaszolni, képes meghívást és arra adott elfogadást vagy elutasítást létrehozni. Utazással kapcsolatos nyelvi interakciókat, egyszerű utazási információkat meg tud szerezni. Egyszerű ügyeket le tud bonyolítani pl. a boltban, a postán vagy a bankban. Tömegközlekedési eszközökkel kapcsolatos forgatókönyveket képes működtetni, pl. busz, vonat és taxi használata, alapvető információk kérése (útbaigazítás kérése és megadása, jegyvásárlás). Vásárláshoz, illetve az ahhoz kapcsolódó kérdések – válaszok, kérések – válaszok, valamint a mindennapi szolgáltatások igénybe vételéhez szükséges megnyilatkozásokat létre tudja hozni. Az elemek egyszerű átrendezésével képes kibővíteni a megtanult fordulatokat. Jelezni tudja,

hogy mikor követi és mikor nem tudja követni a beszélgetés menetét. Továbbá figyelmet tud kérni. Képes a közvetlen szükségletekhez kapcsolódó rövid, egyszerű feljegyzéseket és üzeneteket, illetve egy nagyon egyszerű magánlevelet (pl. köszönetnyilvánítás) megírni. (KER 2002: 43, 102, vö. még KER 2002: 34, 90–98, 100).

A2+ szint: A nyelvtanuló képes a saját hogylétről egyszerű leírás adni. Környezetéről és a mindennapi tevékenységéről (pl. munka vagy tanulás) tud információkat átadni. Múltbeli események és személyes élmények leírására képes. Érvel amellett, mit szeret és mit nem szeret. Háziállatok és a nyelvtanuló tulajdonában lévő tárgyak jellemzését és összehasonlítását is meg tudja tenni. Használni tud egyszerű megoldásokat rövid társalgások megkezdéséhez, fenntartásához és befejezéséhez. Jól begyakorlott és memorizált fordulatokat adaptálni tud bizonyos körülményekhez. Át tud venni rövid egyszerű üzenetet. Alkalmazni tudja a leggyakrabban előforduló kötőszavakat egyszerű mondatok összekapcsolására, amikor elmond egy történetet vagy leírást ad valamiről (KER 2002: 100, 102, 150–151, vö. még KER 2002: 35, 90–98).

B1 szint: A nyelvtanuló már képes a körülötte zajló hosszabb beszélgetésekben aktívan részt venni: követni tudja a kommunikációt, fenn tudja tartani a beszélgetést, informális beszédhelyzetekben nézeteit és véleményét ki tudja fejteni, illetve mások véleményére rá tud kérdezni, ismerős helyzetekben és témákban felkészülés nélkül is tud beszélni. A mindennapi élet problémáit is kezeli, pl. a tömegközlekedésben szokatlan helyzetekben is boldogul, kezelni tudja az utazással kapcsolatban felmerülő kérdéseket, panaszt tesz, elbeszélgetés vagy konzultáció során bizonyos mértékű kezdeményezést mutat, meg tud kérni valaki arra, hogy magyarázza meg vagy fejtse ki a korábban mondottakat. Egyszerű társalgást tud kezdeményezni, fenntartani és befejezni számára ismerős vagy érdekes témában. Egyszerű információkat közlő feljegyzéseket, üzeneteket tud írni barátoknak, szolgáltatóknak, tanároknak és azoknak, akik a mindennapi életében szerepet játszanak. Egyszerű, ismerős témát kifejtő előadás fő pontjait le tudja jegyezni. Magánlevélben képes beszámolni élményeiről és benyomásairól (KER 2002: 44,100,102, 114, vö. még KER 2002: 34, 90–98).

B1+ szint: Ezen a szinten a nyelvtanuló nagyobb mennyiségű információ átadására képes, például egy elbeszélgetés/konzultáció során meg

tudja adni a kért információkat (például az orvosnál a tünetek leírása). El tudja magyarázni a problémáit, össze tud foglalni egy történetet, egy újságcikket, egy előadást, interjút vagy filmet, illetve kifejti az ezekkel kapcsolatos véleményét. Felkészülés után képes interjút készíteni. Le tudja írni a cselekvések forgatókönyvét, részletes utasításokat tud adni. Saját szakterületén belül nagy mennyiségű információ cseréjére képes. A megfelelő fordulatot alkalmazva be tud kapcsolódni ismerős témába, ilyen beszédhelyzetekben át tudja venni a szót. Képes az adaptációra: az elsajátított kifejezéseket kevésbé begyakorlott beszédszituációkhoz is hozzá tudja igazítani. Fel tud jegyezni tudakozódással és problémák magyarázatával kapcsolatos üzeneteket. Érdeklődési körébe tartozó témában világos és jól szerkesztett beszédet elég pontosan le tud jegyezni (KER 2002: 44, 102, 150, vö. még KER 2002:100, 114, 90–98).

B2 szint: Alkalmazni tudja a sikeres érvelés stratégiáit, a beszédhelyzetnek megfelelő magyarázatok, érvek és megjegyzések segítségével elmondja és képviseli a véleményét, képviseli a saját álláspontját, kifejti a különböző álláspontok előnyeit és hátrányait. Informális beszélgetésben aktív szerepet vállal: megjegyzéseket tesz, saját nézőpontját kifejti, alternatívákat kínál, illetve reagál azokra. Informális kommunikációban beszélgetést kezdeményez, képes a társalgásokat lezárni, a társalgásokon belül időt nyerni, illetve a társalgásokban magánál tartani a szót, sőt hibajavításokat is eszközöl. Ismerős témában alakítani tudja a beszélgetés menetét, másokat is képes bevonni a beszélgetésbe. Mondanivalóját a beszélgetés stílusához is igazítja. A kohéziós és koreferens nyelvi eszközök korlátozott körét tudja használni a diskurzus érthető és koherens szervezéséhez. Levélben képes megfogalmazni az események és élmények személyes jelentőségét (KER 2002: 35, 45, 102, vö. még KER 2002: 90–98, 151).

B2+ szint: A nyelvtanuló a társalgás során az együttműködési stratégiákat hangsúlyosan érvényesíti: visszajelzést ad és tovább viszi a szóba került témákat, képes a közbevetésre, saját mondanivalóját adekvátan kapcsolja a beszélgetőpartner(ek) mondanivalójához, illetve a témához. A társalgásban a koreferencia eszközeit megfelelően alkalmazza. Képessé válik tárgyalni is: egyszerű érvek segítségével felvázolja a helyzetet, elégtételt kér kártérítési ügyekben, világosan megfogalmazza a véleményét és az engedmény határait. Sokféle kötőszót hatékonyan alkalmaz a gondolatok közötti viszony jelzésének érdekében. Monda-

nivalóját a kontextuális körülményekhez tudja igazítani (KER 2002: 45–46, 150–151, vö. még KER 2002: 90–98).

C1 szint: Ezen a szinten a nyelvtanuló már képes elkerülő stratégiákat is alkalmazni a társalgásban. Az elsajátított nyelvi eszközök (nyelvi repertoár) közül a kontextus összetevőinek megfelelően választ. Társalgásban a rendelkezésére álló kommunikációs eszközök széles köréből kiválasztja a megfelelőt a megjegyzései bevezetésére, képes a beszédjogot megszerezni és megtartani. Világos, gördülékeny, jól szerkesztett beszéd és szöveg létrehozására képes, jól használja a kohézió és a koreferencia eszközeit. Tud összetett témákról levelet írni. Írott szövegben képes a befogadó elvárásaihoz is igazítani a stílusát (KER 2002: 46, 151, vö. még KER 2002: 35–36, 90–98).

C2 szint: Könnyedén képes kommunikálni, látható erőfeszítés nélkül észleli és használja a nem verbális jeleket. Társalgásba integrálni tudja saját mondanivalóját, természetességgel alkalmazza a beszédszerepeket. A kontextusnak megfelelő nyelvi eszköz és stílus magabiztos használata jellemzi a nyelvtanulót. Az implicit jelentéstartalmaknak és utalásoknak is tudatában van. Koherens szöveget és beszédet tud létrehozni, melyben a kohézió és a kötőszavak, illetve más kohéziós eszközök széles skáláját változatosan, a szöveg vagy a társalgás kontextusához és stílusához adaptálva, megfelelően használja. Meg tud fogalmazni összetett leveleket, beszámolókat és cikkeket. Szakmai szövegekről és irodalmi művekről képes recenziót írni (KER 2002: 114, 151, vö. még KER 2002: 35–36, 90–98).

SZAKIRODALOM

Austin, John L. 1990. *Tetten ért szavak*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Bándli Judit 2013. „Nem érthetek egyet." Magyarul tanuló külföldiek egyet nem értési stratégiái a tanórán. *Hungarológiai Évkönyv* 2013–14: 131–141. http://epa.oszk.hu/02200/02287/00014/pdf/EPA02287_hungarologiai_evkonyv_2013_14_131-141.pdf

Bándli Judit 2014. A pragmatikai kompetencia fogalma a nyelvoktatásban. *THL 2* 1: 34–43. http://epa.oszk.hu/01400/01467/00011/pdf/EPA01467_thl2_2014_1_034-043.pdf

Bar-Hillel, Yehoshua 1971. Out of the pragmatic wastebasket. *Linguistic Inquiry* 2/3: 401—407.

Beebe, Leslie – Tomoko Takahashi – Robin Uliss-Weltz 1990. Pragmatic transfer in ESL refusals. In: Scarcella, Robin – Andersen, Elaine – Krashen, Stephen (eds): *Developing Communicative Competence in a Second Language*. New York: Newbury House. 55–73.

Blum-Kulka, Shoshana – House, Juliane M. – Kasper, Gabriele 1989. *Cross-cultural pragmatic: request and apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.

Boronkai Dóra 2009. *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest: Ad Librum.

Brown, Penelope – Levinson, Stephen C. 1987/1999. *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

Chen, Rong 2010. Compliment and compliment response research: A cross-cultural survey. In: Trosborg, Anna (ed.): *Pragmatics across languages and cultures*. Berlin – New York: De Gruyter Mouton. 79–103.

Crystal, David. 2003. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris Kiadó.

Culpeper, Jonathan 2011. *Impoliteness: Using language to cause offence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Csatlós Krisztina 2014. Angolul tanuló magyar hallgatók pragmatikai hibái – egy empirikus kutatásról. *Economica* VII (4): 13–24.

Csontos Nóra 2013. A kép mint narratíva. A kép szerepe a MID-tankönyvekben. In: Tóth Szergej (szerk.): *Alkalmazott nyelvészeti*

kutatások a Kárpát-medencében. Budapest–Szeged: MANYE–Szegedi Egyetemi Kiadó Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 135–144.

Erdősi Vanda 2008. „Jössz a Hortobágyra?" Pragmatikai elemek a magyar mint idegen nyelv tanításának gyakorlatában és tananyagaiban. In: Medve Anna – Szépe György (szerk.): *Anyanyelvi nevelési tanulmányok 3.* Budapest: Iskolakultúra. 17–31. http://www.iskolakultura.hu/ikultura-folyoirat/documents/books/anyanyelvi_nevelesi_tanulmanyok_3.pdf

Gadamer, Hans-Georg 1984. *Igazság és módszer.* Budapest: Gondolat Kiadó.

Goffman, Erving 1955. On face-work. An analysis of ritual elements in social interaction. *Psychiatry: Interpersonal and biological processes* 18 (3): 213–231.

Goffman, Erving 1967. *Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior.* New York: Garden City.

Goffman, Erving 2008. A homlokzatról. In: Síklaki István (szerk.): *Szóbeli befolyásolás II.* Budapest: Typotex. 11–36.

Grice, H. Paul 1997. A társalgás logikája. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): 1997. *Nyelv, kommunikáció, cselekvés.* Budapest: Osiris, 213–227. http://philosophy.elte.hu/zvolenszky/grice.pdf

Grice, Herbert Paul 2011. *Tanulmányok a szavak életéről.* Budapest: Gondolat.

Halló, itt Magyarország I. = Erdős József – Prileszky Csilla 2012. *Halló, itt Magyarország I.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Halló, itt Magyarország II. = Erdős József – Prileszky Csilla 2012. *Halló, itt Magyarország II.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Hámori Ágnes 2006. A társalgási műfajokról. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 157–181.

Haspelmath, Martin 1999. Why is grammaticalization irreversible? *Linguistics* 37 (6): 1043–1068. http://www.eva.mpg.de/fileadmin/content_files/staff/haspelmt/pdf/1999irr.pdf

Hofstede, Geert – Hofstede, Gert Jan 2008. *Kultúrák és szervezetek. Az elme szoftvere.* Pécs: McGraw-Hill – VHE Kft.

Holmes, Janet 1988. Compliments and compliment responses in New Zealand English. *Anthropological Linguistics* 28: 485–508.

Holmes, Janet 1995. *Women, men and politeness.* London: Longman.

Iser, Wolfgang 1996. Az olvasás aktusa. Az esztétikai hatás elmélete. In: Kiss Attila Attila – Kovács Sándor – Odorics ferenc (szerk.): *Testes könyv I.* Szeged: Ictus Kiadó. 241–264.

Kádár, Dániel Z. 2017. *Politeness in pragmatics.* Oxford Research Encyclopedias. http://linguistics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-218#

Kasper, Gabriele 1982. Teaching-induced aspects of interlanguage teaching. *Studies in Second Language Acquisition* 4 (2): 99–113. https://www.researchgate.net/profile/Gabriele_Kasper/publication/231787340_Teaching-induced_aspects_of_interlanguage_discourse/links/5751325708ae02ac12758f68/Teaching-induced-aspects-of-interlanguage-discourse.pdf?origin=publication_detail

KER 2002 = *Közös Európai Referenciakeret: nyelvtanulás, nyelvtanítás, értékelés.* Budapest: Pedagógustovábbképzési Módszertani és Információs Központ Kht. https://nyak.oh.gov.hu/nyat/doc/ker_2002.asp

Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of pragmatics.* London: Longman.

Lépésenként magyarul 1. = Durst Péter 2004. *Lépésenként magyarul 1. Magyar nyelv külföldieknek. Első lépés. Magyar nyelvkönyv kezdőknek.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Hungarológia Központ.

Lépésenként magyarul 2. = Durst Péter 2006. *Lépésenként magyarul 2. Magyar nyelv külföldieknek. Második lépés. Magyar nyelvkönyv középhaladóknak.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Hungarológia Központ.

MagyarOK Tk. 1. = Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2013. *MagyarOK A1+ Magyar nyelvkönyv.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

MagyarOK Mf. 1. = Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2013. *MagyarOK A1+ Nyelvtani munkafüzet.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

MagyarOK Tk. 2. = Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2015. *MagyarOK A2+ Magyar nyelvkönyv.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

MagyarOK Mf 2. = Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2015. *MagyarOK A2+ Nyelvtani munkafüzet.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

MagyarOK Tk. 3. = Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2016. *MagyarOK B1+ Magyar nyelvkönyv.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

MagyarOK Mf. 3. = Szita Szilvia – Pelcz Katalin 2016. *MagyarOK B1+ Nyelvtani munkafüzet.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem.

Maróti Orsolya 2003. *Szia, professzor úr!* Pragmatikai hibák idegen ajkúak magyar nyelvhasználatában. *Hungarológiai Évkönyv* 4:

166– 171. http://epa.oszk.hu/02200/02287/00004/pdf/Hungarologiai_Evkonyv_04_166-161.pdf

Nagy Katalin 2005. A pragmatika státusáról. *Magyar Nyelv* 101: 436–448. http://www.c3.hu/~magyarnyelv/05-4/nagykatalin.pdf

Nemesi Attila László 2000. Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. *Magyar Nyelv* 96: 418–436. http://www.c3.hu/~magyarnyelv/00-4/nemesi.htm

Ong, Walter 1998. Nyomtatás, tér, lezárás. In: Nyíri Kristóf–Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség, írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig.* Budapest: Áron Kiadó. 245–267.

Polcz Károly 2011. Pragmatikai ekvivalencia a beszédaktusok fordításában. *Magyar Nyelvőr* 135 (2): 195–213. http://nyelvor.c3.hu/period/1352/135207.pdf

Reboul, Anne – Moeschler, Jacques 1998/2000. *A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába.* Budapest: Osiris.

Sárosi Zsófia 2017. Az udvariatlanság tettenérése. *THL2:* 2017 (1–2): 116–124. http://real.mtak.hu/73219/1/EPA01467_thl2_2017_01-02_116-124.pdf

Searle, John R. 2009. *Beszédaktusok.* Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat.

Síklaki István (szerk.) 2008. *Szóbeli befolyásolás I–II.* Budapest: Typotex.

Szili Katalin 2004. *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Szili Katalin 2007. Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr* 131: 1–17. http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1311/131101.pdf

Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 479–494. http://nyelvor.c3.hu/period/1284/128410.pdf

Tátrai Szilárd 2006. A nagy esernyőcsel. A pragmatikai szemlélet alkalmazásának lehetőségei. *THL2* 1–2: 29–35. http://epa.oszk.hu/01400/01467/00002/pdf/029-035.pdf

Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Tátrai Szilárd 2017. A beszédaktus. In: Tolcsvai Nagy Gábor (főszerk.): *Osiris Nyelvtan.* Budapest: Osiris Kiadó. 1008–1022.

Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2008. *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Terestyéni Tamás 2014. *Kommunikációelmélet – A testbeszédtől az internetig.* Typotex: Budapest. http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011-0001-526_terestyeni_kommunikacio/ch06s04.html

Thomas, Jenny 1983. Cross-cultural pragmatic failure. *Applied linguistics* 4 (2): 91–112.

Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2006. *Szöveg és típus. Szövegtipológiai tanulmányok.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Verschueren, Jef 1995. Pragmatic perspective. In: Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola – Blommaert, Jan (eds.): *Handbook of pragmatics.* 1–19. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

Verchueren, Jef 1999. *Understanding pragmatics.* London – New York – Sydney – Auckland: Arnold.

Verschueren, Jef – Östman, Jan-Ola (eds.) 2009. *Key notions for pragmatics.* Handbook of pragmatics highlights I. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

Zvolenszky Zsófia 2006. Grice metaforaelméletének védelmében. *Világosság* 8–9–10: 9–19. http://www.vilagossag.hu/pdf/20070507213140.pdf

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT

Monográfia

Lovász Irén: *Szakrális kommunikáció*

Galsi Árpád: *Jakab, az Úr testvére*

Pap Ferenc: *Templom mint teológia. Kulcsok az Ezékiel 40-48. értelmezéséhez*

Tóth Sára: *A képzelet másik oldala. Irodalom és vallás Northrop Frye munkásságában*

Tari János: *A néprajzi és az antropológiai filmkészítés. Történeti, elméleti és gyakorlati példák*

Buda Béla: *Empátia. A beleélés lélektana*

Németh Dávid: *Pasztorálantropológia*

Szenczi Árpád: *Az ember természete – természetes(en) nevelés. A reformpedagógia egy lehetséges reformja*

Váradi Ferenc: *Vázlatok az óvodai anyanyelvi-irodalmi nevelésről*

Semsey Viktória (szerk.): *Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*

Bagdy Emőke: *Pszichofitness. Kacagás – kocogás – lazítás*

Balázs Siba: *Life Story and Christian Metanarration. The importance of the research results of narrative identity to practical theology*

Kocziszky Éva: *Antifilozófusok – Huszonöt időszerű kérdése a kereszténységhez*

Honti László: *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok*

Szummer Csaba: *Freud, avagy a modernitás mítosza*

Kun Attila: *A munkajogi megfelelés ösztönzésének újszerű jogi eszközei*

Dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára: *Életútinterjú*

Görözdi Zsolt: *Protestáns egyházértelmezés a reformáció századában a jelentősebb egyházi rendtartásokban*

Békési Sándor: *Sisi személyének teológiai portréja*

Török Emőke: *Munka és társadalom. A munka jelentésváltozásai a bérmunkán innen és túl*

Sepsi Enikő: *Pilinszky János mozdulatlan színháza Mallarmé, Simone Weil és Robert Wilson műveinek tükrében*

Erdélyi Ildikó: *A lélek színháza. A pszichodráma és az önismeret útjai*

Szummer Csaba: *Pszichedelikumok és spiritualitás*

Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*

Bolyki János: *Teológia a szószéken és a katedrán*

Balogh Eszter: *Túlélési stratégiák a magyar gazdaságban. Esettanulmányok a 2000-es évek elejéről.*

Falussy Lilla: *Trendek a kortárs olasz drámában*

Bekő István Márton: *Jézus csodáiról szóló elbeszélések Márk evangéliumában*

Kovai Melinda: *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*

Spannraft Marcellina: *Költészet és szakralitás*

Németh István: *Műtárgyak a boncteremben. Tanulmányok az orvoslás és a képzőművészet tárgyköréből*

Homicskó Árpád Olivér: *A magyar társadalombiztosítási és szociális ellátások rendszere*

Fabiny Tibor: *Az eljövendő árnyékai. A figurális tipológiai olvasás*

Szetey Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat újraértékeléséhez 1784–1878 között*

Balogh Tamás: *Huizinga Noster. Filológiai tanulmányok J. Huizinga magyar recepciójáról*

Dávid Gyula: *Angol fogalmi idióma szótár. Angol idiómák és magyar megfelelőik*

Beke Albert: *Gyulai Pál személyisége és esztétikája*

Németh Dávid: *Vallásdidaktika. A hit- és erkölcstan tanítása az 5–12. osztályban*

Papp Ágnes Klára: *A tér poétikája – a poétika tere. A századfordulós kisvárostól az ezredfordulós terekig a magyar irodalomban*

Lányi Gábor János: *A kálvinizmus nyitánya. Berni zwingliánusok és francia-svájci kálvinisták vitája az egyházfegyelem gyakorlásáról*

Kovács Dávid: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*

Pap Ferenc: *Az egyházi év*

Farkas Ildikó: *A japán modernizáció ideológiája*

Horváth Csaba: *Megtalált szavak*

Csízy Katalin: *Az ideális vezető politikus alakja a görög-római hagyományban*

Siba Balázs: *Pasztorálteológia*

Indries Krisztián – Szummer Csaba: *Freud és a felkelő nap országa*

Bognárné Kocsis Judit: *A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában*

Vető Miklós: *Jonathan Edwards gondolatvilága*

Kodácsy Tamás: *A homiletikai aptum – Hogyan lesz a szószéki beszédből igehirdetés?*

Simon Gabriella: *A mentorálás elmélete és gyakorlata. A mentori kompetenciák attitűdelemei és a kezdő pedagógusok mentormodellek szerinti támogatása*

Legéndy Kristóf: *A természettudományos és a teológiai megismerés modelljei*

Tanulmánykötet

Császár-Nagy Noémi, Demetrovics Zsolt, Vargha András (szerk.): *A klinikai pszichológia horizontja. Prof. dr. Bagdy Emőke 70. születésnapjára készített emlékkötet*

Szávay László (szerk.): *„Vidimus enim stellam eius..."*

Petrőczi Éva, Szabó András (szerk.): *A zsoltár a régi magyar irodalomban*

Horváth Erzsébet, Literáty Zoltán (szerk.): *Történelmet írunk. Tanulmánykötet Ladányi Sándor tiszteletére 75. születésnapja alkalmából*

Czeglédy Anita, Fülöp József, Ritz Szilvia (szerk.): *Inspirationen. Künste im Wechselspiel*

Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő (szerk.): *Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában*

Péti Miklós, Ittzés Gábor (szerk.): *Milton Through the Centuries*

Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): *Vallásfogalmak sokfélesége*

Zsengellér József, Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *„A Szentek megismerése ad értelmet." Conferentia Rerum Divinarum 1–2.*

Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan. Conferentia Rerum Divinarum 3.*

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs (szerk.): *Illés lelkével. Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről*

Somodi Ildikó (szerk.): *A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának lehetőségei. Értékközvetítés a művészeti nevelésben*

Dávid István (szerk.): *Merre tovább kántorképzés? Gondolatok egy konferencián – Nagykőrös, 2012. október 5.*

Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai*

Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): *Digitális tananyagok – oktatás- informatikai kompetencia a tanárképzésben*

Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.):
Pszichoanalitikus a társadalomban

Fülöp József, Mirnics Zsuzsanna, Vassányi Miklós (szerk.):
Kapcsolatban – Istennel és emberrel. Pszichológiai és bölcsészeti tanulmányok

Pap Ferenc (szerk.):
Dicsőség tükre. Művészeti és teológiai tanulmányok

Tóth Sára, Fabiny Tibor, Kenyeres János, Pásztor Péter (szerk.):
Northrop Frye 100: A Danubian Perspective

Spannraft Marcellina, Sepsi Enikő, Bagdy Emőke, Komlósi Piroska, Grezsa Ferenc (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*

Komlósi Piroska (szerk.):
Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés

Dringó-Horváth Ida, Fülöp József, Hollós Zita, Szatmári Petra, Czeglédy Anita, Zakariás Emese (szerk.): *Das Wort – ein weites Feld*

Fülöp József (szerk.): *A zenei hallás*

József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): *Inspirationen II*

Tóth Sára, Kókai Nagy Viktor, Marjai Éva, Mudriczki Judit, Turi Zita, Arday-Janka Judit (szerk.): *Szólító szavak. The Power of Words. Tanulmányok Fabiny Tibor hatvanadik születésnapjára*

Lázár Imre, Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai. Kodály Zoltán, Karácsony Sándor és Németh László megújuló öröksége*

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.):
A hit erejével. Pedagógiai tanulmányok

Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia I.*

Gér András László, Jenei Péter, Zila Gábor (szerk.):
Hiszek, hogy megértsem

Simon-Székely Attila (szerk.): *Lélekenciklopédia. A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében*

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.): *Nemzet sors identitás*

Vassányi Miklós, Sepsi Enikő, Voigt Vilmos (szerk.): *A spirituális közvetítő*

Julianna Borbély, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Dan H. Popescu (eds.): *English Language & Literatures in English 2014*

Sepsi Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, Faludy Judit (szerk.): *Vallás és művészet*

Bubnó Hedvig, Horváth Emőke, Szeljak György (szerk.): *Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában. A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete*

Czeglédy Anita, Sepsi Enikő, Szummer Csaba (szerk.): *Tükör által – Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből*

Méhes Balázs (szerk.): *Lelki arcunk. Tanulmányok Szenczi Árpád hatvanadik születésnapja alkalmából*

Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Németh László (szerk.): *A család és a közösség szolgálatában. Tanulmányok Komlósi Piroska tiszteletére*

Horváth Csaba, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk.): *Párhuzamok, történetek. Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről*

Anka László, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Makkai Béla, Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*

Fülöp József, Mészáros Márton, Tóth Dóra (szerk.): *A szél fúj, ahová akar. Bölcsészettudományi dolgozatok*

Zsengellér József, Kodácsy Tamás, Ablonczy Tamás (szerk.): *Felelet a mondolatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*

Borgulya Ágnes, Konczosné Szombathelyi Márta (szerk.): *Vállalati kommunikációmenedzsment*

Szávay László, Gér András László, Jenei Péter (szerk.): *Hegyen épült város. Válogatás a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi Teológuskonferencián elhangzott előadások anyagából.*

Wakai Seiji, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia II.*

Sepsi Enikő: *Kép, jelenlét, kenózis a kortárs francia költészetben és Valère Novarina színházában*

Sepsi Enikő, Tóth Sára (szerk.): *Mellékzörej. Írások Visky András hatvanadik születésnapjára*

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni. Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából*

Kendeffy Gábor, Vassányi Miklós (szerk.): *Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományaiban*

Bárdi Nándor, Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*

Zila Gábor: *Hitetek mellé tudományt*

Kiss Paszkál, Tóth Dóra (szerk.): *Ubi dubium, ibi libertas. Tudományos diákköri dolgozatok*

Julianna Borbély, Borbála Bökös, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Ottilia Veres, Mátyás Bánhegyi and Granville Pillar (eds.): *English language & literatures in English 2016*

Spannraft Marcellina, Tari János (szerk.): *A kultúraátörökítés médiumai*

László Emőke (szerk.): *A szolgálat ékessége. Tanulmányok Fruttus István Levente hetvenedik születésnapja alkalmából*

Spannraft Marcellina (szerk.): *Tertium datur. Tanulmányok Lázár Imre tiszteletére*

Bárdi Árpád, Gombos Norbert, Tóth Etelka (szerk.): *Kisgyermeknevelés a 21. században*

Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*

Dróth Júlia (szerk.): *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatásban*

Lator László Iván (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*

Literáty Zoltán (szerk.): *Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus lumen. Teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*

Fehér Pálma Virág, Kövesdy Andrea, Szemerey Márton (szerk.): *Testképek a gyógyításban. A test mint eszköz és referenciapont*

Zonda Tamás, Bozsonyi Károly, Moksony Ferenc (szerk.): *Az öngyilkosság szociológiája*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *A szabványosítás fordítási és terminológiai vonatkozásai*

Kövi Zsuzsanna, Mirnics Zsuzsanna, Reinhardt Melinda (szerk.): *Lélek(sz)árnyak*

Czentnár Simon, Nagy József, Nagy Levente (szerk.): *Beszéljétek el dicsőségét*
Conferentia Rerum Divinarum 6.

Kovács Tibor (szerk.): *Tehetségek hite. Hallgatói tanulmánykötet*

Zalatnay István: *Félúton. A liturgia erőterében született írások*

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia III.*

Furkó Péter (szerk.): *Az önképtől és tudásreprezentációtól a hatalommegosztásig. Tanulmányok a bölcsészettudomány, a hittudomány és a jogtudomány területeiről*

Olay Csaba, Schmal Dániel (szerk.): *Értelem és érzelem az európai gondolkodásban. Tanulmányok a 60 éves Boros Gábor tiszteletére*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *Dokumentáció, tartalomfejlesztés és szakírás*

Dróth Júlia (szerk.): *Korpusz és kontrasztivitás a szakfordítás oktatásában és gyakorlatában*

Sebők Melinda, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk.): *Kötelezők emelt szinten Balassitól Borbély Szilárdig*

Műfordítás, forrás

Giovanni Pico della Mirandola:
Benivieni neoplatonista versének kommentárja
(Fordította: Imregh Monika)

Alice Zeniter: *Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán* (Fordította: Kovács Veronika, szerkesztette és a bevezetőt írta: Sepsi Enikő)

Szent Ágoston: *Írások a kegyelemről és az eleve elrendelésről* (Fordította, válogatta és a bevezetőt írta: Hamvas Endre)

Paul Claudel: *Délforduló* (Fordította: Székely Melinda)

Veerle Fraeters, Frank Willaert, Louis Peter Grijp (szerk.):
Hadewijch: Dalok
(Fordították: Daróczi Anikó, Rakovszky Zsuzsa)

Landauer Attila (szerk.): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*

Yves Bonnefoy: *Hollán Sándor. Harminc év elmélkedései, 1985–2015* (Fordították: Gulyás Adrienn, Kovács Krisztina, Kovács Veronika, Makádi Balázs, Sepsi Enikő)

Vassányi Miklós (írta, fordította, szerkesztette): *Szellemhívók és áldozárok. Sámánság, istenképzetek, emberáldozat az inuit (eszkimó), azték és inka vallások írásos forrásaiban.*

Rauni Magga Lukkari, Inger-Mari Aikio: *Örökanyák - Világlányok. Számi versek* (Fordították: Domokos Johanna, Németh Petra)

Rajvinder Singh: *Hat szemmel. Német, angol, hindi és pandzsábi versek* (Szerkesztette: Domokos Johanna. Fordították: Tibold Katalin, Széles Beáta, Domokos Johanna)

Günter Eich: *Katharina és más elbeszélések*
(Válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Fülöp József)

Augusto Monterroso: *A fekete Bárány és más mesék*
(Szerkesztette, fordította és az utószót írta: Fülöp József)

Michael Galuske: *A szociális munka módszerei. Bevezetés*
(Fordította: Udvari Kerstin, szerkesztette: Bányai Emőke)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától,*
I. kötet (I–XX. könyv)
(Kis Ferencné és Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita, a fordítást az eredetivel egybevetette: Kocsisné Csízy Katalin, Ligeti Dávid Ádám, Bajnok Dániel)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától,* II. kötet (XXI–XXX. könyv)
(Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita, a fordítást az eredetivel egybevetette: Czerovszki Mariann, Tamás Ábel)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától,* III. kötet (XXXI–XL. könyv)
(Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita, a fordítást az eredetivel egybevetette: Berkes Lajos, Kozák Dániel, Ligeti Dávid Ádám)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától,* IV. kötet (XLI–CXLII. könyv) (Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita, a fordítást az eredetivel egybevetette: Ligeti Dávid Ádám, Takács Levente, Bajnok Dániel)

Tzveta Sofronieva: *A föld színe* (Szerkesztette: Domokos Johanna)

Bangha Imre: *Költők és koldusok között. Indiai napló 2001–2017* (Szerkesztette: Frazer-Imregh Monika)

L'Harmattan France-Hongrie, Collection Károli

Anikó Ádám, Enikő Sepsi, Stéphane Kalla (szerk.): *Contempler l'infini*

Tibor Fabiny, Sára Tóth (eds.): *The King James Bible (1611–2011). Prehistory and Afterlife*

Katalin G. Kállay, Mátyás Bánhegyi, Ádám Bogár, Géza Kállay, Judit Nagy, Balázs Szigeti (eds.): *The Arts of Attention*

Katalin G. Kállay, Nóra D. Nagy, Elizabeth Walsh, Ádám Fónai, Béla Erik Haga, Péter Káplár, Krisztina Milovszky, Gergely Molnár, Dorina Obrankovics, Tamás Szanyi (eds.): *This is Just to Say. A Collection of Creative Student-Responses*

György Kurucz (ed.): *Protestantism, Knowledge and the World of Science*

Brigitte Geißler-Piltz, Éva Nemes, Sijtze de Roos (eds.): *Inspire and Be Inspired. A Sample of Research on Supervision and Coaching in Europe*

Johanna Domokos: *Endangered literature. Essays on Translingualism, Interculturality, and Vulnerability 2018*

Tímes Kovács: *Code-Switching and Optimality*

Viktória Semsey (ed.): *National Identity and Modernity 1870–1945. Latin America, Southern Europe, East Central Europe*

Anita Czeglédy, Géza Horváth (Hg.): *Inspirationen III – Wege*

Renáta Raáb: *Austria's Schleswig Policy 1848–1852*

Anita Czeglédy, Anikó Szilágyi-Kósa (Hg.) unter Mitarbeit von József Fülöp: *Geopoetische Reisen in Mitteleuropa. Studien zur Sprache und Kultur*

Krisztina Kovács: *La relation poétique entre l'oeuvre d'Yves Bonnefoy et celle de Paul Celan*

Jegyzet

Nádor Orsolya:
Tanított (anya)nyelvünk

Hegedűs Rita:
Élő magyar grammatika
– a nyelvhasználat rendszerének rövid áttekintése

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

Technikai szerkesztő: M. Pintér Tibor
Nyomdai előkészítés: Károli Könyvműhely
Szakmai koordinátor: Vincze Ferenc
Borító: Kára László
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter